

**VESZPRÉMI EGYETEM
GEORGIKON MEZŐGAZDASÁGTUDOMÁNYI
KAR
KESZTHELY**

**GAZDASÁGMATEMATIKA, STATISZTIKA ÉS INFORMATIKA
TANSZÉK**

**„A” programvezető:
Dr. SZÉLES GYULA
MTA doktora**

**„B” programvezető:
DR. BUZÁS GYULA
A mezőgazdasági tudomány kandidátusa**

**Témavezető:
Dr. habil KARDOS ZOLTÁNNÉ
A közgazdaság tudomány kandidátusa**

**TÁRSADALMI,-
STRUKTÚRÁK
JELLEMZŐI
A NYUGAT-DUNÁNTÚLON**

**GAZDASÁGI
REGIONÁLIS**

Írta:

Molnár Tamás

KESZTHELY

2001

DOKTORI (PhD) ÉRTEKEZÉS

MOLNÁR TAMÁS

KESZTHELY

2001

1. A vizsgálatok célja, adatbázisa, módszerei

A magyar társadalmi és gazdasági életben a rendszerváltás óta markáns változások történtek. A már addig is jelentős – országon belüli – különbségek tovább nőttek. A társadalmi-, gazdasági-, kulturális fejlettségbeli eltérések kialakulása törvényszerű, hiszen az egyes országrészeknek más és más az ökológiai, a gazdasági és a társadalmi potenciáljuk.

A fejlett és elmaradott tagolódás a társadalom állandó kísérője. Az egyes területek között mutatkozó különböző szintű fejlettség egy bizonyos határig nem okoz problémát, de ha egy szintet meghalad, akkor arra már figyelemmel kell lenni, mert társadalmi szempontból káros és visszafordíthatatlan folyamat indul meg. A tapasztalatok ugyanis azt mutatják, hogy a fejlődésben elmaradott térségekből a fiatal és képzettebb munkaerő elvándorol a fejlettebb országrészek felé, ebből következően itt romlik a korstruktúra, a képzettségi színvonal, a külföldi tőke beáramlása, a különböző gazdasági és infrastrukturális mutatók, stb.

A különbségek mérséklése a most folyó EU csatlakozási tárgyalások miatt is rendkívüli fontosságú, ugyanis már a csatlakozás előtt is jelentős mennyiségű pénzeszközhöz jutunk. Csatlakozási tárgyalásaink 1998. március 31.-én kezdődtek. Itt már körvonalazódtak azok a források, amelyeket Magyarország már a 2000.-ik évtől igényelhet az Uniótól.

A regionális politikának nagy jövője lesz az elkövetkezendő években, de azt is le kell szögeznünk, hogy ez nem új jelenség sem a tudományos kutatómunka területén, sem a gyakorlatban. A hazai regionális szemlélet megjelenését számtalan publikáció, tanulmány, határozat és rendelet megalkotása jelzi. Az "alapkövet" a területfejlesztésről és területrendezésről szóló **1996. XXI. törvényben** a törvényhozók megalkották, ez a törvény teremti meg a regionalitás alapjait Magyarországon.

1.1. A vizsgálatok célja

A területi fejlődési egyenlőtlenség nemcsak a különböző régiók között, hanem a régiókon belül is jelentkezik. Ezt felismerve jelen

értekezésemben arra vállalkozom, hogy a terület- és vidékfejlesztés, valamint a mezőgazdaság kérdésköröket együttesen értelmezve:

1. A nyugat-dunántúli nagyrégió példáján elemezzem a régió belüli különbségeket a gazdasági, társadalmi és infrastrukturális fejlettség, valamint az agrárgazdaság főbb jellemzői tekintetében;
2. egy alkalmas módszerrel megvalósítom a települések gazdasági fejlettségét meghatározó tényezők komplex kifejezését;
3. feltárjam, hogy a fejlettségbeli differenciák - ha léteznek - milyen szinten jelentkeznek (megyei,- kistérségi- vagy településszint);
4. meghatározom, hogy a fejlettséget befolyásoló tényezők közül melyek a leglényegesebbek;
5. a kiválasztott lényeges tényezők alapján megállapítom milyen homogén településcsoportok képezhetők, ezeknek milyen közös jellemzőik vannak és milyen a területi elhelyezkedésük;
6. megvizsgálom, hogy milyen az összefüggés a települések fejlettsége és mezőgazdasági jellege között.

1.2. A vizsgálatok adatbázisa

A vizsgálatok alapját a következő adatbázisok jelentették:

1. a régió helyzetét leíró nyomtatott **statisztikai kiadványok**: évkönyvek, zsebkönyvek, időszaki közlemények, stb.
2. az **Internet megyei adatokat tartalmazó honlapjai, a termelés a feldolgozás és a szolgáltatás** témakörében a régió általános elemzéséhez. Ebből az adatbázisból végezhettem az általános leíró részekben elemzéseket a GDP változásáról, egymáshoz viszonyított alakulásáról a régió megyéiben a főbb gazdasági ágcsoportok között.
3. a **T-STAR, 1999. december 31-re, vonatkozó adatai** a nyugat-dunántúli tervezési-statisztikai régió összes településére vonatkozóan, szám szerint 648-ra. A településszintű vizsgálatokba összesen 21 változót vontam be. Ezek a demográfiai viszonyokat, az

infrastrukturális fejlettséget, az iskolázottságot és gazdasági fejlettséget leíró mutatók:

- 1 Állandó lakosok száma
 - 2 60 év feletti lakosok száma
 - 3 Odavándorlások száma
 - 4 Elvándorlások száma
 - 5 Vándorlási különbözet
 - 6 Lakásállomány
 - 7 Épített lakások száma
 - 8 Ivóvízvezeték hossza
 - 9 Ivóvízhálózatba bekapcsolt lakások száma
 - 10 Szennyvízcsatorna hálózat hossza
 - 11 Szennyvízcsatorna hálózatba bekapcsolt lakások száma
 - 12 Gázzal fűtött lakások száma
 - 13 Orvosok száma
 - 14 Általános iskolások száma
 - 15 Nappali tagozatos középiskolások száma
 - 15 Működő vállalkozások száma
 - 17 Jogi személyiségű vállalkozások száma
 - 18 Működő szervezetek száma
 - 19 Személygépkocsik száma
 - 20 Munkanélküliek száma
 - 21 Tartós munkanélküliek száma
4. a **2000. évi** (2000. március 31.-i fordulónap) **Általános Mezőgazdasági Összeírás (AMÖ) kistérségi és településsoros adatait** használtam fel az agrárstruktúrák, gazdaságméretek, termelési intenzitás stb. kistérségi és településszintű differenciáltságának jellemzéséhez az új évezred küszöbén.

1.3. A vizsgálati módszerek

Munkám a települések fejlettségének, ellátottságának és ezek összefüggéseinek elsősorban módszertani jellegű feldolgozását jelenti. Ebből következően a dolgozatban végzett vizsgálatok módszertani alapját a matematikai-statisztikai eszköztár széles spektruma jelentette, amelyek között egyszerűbb és bonyolult, sokváltozós módszereket is felhasználtam. Mivel a vizsgálatok egyik fő célkitűzése a fejlettségbeli különbségek feltárása volt, ebből következően a differenciáltság mérésének módszerei hangsúlyozott szerepet kaptak jelen dolgozat elemzéseinek elkészítésekor.

A leíró statisztikai eszközök sorából a *megoszlási viszonyszámokat* (Köves – Párniczky 1981, Kiss – Manczel 1965) a szerkezeti elemzésekre alkalmaztam a főbb nemzetgazdasági ágak megoszlására vonatkozóan (pl.: a GDP-ből való részesedés megállapítására). Erre épül az együttes struktúramódosulást kifejező „*d*” mutató. Ennek számítása során két időszak (bázis és tárgy) esetére kell meghatároznunk az egyes részek megoszlási viszonyszámait, majd ezeket páronként összehasonlítva (a különbségek négyzetét képezve, majd ezek összegéből négyzetgyököt vonva) képezzük az említett mutatót, melynek 0,7 feletti értéke már jelentős struktúramódosulást jelent. A „*d*” mutató nem csak időbeli, hanem térbeli elemzések végzésére egyaránt alkalmas. A vetésszerkezet és az állattenyésztés fajtaösszetétele változásának számszerűsítésére alkalmaztam.

A *dinamikus viszonyszámok* a jelenségek időbeli változásának számszerűsítése terén használhatók (Kardos Z-né – Dugonics 1997, Kerékgyártó – Mundruczó1994) az állatlétszám időbeli alakulásának elemzésére használtam. A dinamikus viszonyszámokat együttesen alkalmazva arányváltozások mutathatók ki (Köves – Párniczky 1981). Az általános elemző részekben gyakran használtam ezt a lehetőséget a régiók közötti elemzésekre, valamint a régióon belül a nemzetgazdasági ágazatok arányváltozásainak számszerűsítésére. Az intenzitási viszonyszámok együttes alkalmazásakor színvonal-változás számszerűsíthető. A GDP egy főre jutó időbeli változásának meghatározására kiválóan megfelelt.

A heterogenitás mérésére a *szóródási mérőszámok* a legalkalmasabbak, ezek közül a terjedelmet, a *Gini-féle számot*, a *szórást* és a *relatív szórást* alkalmaztam (**Kerégyártó Gy-né – Mundruczó 1994**). A relatív szórást, mint a legjobb szóródási mérőszámot emelném ki, amely szinte minden elemző táblázatban megtalálható a dolgozatban. E mutató 20% feletti értéke már erős differenciáltságot jelent. Számításakor a szórás értékét viszonyítjuk az adatok átlagához, és ezt a hányadost százalékban fejezzük ki (**Sachs 1985**). A Gini-féle szám szintén a különbségek feltárásának gyakran alkalmazott mutatója, az adatok egymástól való különbségének átlagos mértékét mutatja. Tehát számításakor az adatok közötti összes lehetséges eltérések átlagát kell figyelembe venni (**Kardosné 2001**).

A differenciáltság és a koncentráció egymást részben átfogó fogalmak ez utóbbi jellemzésére a *Lorenz-görbét* használtam fel, amely szemléletes ábrán keresztül mutatja be (**Kerégyártó Gy-né – Mundruczó 1994**) az egyes jelenségeknél megfigyelhető nagyfokú koncentrációt (például: földbirtok- és termelési érték koncentráció).

Összehasonlítást végeztem az átlag alatti fejlettségű településekre, és a legjobb és legrosszabb tizedben elhelyezkedő településekre vonatkozóan is. Itt először *osztó értékeket* (kvantiliseket) kellett meghatároznom, amelyek szintén az egyszerű elemzési eszközök közé tartoznak.

A régió, a megyék, illetve a kistérségek településeinek szóródás-vizsgálatában a ható tényező feltárására jól alkalmazható a *szórástényezők felbontása*. Ennek metodikája a variancia alaptételére épül, miszerint: $\sigma_T^2 = \sigma_K^2 + \sigma_B^2$, ahol a teljes szórás az egyes adatok szóródása a főátlag körül, a külső szórás a részátlagok szóródása a főátlag körül, a belső szórás pedig az egyes adatok szóródását fejezi ki a saját csoportátlaguktól. A heterogenitásért felelős tényező alapján csoportosítást kell végezni. A területi szempontú csoportosítással fel lehet tárni a területi elhelyezkedés szerepét a fejlettség differenciáltságában. A módszer a variancia alaptételét használja ki, miszerint a heterogenitás fő oka, és a véletlen tényező okozta szóródás eredményezi egy adatsor teljes varianciáját. Így két megoszlási viszonyszám számításával (külső és belső szórásnégyzet-hányados) számszerűsíthető a szóródásért felelős tényező százalékos hatása (determináció).

A függetlenség vizsgálatára nagyszerűen alkalmazható a χ^2 próba (Yule – Kendall 1964). Ez a vizsgálat a kontingencia-táblázat szerkesztésével kezdődik. A táblázat celláiban szereplő tényleges gyakoriságok (f-ek) mellé a peremgyakoriságok és az összes gyakoriság alapján számszerűsíteni kell a függetlenség esetén ártható gyakoriságokat (f*-kat), majd a kétféle gyakoriság alapján, azok különbségeinek négyzetét felhasználva, egy értéket kell számítanunk, amit egy táblabeli kritikus értékhez hasonlítunk, ez alapján döntjük el, hogy a két vizsgált változó egymástól független-e. A módszer statisztikailag tulajdonképpen a hipotézis-vizsgálatok széles alkalmazási területébe illeszthető be.

Az egyes tényezők közötti kapcsolat erősségének és irányának vizsgálatára, a *korrelációszámítás* szolgál (Köves – Párniczky 1981, Reimann 1975, Bartos 1992). A mennyiségi ismérvek közötti sztochasztikus (valószínű érvényű) összefüggést korrelációnak nevezzük (Kerékyártó Gy-né – Mundruczó 1994). A korreláció-analízis azt vizsgálja, hogy két (vagy több) változó között milyen szoros a kapcsolat, azaz az egyik tényező (vagy több tényező) változása milyen nagyságú változást idéz elő az okozati változónál (Kröpfl – Peschek – Schneider – Schönlieb 2000). Értéke lineáris (és lineárisra visszavezethető) esetben -1 és 1 között változhat, minél közelebb esik abszolút értéke 1 -hez, annál szorosabb összefüggést feltételezhetünk* a változók között, előjele pedig az összefüggés irányára utal. A mutató 0 körüli értéke a kapcsolat hiányát jelenti, az egy körüli érték pedig determinisztikus (függvényszerű) kapcsolatot.

Dolgozatomban gazdasági és társadalmi jelenségeket, a mezőgazdasági jellegű, valamint az ezek közötti összefüggéseket vizsgáltam. Ezekre a jelenségekre az a jellemző, hogy csak sztochasztikus kapcsolatok tárhatók fel közöttük (Malinvaud 1969), determinisztikus kapcsolat gyakorlatilag nem. Ezért a kapott eredmények közgazdasági interpretációjakor óvatosan kell fogalmaznunk, viszont azt is le kell szögeznünk, hogy már a gyenge közepes kapcsolatok is viszonylag jól értelmezhetők. Ez természetesen

* 0-0,4: nincs kapcsolat, illetve laza összefüggés,
 0,41-0,7: közepes kapcsolat,
 0,71-0,9: szoros kapcsolat,
 0,91-1: igen szoros kapcsolat.

függ a vizsgálatba bevont elemek számától (**Ezekiel – Fox 1970**), ami ebben az esetben megfelelően nagy volt (648, illetve 635 település).

A korrelációs együttható valószínűségi változóként fogható fel, amit szignifikancia vizsgálattal (t-próba) kell tesztelnünk (**Sváb 1979**). A t-próba aktuális értéke függ az elemszámtól is (**Yule – Kendall 1964**), ezért mondhatjuk, hogy elemzéseim eredményei jól értelmezhetők, mert a tapasztalati érték az elemszám miatt az esetek zömében meghaladta a táblázatbeli kritikus értéket (**Baráthné – Ittész – Ugrósdny 1996**).

A korrelációs együtthatónak a szorzatösszegekből való kiszámításához szükséges, hogy az adatok határozott mérések eredményei legyenek. Bizonyos típusú vizsgálatoknál azonban olyan tulajdonságokkal tudunk csak dolgozni, amelyek nem fejezhetők ki objektív mértékegységben. A felmerült nehézségek bizonyos mértékben kiküszöbölhetők, ha adatainkat sorba rendezzük, ily módon rangsort állapítunk meg. Az adatok kijelölt számát hívjuk rangnak vagy rangszámnak. Ezen rangsorszámok különbségéből (d) számítjuk a *Spearman-féle rangkorrelációs* együtthatót (**Yule – Kendall 1964**).

Az ilyen jellegű eljárás nem csak olyan adatok feldolgozása esetén használható, amelyek nem mérhetők le pontosan, de amelyekre sorrend megállapítható, hanem mérhető adatok esetén is célszerűnek bizonyulhat. Tehát nem csak és kizárólag az ordinális (sorrendi) skálán mért jelenségek esetében alkalmazható sikerrel, hanem az arányskálán mérhető jelenségek esetén is. A módszert a kistérségek átlagos gazdasági fejlettsége és a mezőgazdasági termelési értéke közötti vizsgálatra alkalmaztam.

A **többváltozós módszerek** közül a települések fejlettségének elemzéséhez egy *komplex mutatót* konstruáltam. Itt olyan módszert vettem figyelembe, aminek az alapja nem új, az ENSZ évente elemzést és jelentést készít az egyes országok humán fejlettségéről és hazai szerzők is (pl.: **Kardosné, 1997**) felhasználták már a különböző régiók, megyék fejlettségének összehasonlításához. Sok közgazdász nem tesz különbséget a társadalom anyagi fejlődése és a társadalmi evolúció között. Ezt az ellentmondást oldja a Humán Fejlettségi Index (HDI), melynek lényege abban áll, hogy nem csak a gazdasági fejlettséget veszi alapul (amit legmarkánsabban az egy főre jutó GDP fejez ki), hanem az emberek életminőségét kifejező egyéb mutatókat is. Ezek alapján egy olyan

mutatót számít, amely komplexen fejezi ki egy-egy ország vagy régió fejlettségi színvonalát. Az index számításához figyelembe veszik az egy főre jutó GDP alakulását, az egészségügyi helyzetet, az oktatás színvonalát és az életszínvonal bizonyos mutatóit. Magyarországon is elsősorban a GDP alakulását tartják a jólét kifejezőjének (**Nyitrai** 1998)

A mutató alkalmazási területe és a számításánál figyelembe vett változók köre új, saját ötletem eredménye. A T-STAR adatbázisból indultam ki, melyek különböző oldalról írják le a települések társadalmi-gazdasági viszonyait (fejlettségét vagy elmaradottságát), ezekből, mint parciális mutatókból áll össze a komplex fejlettségi mutató. Az adatok (változók) nem azonos nagyságrendűek és mértékegységűek, ezért először egy skálaösszehangoló transzformációt kellett végezni az együttes kezelhetőség miatt. Ezt a következőképpen oldottam meg:

$$KFM = \frac{X_i - X_{\min}}{T_x}$$

Ahol:

KFM = a települések fejlettségét leíró komplex fejlettségi mutató,
 X_{\min} = adott x változó minimális értéke a települések között,
 X_i = az x változó értéke az adott településen,
 T_x = adott mutató terjedelme (a legnagyobb és legkisebb értékkel rendelkező települések különbsége).

Az eljárással minden változó azonos mérőskálára került, lehetővé vált az összehasonlítás, illetve az átlagolás. A változónként így képzett mutatók egyszerű számtani átlagaként állítottam elő a *fejlettség komplex mutatóit* a nyugat-dunántúli régió összes (648) településére vonatkozóan, majd a településeket e mutató értékei alapján elemeztem. A mutató megfelel az előzőekben ismertetett kívánalmaknak, értéke 0 és 1 közé esik, és 1-hez közeli értéke magas fejlettséget mutat, tehát egyenes aránnyal jellemzi a települések fejlettségi szintjét egy adott időpontban.

A régiót alkotó nagyszámú település (648) a fejlettség szempontjából nagy heterogenitást mutatott (lásd: 5.3. és 5.4. fejezetek). Mivel az elemzést nagy számú változó bevonásával végeztem, óhatatlanul

felvetődött a kérdés, hogy milyen lényeges tényezők okozzák a fejlettségbeli különbségeket. A válaszadáshoz olyan módszert kellett alkalmaznom, amely a vizsgálatba bevont sok változó számát redukálja (**Móri – Székely 1986**) és megmagyarázza az egyes tényezők számszerű hatását is. A probléma megoldására egy olyan sokváltozós matematikai-statisztikai módszert választottam, amely a sok tényezőt lényegesen kevesebb számú, látens változóvá redukálja, úgynevezett faktorokba sorolja. Ez a módszer a *faktoranalízis*.

A faktoranalízis a módszertana a század elején indult útjára. Kezdetben a genetikai (**Pearson 1901**) és a pszichológiai (**Spearman 1904**) kutatásokban alkalmazták. Később több tudományterületre is kiterjesztették (nemzetközi kapcsolatok, szociológia, ökonómia, biológia, orvostudomány, geológia, meteorológia), és a módszertani eszköztár is tovább bővült (**Thurstone 1947, Harman 1960**).

A módszer tehát főleg a társadalmi és gazdasági élet területén alkalmazható sikerrel, hiszen ezek jelenségei nagyon bonyolult összefüggésben vannak egymással, azok csak nagyszámú mutatókkal írhatók le (**Faluvégi 1997**). Az elemzés során figyelembe vett változók egyenrangúak, ezeket kölcsönös függőség jellemzi (**Bartos 1997, Füstös – Meszéna – Simonné 1984 és 1986**).

A mutatószámok gyarapodásával számítani lehet arra, hogy azok között fellép a multikollinearitás (**Kőrösi – Mátyás – Székely 1990**), amely a magyarázó változók közötti lényeges kapcsolatot jelenti. Ez a jelenség sok módszer esetén (például a többváltozós regresszió-analízis) zavaróan hat. A faktoranalízis éppen ezt segít feloldani, ugyanis a nagyszámú tényezők bonyolult kapcsolatrendszerét leegyszerűsíti azáltal, hogy a tényezők (változók) halmazát csoportosítja, faktorokba tömöríti (**Kardosné 1987**). Az eredeti változóhalmaz így általában lényegesen kevesebb számú faktor segítségével írható le. A közös faktorok száma a változók számának csupán harmada, hatoda (**Jahn – Vahle 1974**).

A legelterjedtebb alkalmazású faktormodellek két fontos feltételt teljesítenek: a változók és a faktorok közötti lineáris összefüggést és a faktorok egymással szembeni korrelálatlanságát. A faktorok maximálisan lehetséges száma a változók számával egyenlő. Az értelmezésbe felhasznált faktorok számának megállapításához azt kell figyelembe

venni, hogy együttes magyarázókéességük megfelelően nagy legyen, legalább 80-90%-os.

A faktormodell egy olyan egyenlethalmaz, amely többtényezős lineáris egyenletekből áll (annyiból ahány változót bevontunk az elemzésbe).

$$\begin{aligned} z_1 &= a_{11}F_1 + a_{12}F_2 + \dots + a_{1m}F_m \\ z_2 &= a_{21}F_1 + a_{22}F_2 + \dots + a_{2m}F_m \\ &\vdots \\ &\vdots \\ z_n &= a_{n1}F_1 + a_{n2}F_2 + \dots + a_{nm}F_m \end{aligned}$$

Az egyenletek jobb oldalán az " $a_{11}, a_{12}, \dots, a_{nm}$ "-el, jelöltek a faktorsúlyok, míg az " F_1, F_2, \dots, F_m "-el, jelöltek a faktorértékek, a futóindexekben az " n " szimbólum a változók számára, az " m " pedig a faktorok számára vonatkozik. Általában $m < n$.

A faktormodell különböző számú faktorokból áll. Az értelmezésben felhasznált faktorok számának megállapításához azt kell figyelembe venni, hogy együttes magyarázókéességük megfelelően nagy legyen.

A faktormodell fontos alkotói a faktorsúlyok, vagy más néven a faktorsúly mátrix. ezeknek két igen fontos értelmezésük:

1. Egyrészt korrelációs együtthatók, melyek a változók és a faktorok egymással való kapcsolatának szorosságát mutatják;
2. Másrészt determinációs együtthatók, melyek oszlopírányban jelzik, hogy egy szóban forgó faktor kialakulásában milyen változók játszanak meghatározó szerepet, sorírányban pedig, hogy az egyes változók alakulásában milyen súllyal vesznek részt a faktorok.

A determináció oszlopírányú értelmezéséhez kapcsolódó fogalom még a faktor szórásnégyzet, amelyet más néven sajátértéknek hívunk. A sajátérték az adott faktoroszlopban szereplő faktorsúly négyzetek összege és az adott faktor jelentőségét mutatja a változórendszer szempontjából (**Rimler 1976**). Ezek alapján állapítható meg a faktorok fontossági sorrendje.

A faktoranalízis során kapott számítási eredmények mindegyike nem minden elemzésnél értelmezhető. Mindig a vizsgált jelenség, illetve adatállomány természete, de leginkább a vizsgálat célja dönti el, hogy a kapott eredményekből mit értelmezhetünk. A faktoranalízis főbb alkalmazási területei a következők (**Kardosné 1987**):

- A faktoranalízis módszerét egyrészt felhasználhatjuk a **multikollinearitás kiszűrésére**. Ezt a faktorsúlyok vizsgálata alapján tehetjük meg. Általában a 0,7 feletti abszolút értékű faktorsúlyokat tekintjük érdelemesnek a változó és az adott faktor között. A feladat itt a faktorok azonosításában jelentkezik, azonban nem biztos, hogy mindig szükséges a faktorok értelmezésére és az is előfordulhat, hogy szakmailag nem tudjuk megnevezni a faktorokat.
- A következő felhasználási eset lehet a **megfigyelések rangsorolása**. Ez a művelet a faktorértékek alapján végezhető. A csoportosítás, rangsorolás faktoronként végezhető el (v.ö.: **Kiss 1993**).
- A faktoranalízis alapot nyújthat még az **egymással korrelálatlan magyarázó változók előállítására**, a többváltozós regresszióanalízishez. A megfigyelési egységekhez tartozó faktorértékek "m" számú magyarázó változókként (ezek az "x" változók) vonhatók be a regressziós modellbe, amiben az eredményváltozó szerepét egy új, a faktoranalízisbe be nem vont változó tölti be.

Vizsgálataimban a módszert a változók közötti válogatás szempontjából alkalmaztam.

Szakmailag alátámasztott információt csak megfelelő és megbízható adatállományból végzett faktoranalízis biztosít. Alapvető követelmény a megfelelő számú adat biztosítása, ami a gyakorlatban azt jelenti, hogy a megfigyelések száma jóval haladja meg a változók számát, lehetőleg annak többszöröse (8-10) legyen. Ennek alapján a rendelkezésemre álló adatbázis megfelelő volt, hiszen a megfigyelések száma több mint 30-szorosa volt a változók számának.

A legkörültekintőbb munkát a tényezők kiválasztása jelentette, melynek során a szakmai ismeretek az elsődlegesek, a módszertani (matematikai-statisztikai) szempontok mellett. Elemzéseimhez a települések fejlettségét

befolyásoló változókat vettem figyelembe, szem előtt tartva a hivatalos mutatószámlista elemeit is. Az eredmények értelmezésénél és közlésénél nagy szerepet kaptak a szakmai ismeretek.

A lényeges változók kiválasztása után a homogén településcsoportok létrehozására a *klaszteranalízis* módszere jól alkalmazható. Ha egyszerre nem egy, nem kettő, hanem több változó szerint csoportosítunk, akkor ezt az eljárást klaszteranalízisnek nevezzük.

A klaszteranalízis módszercsalád részletes feldolgozását tekinthetjük át **Anderberg (1973)** művében. A módszer kiválóan alkalmazható az élő tudományokban (biológia, botanika, állattan, ökológia), a szociológia tudományokban (pszichológia, nyelvészet, kriminológia), a földtani tudományokban (geológia, földrajz, *regionális tudományok*, talajtan), az orvostudományban (pszichiátria, cytológia, klinikai diagnózis), és az információ és politika tudományokban (ökonómia, marketing).

A *klaszteranalízis* célja az, hogy a megfigyelési objektumokat a megfigyelési változók alapján csoportosítsa. A csoportképzés alapja a megfigyelési objektumok elhelyezkedése az „n” dimenziós térben (**BacsKay 1984**). Az objektumnál felvett mutatókat az objektumok koordinátáinak tekintjük az „n” dimenziós térben. Az objektumok (jelen esetben ezek a megfigyelési objektumok a nyugat-dunántúli régió 648 települését jelentik) az „n” dimenziós tér pontjai, amelyek egymástól való helyzetét az egymástól való távolságuk adja meg.

Ennek a módszernek a feladata az, hogy a különböző objektumokat azok hasonlóságai és közös tulajdonságai alapján sorolja csoportokba. Ily módon a térben elhelyezkedő pontok távolsága alapján képezzük a csoportokat, méghozzá úgy, hogy azokat az objektumokat soroljuk egy csoportba, amelyek a legközelebb vannak egymáshoz. (**Bartos, 1997**).

A cluster (klaszter) angol szó, jelentése köteg, nyaláb, csomó, csoport. Ha egy „N” elemű sokaságot egy változó szerint kívánunk csoportosítani, sorrendbe állítani, akkor csak ezen értéket kell figyelembe venni. Ha egyidejűleg egy másik változót is figyelembe akarunk venni, akkor már az előző sorrend általában megváltozik, ha a másik változó szerint rendezzük. Ezért csak valamilyen kritériumnak megfelelő csoportokat alakíthatunk ki.

A klaszteranalízis feladata tehát az, hogy a különböző objektumokat azok hasonlóságai és közös tulajdonságai alapján sorolja csoportokba. A csoportok jellemzése, földrajzi elhelyezkedésük vizsgálata ráirányulhat a térben megnyilvánuló differenciáltság sajátosságaira.

2. *A regionalitás elmélete és gyakorlata*

2.1. **A regionális gazdaságtan tudományának kialakulása és jellemzői**

A gazdasági társadalmi fejlődésben a térnek mindig is kitüntetett szerepe volt, ami mögött a gazdaság területi elhelyezkedése és a történelmileg kialakult területi munkamegosztás húzódik meg (**Süli-Zakar 1993**). Minden térségben az általa nyújtott feltételeket leginkább igénylő gazdasági ágak honosodtak meg (**Fehér–Dorgai 1998**), amelyek természetesen a társadalmi viszonyokra is hatással voltak. A fejlődést hordozó tényezők között kell megemlíteni, egyrészt a termelési tényezők csoportját (tőke, munkaerő, technikai haladás), amelyek más és más mértékben állnak rendelkezésre az egyes országok, országrészek, területek között, másrészt olyan új elemek megjelenését, mint a kumulatív- a szinergia- és az agglomerációs hatásokat (**Rechnitzer 1998**).

Ezeknek a tényezőknek az eltérő regionális jellemzői vezetnek a regionális különbségek kialakulásához, amelyek az eddigi vizsgálatok és tapasztalatok alapján bizonyíthatóan a jövőben is fenn fognak maradni. „A jövedelem és a fogyasztás eloszlása egy kompetitív gazdaságban önkényes abban az értelemben, hogy a tényezők kiinduló adottságait, valamint a különböző fokú diszkriminációt tükrözi.” (**Samuelson–Nordhaus 1990**).

Egy nemzet, gazdasági teljesítményének maximalizálásában az egyes területeknek, régióknak döntő szerepe van. A maximális teljesítmény nem biztos, sőt valószínű, hogy nem azt jelenti, hogy minden régió egyforma értékkel vesz részt a termelésben (**Lőkös–Káposzta 1998**), csakis a komparatív előnyök maximális kihasználása vezethet egy Pareto-optimális szint kialakulásához. Az egyenlőség és a hatékonyság közötti konfliktus egy társadalmi-gazdasági választási kényszer. Nincs rá lehetőség, hogy a kettő együtt teljesüljön. A teljes kiegyenlítés tehát utópisztikusnak tűnik, ugyanis egyes jellemzőket soha nem lehet azonos szintre emelni (például az éghajlati- és talajadottságok). Ezért a régiók fejlettségének teljes kiegyenlítése, azonos szintre hozása nem képzelhető el, reális célként inkább a regionális közelítés fogadható el.

A termelés hatékonyságát a felhasznált élő- és holtmunka, vagyis a munkaerő és a tőke hatékonyságával mérhetjük. Ennek mutatószámai legtöbbször parciális értelmezést nyernek, viszont megjelennek a területiség elemei is, mint az elemzés mezo szintjei (**Rechnitzer 1994.**). Ezek az analízisek nem a nemzetgazdaság, hanem a régiók, térségek szintjén készülnek.

A régiókban való gondolkodás a tudományos műhelyeket már régóta foglalkoztatja, ezek a jelenségek egy új tudomány kialakulásához vezettek, melyet regionális gazdaságtan néven aposztrofálhatunk, mint a közgazdaságtudomány egy részdiszciplínáját. Viszonyát a többi tudományághoz más-más tudós csoportok eltérően látják, azonban térnyerését és fontosságát senki sem vitatja, amelyet az ezzel kapcsolatos elméletek (**Mátyás A. 1993**) megjelenése bizonyít.

Egy-egy régió fejlődését, gazdaságának növekedését nem egyetlen tényező alakítja, ennek megfelelően számos elmélet értelmezi és próbálja magyarázni a regionális gazdasági növekedést. A következőkben vessünk néhány pillantást a főbb növekedési modellekre.

- *A neoklasszikus elmélet* szerint a különböző termelési tényezők közötti eltérések mobilitásuk révén egyenlítődnek ki. Ennek az irányzatnak a képviselői (pl.: Aftalion, Wicksell, Lindahl, Myrdal, Hayek, Mises), tulajdonképpen a tökéletes piacra jellemző feltételezésekből indulnak ki: teljes foglalkoztatottság, szabad verseny, termelési tényezők akadálytalan áramlása, szállítási költségek elhanyagolható értéke, régiók azonos termelési szerkezete, összes kereslet együtt nő az összes termeléssel stb. Egyáltalán nem veszik figyelembe az olyan új növekedési tényezőket, mint a kumulatív- és szinergia effektusokat, az agglomerációs hatásokat, a technológiai fejlődés következményeit, vagy a munkaerő átképzéséből eredő fejlesztési forrásokat. Elméleteikben a regionalitás nem szerepel, gyakorlatilag homogénnek tekintik a nemzetgazdaságokat (**Hitiris 1995**).
- Egy másik megközelítés szerint a *beruházásoknak* döntő szerepe van egy térség fejlődésében. Keynes (1936) szerint a beruházás következtében fellépő jövedelem-növekedés meghaladhatja a beruházás összegét (multiplikátor-hatás). Ezt továbbfejlesztve Harrod (1948) és Domar (1946) megalkották az egyensúly modellt

összekapcsolva a keletkező jövedelmeket a kapacitásokkal. Szerintük akkor van a gazdaságban egyensúly, ha az összes kereslet ugyanolyan mértékben nő, mint az összes kapacitás. Ezekhez kapcsolható a komplementer hatás, amelyet Hirschmann (1958) dolgozott ki. E szerint minden beruházásnak vannak előre- és visszacsatoló hatásai is. E három értelmezést összekapcsolva a telephelyelmélettel vizsgálhatjuk a hatások térbeli következményeit. Kimutatható, hogy egy beruházás gazdasági serkentő hatása a telephelyen a legélénkebb, attól távolodva pedig csökken. A kapacitásokra az a jellemző, hogy ezek hosszú távon, és egy településre koncentráltan vannak jelen egy térségben, szemben a jövedelmi hatásokkal, amelyek térben jobban szétterülnek.

- Az *exportbázis elmélet* alapján egy régió gazdasági fejlődését az exportra termelő ágazatok fejlődése határozza meg. Az exportból keletkezett bevételek jelentik a forrását az infrastrukturális beruházásoknak és az exportbázis szélesítésének. Az exportbázis diverzifikációs folyamatainak következtében a régió jövedelme növekszik, ami hosszú távon a térségek kiegyenlítődéhez vezet.
- A hetvenes évek elején a világgazdasági körülmények megváltozásával (növekedési források kimerülése, csökkenő beruházási kedv) és a mindinkább előtérbe kerülő problémák megjelenésével (olajválság, környezeti problémák, egyes ágazatok válsághelyzetbe kerülése) sok államban a regionális fejlesztési stratégiát a régióon belüli lehetőségekben, a saját erők megújításában és fejlesztésében látták. Az *endogén fejlesztési politikák* frontvonalára a térségek, régiók és ezek adottságai kerültek, mint a fejlesztéshez nélkülözhetetlen erőforrások. Erre az endogén fejlesztési elvre épülnek a jelenlegi fejlesztési politikák is.
- Az eddigi elméletek a régiók gazdaságának egyensúlyi állapotát tűzik ki hosszú távú célként. A polarizációs szemlélet ennek éppen az ellenkezőjét, a régiók közötti különbségek kiszélesítését jelölik meg a regionális fejlődés alapjának. A *divergencia elmélet* szerint a belső növekedési tényezők a régiók között eltérnek, a régiók között erős függőség alakul ki (pl.: a centrum-periféria viszony) és a regionális piacokon oligopóliumok és monopóliumok alakulnak ki, amelyek meghatározzák a termelés szerkezetét, az árakat és gazdasági

kapcsolatokat. A polarizációs elmélet követői (Schumpeter, Perroux, Myrdal) a fejlődés hordozóit a fellépő egyensúlytalanságok nyomán kialakult körforgásokban létrejött fejlődési folyamatokban látják.

A területi különbségek mérséklése csak az eltérések okainak alapos feltárása mellett képzelhető el. Az eddigi elemzések szinte kivétel nélkül rámutattak arra a tényre, hogy a területi fejlődést, az abban jelentkező differenciákat nem lehet egy, vagy egypár tényezőre vonatkoztatni, ehhez sok változó együttes vizsgálata szükséges.

A regionális politika egyrészt a gazdasági folyamatok által kiváltott negatív jelenségek (munkanélküliség, jövedelmi különbségek) mérséklését, másrészt az innovatív gazdasági tevékenységek elterjedése előtti akadályok felszámolását tűzheti ki céljának (**Horváth Gy. 1998**). A különbségek mérséklésében az államnak kitüntetett szerepe van az erőforrások újraelosztása révén. A regionális politika a területfejlesztés célrendszerében tárgyiasul, amelynek főbb hosszú távú elemei a következők:

- munkanélküliség csökkentése,
- régiók közötti indokolatlan fejlettségi különbségek mérséklése,
- népesség és környezet egyensúlyának megőrzése, illetve helyreállítása,
- túlnépesedett központokra nehezedő nyomás csökkentése,
- nemzeti erőforrások hatékony hasznosítása,
- regionális kultúrák megőrzése.

Az eddigiek alapján a regionális különbségek tompítása elengedhetetlen. A különbségek mérséklése számos elméleti, fejlesztési stratégia által valósulhatnak meg, melyeket két fő részre bonthatunk: a kínálat- és keresletorientált regionális stratégiákra (**Rechnitzer, 1998**).

A kínálatorientált stratégia lényege abban áll, hogy a térséget kívülről, a külső lehetőségek és korlátok felől közelítve, a belső összefüggésekre rávilágítva fejlesztjük. Ebben a stratégiában döntő szerepe van az infrastrukturális fejlesztéseknek (közlekedési és termelési infrastruktúra) és a gazdaság versenyképesség növelését szolgáló különféle kedvezményeknek (adókedvezmények, támogatások, kedvezményes hitelek, stb.). Ez a fejlesztési stratégia a külső (exogén) tényezők erejére alapoz, amely főleg az állam szerepvállalását jelenti és ennek hatására a

külső befektetők tőke erejét használja fel a térség fejlesztéséhez. A rendszerváltás utáni Magyarországon ez a jelenség megfigyelhető és általánosságban az a jellemző, hogy az amúgy is fejlettebb térségekbe áramlott a külföldi tőke nagy része (Közép-Magyarország, Nyugat- és Közép-Dunántúl).

A kínálatorientált stratégia számos előnye mellett több veszéllyel is fenyeget. Egyrészt a túlzott infrastruktúrafejlesztés kihasználatlan kapacitásokat teremthet, aminek jövedelmezősége nagyrészt függ a fizetőképes kereslettől, ami éppen a fejletlen térségekben alacsony színvonalú. Másrészt a megtelepedett gazdasági egységek terület idegenek, nem a régió hosszú távú érdekeit (foglalkoztatottsági szint emelése, jövedelmek versenyképességének javítása, stb.) szolgálják és a gazdasági előnyök megszűnése után, a komparatív előnyök eltűnésével kivonulnak, illetve kivonulhatnak a térség gazdaságából.

A keresletorientált fejlesztési stratégia az előzőnek éppen az ellenkezője, a térséget annak belső sajátosságaiból kiindulva, egyre inkább bevonva a külső tényezőket igyekszik fejleszteni. Tehát nem csak és nem elsősorban a külső forrásokra támaszkodik, hanem a belső erőforrások és lehetőségek adottságait számba véve keresi az együttműködési, kapcsolódási pontokat a külső környezettel, más régiókkal, esetleg országokkal (endogén fejlődés).

A globalizáció kialakulásával a vállalatok közötti verseny átalakul, és egyre inkább előtérbe kerülnek az együttműködés különböző formái, a kooperáció és az integráció. Ez a fejlesztési stratégia lehetőséget biztosít a belső együttműködésére épülő területi egységek összekapcsolódására más, *hálózati* elven működő régiókkal, így szélesítve a gazdasági szereplők közötti kapcsolatrendszerét. A térségek, régiók fejlesztésének alapvető követelménye a rugalmasság, az *innovációs készség* megléte mind a gazdasági, termelési szférában, mind a kultúrában, társadalomban, egyszóval az ott élő emberek gondolkodásmódjában. Természetesen a különböző területeken különböző típusait találjuk az innovációs potenciálnak, amelyeknek csírái már hazai viszonylatban is megjelentek. Ez szintén elősegítheti az egyes régiók felzárkózását, fejlődését. Ebben a tekintetben nyilván előnyben vannak a fővárosi és ennek környékén elhelyezkedő térségek, a nagyvárosok vonzáskörzete, ahol a gazdasági és társadalmi-kulturális potenciál kedvezőbb, mint az elmaradott

térségekben. Azok a régiók* is ide sorolhatók, ahol korábban ipari térségek voltak és ennek használhatják ki a már meglévő termelési kapacitásokban rejlő komparatív előnyeiket (pl.: Székesfehérvár, Tatabánya), vagy turisztikai vonzerővel rendelkeznek (pl.: Balaton környéke).

További keresletorientált stratégiai elemet jelentenek az úgynevezett *agglomerációs hatások* (**Rechnitzer 1982, Pálné Kovács I-Rechnitzer 1979**). Ilyen az urbanizációs (népesség-koncentráció nyomán fellépő) hatás, annak előnyeivel és hátrányaival együtt, és a lokalizációs (területi elhelyezkedésből adódó) előny. Ezek fejlesztési stratégiában jelentkező lehetősége magától értetődő. Azon kívül beszélhetünk a termelő és szolgáltató vállalatok és intézmények közötti szimbiotikus kapcsolatok kialakulásáról is, mint lehetséges, a stratégiák kialakításánál figyelembe veendő jelenséget. Ez tulajdonképpen a termelés vagy a tevékenységek egymásra épültségét jelenti, vertikális integrációknak, vagy *klasztereknek* nevezhetjük. Ezek közül egyre dominánsabb szerepet töltenek be a szolgáltatásokhoz tartozó nemzetgazdasági ágak. Az agglomerációs- és klaszterhatások következtében általában fellépnek a tényezőket, egymást erősítő hatások, idegen szóval *szinergiák*, amelyek szintén fontos fejlesztési stratégiát jelenthetnek.

Az imént ismertetett fő stratégiák (kereslet-, illetve kínálatorientált) alapján joggal merülhet fel a kérdés, hogy melyiket tekinthetjük üdvöztetőnek a régiók fejlesztése terén. Nos, mint általában, most sem tehetjük le a voksunkat egyértelműen egyik vagy másik stratégiai változat mellett. A kettő között a gyakorlatban nem is található éles határvonal, hiszen az életképes és újat befogadó területekre vándorol szívesebben a működő tőke, ennek alapján a kereslet- és kínálatorientált stratégia egy közös szegmensét máris érzékelhetjük. A kizárólag csak exogén fejlesztési stratégiák nem eredményeznek tartós megoldást egy régió életében, ugyanakkor lehetnek olyan térségek, ahol van megfelelő innovációs készség, de nincs elegendő tőke az alkalmazkodáshoz.

Véleményem szerint, ami egybeesik a legtöbb szerző álláspontjával is, a kettő megfelelő ötvözése ad kellő eredményt, amelynél figyelembe kell venni a regionális sajátosságokat is. Azonban vitathatatlan az álláspont,

* Itt nem feltétlenül a tervezési-statisztikai nagyrégiókra és kistérségekre (NUTS II. és NUTS IV. szintekre) gondolok.

hogy elsősorban a belső erőkre (partnerség és szubszidiaritás elve) alapozva lehet csak építeni (**Kraftné 1997**), amihez viszont a területek többségénél külső segítség is szükséges.

2.2. A regionalitás megjelenése a magyar gyakorlatban Európai Unió kitékintéssel

Az ismertetett főbb elméleti stratégiák csak akkor jelentenek megoldást a regionális különbségek csökkentésében, ha azok a gyakorlatban is egyértelműen alkalmazhatók, tehát világos eszköz- és célrendszer áll a rendelkezésünkre. A regionalitás gyökerei ugyan a múltban már megjelentek (**Szabó 1994**), de a hazai gyakorlatban csak a rendszerváltás után beszélhetünk annak robbanásszerű fejlődésével. Az eddig eltelt egy évtized alatt nagy fejlődésen ment keresztül a szemlélet, azonban még nagyon sok tennivaló is maradt. Sok esetben még nem volt teljesen elegendő ez a történelmi léptékben mérve rendkívül rövid időszak. Jelentős problémát jelentett és jelent, még a szakmai elit számára is, a főbb fogalmak pontos definiálása és a tennivalók pontos behatárolása is (**Papócsi 1999, Kulcsár 1998 A és B**).

Úgy gondolom, hogy a disszertáció témája miatt nem kerülhető meg a lényegesebb fogalmak tisztázása. Ezek a kifejezések (vidék, vidékfejlesztés, vidékpolitika, területfejlesztés) nagyon sokszor szerepelnek a tudományos konferenciák előadásainak anyagában, az írott és elektronikus sajtó tudósításaiban. A területfejlesztés, a vidékfejlesztés és a mezőgazdasági fejlesztés triádja sok esetben keveredik. A három, esetleg több kifejezés (ugyanis a paletta bővíthet még a területi kiegyenlítés, a regionális fejlesztés, a településfejlesztés fogalmával, hogy csak a leggyakoribbakat említsük!) között a tudományos és gyakorlati élet szereplői nem vonnak éles határvonalat. Ezért a következő néhány gondolatot a fogalomtisztázásnak szánom.

2.2.1. Területfejlesztés

2.2.1.1. A területi egyenlőtlenség problémája

A területi fejlődési egyenlőtlenség, nemcsak a különböző régiók között, hanem a régiókon belül is jelentkezik. Magyarországon sem beszélhetünk, ahogy sehol a világon, egységes, fejlettséget tekintve

homogén régiókról. Még a megyei szintet (NUTS III.) sem nevezhetjük annak. Árnyalt, valós képet igazán akkor kaphatunk, ha a kistérségek (NUTS IV.) vagy a települések szintjén (NUTS V.) végzünk vizsgálatokat. Ez összeeseng a 2000. január 1.-én életbelépett, az elmaradott települések aktuális listájának meghatározásánál használt mutatószámrendszer kidolgozásával is (**Faluvégi, 2000**).

A fejlettségbeli (társadalmi-, gazdasági-, kulturális) különbségek kialakulása törvényszerű, hiszen egy régió belül is más és más az ökológiai, a gazdasági és a társadalmi potenciáljuk a különböző tájegységeknek, kistérségeknek, településeknek. A fejlett és elmaradott tagolódás a társadalom állandó kísérője. Az egyenlőtlenség csak abban az esetben kíván vizsgálatot, ha adott társadalmi státuszú egyének számára az életkörülmények, a társadalmi-mobilitási esélyek lényegesen rosszabbak, mint amilyennel egy hasonló társadalmi státuszú egyén a másik régióban rendelkezik. (**Enyedi, 1976**.)

A régiók között mutatkozó különböző szintű fejlettség egy szint után problémát okoz, társadalmi szempontból káros és visszafordíthatatlan folyamat indul meg, a fejlődésben elmaradott térségekből a fiatal és képzetesebb munkaerő elvándorol a fejlettebb országrészek felé (**Fóti-Lakatos 1999, Mezei 1997, Romány 1993**). A helyben maradó népesség általában öregebb és képzetlenebb (**Mezei 1997, Rechnitzer 1997**), így a regionális különbségek újratermelődnek. Ez a folyamat egy idő után öngerjesztővé válik egyre deformáltabb kor- és képzettségi struktúrával eredményezve (**Öcsödi 1997**). Azonban azt is látnunk kell, hogy a teljes nivellálódás kialakulása utópiának tűnik, a különbségeket teljes mértékben soha nem lehet megszüntetni. (**Kocziszky 1997**.)

Magyarországon az 1970-es évek végén már erőteljesen megmutatkozott a különböző fejlettségű régiók közötti feszültség, ami egy hosszú folyamat eredményeként jött létre. A fő fejlesztési források, a központi elosztás révén, évtizedekig a fővárosnak, a nagyobb ipari városoknak és a megyeszékhelyeknek jutottak. A vidék hátrányos helyzete szinte minden téren megmutatkozott: gazdasági teljesítmény, infrastruktúra, lakásviszonyok, népesség összetétele, oktatás, egészségügy, sport stb. A rendszerváltás után kialakult helyzet ezeket a problémákat csak tovább erősítette. A regionális különbség okozta feszültség szinte tarthatatlanná vált, ezért ezt a problémát megfelelően kezelni kellett, ami nemcsak az

elmaradott vidék, hanem a gazdaságilag viszonylag fejlettebb régiók lakosságának is az érdeke. Ez a kérdés még élesebben vetődött fel az EU csatlakozás kapcsán (Dorgai 1998).

Már említettem, hogy már a csatlakozás előtt is jelentős pénzüsszegekhez juthatunk. Ez évenként körülbelül 3 milliárd ECU-t jelent a csatlakozni kívánó országok számára (2.1. tábla).

2.1. tábla

**Csatlakozás előtti támogatás és az új tagállamok felvételével
kapcsolatos kiadások**

milliárd ECU 1997. évi áron

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Összes támogatás	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0
1. fej. Mezőgazd.	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
2. fej. Strukturális, Kohéziós Alapok	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
4. fej.: Külső tev.	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5
További jelöltek	1,2	1,2	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0
Új tagállamok	1,8	1,8					
Az új tagok rendelkezésére álló összegek			5,8	8,2	10,8	13,3	15,7
1. fej.: Mezőgazd.			1,5	1,9	2,4	2,9	3,3
2. fej. Strukturális, Kohéziós Alapok			3,6	5,6	7,6	9,6	11,6
3. fej.: Egyéb belső akciók			0,7	0,7	0,8	0,8	0,8

Forrás: European Commission (1997)

A kormányzati beavatkozások, a főként költségvetési forrásokból megvalósított fejlesztések, a vidéki lakosság jövedelemszerzési lehetőségeinek javításában nem hoztak számottevő javulást, mivel a területfejlesztési célú támogatások rendeltetésüknek megfelelően, főként a műszaki- és humáninfrastruktúra fejlesztését szolgálták. E támogatások túlnyomó többségének közös jellemzője, hogy igénybevételekhez jelentős saját forrás szükséges, így az előírt saját erővel nem rendelkező települések, térségek nem, vagy csak igen kis mértékben tudták azokat igénybe venni. Ennek következtében a területi differenciálódás

felerősödött. Különösen jellemző a leszakadás a mezőgazdasági termelésre kedvezőtlen adottságú területeken, ahol a megélhetés egyetlen forrása az agrártermelés nem biztosít elegendő jövedelmet nemhogy az egyszerű újratermeléshez, de még a mindennapi megélhetéshez sem. Ugyanakkor a struktúra átalakítását, az új jövedelemszerzést biztosító tevékenységekre való átállást az agrártámogatási rendszer alig ösztönzi.

Az említett körülmények felvetik a vidékfejlesztési tevékenység kialakításának és megerősítésének igényét. Ennek érdekében szükség van egy integrált vidékfejlesztési és mezőgazdasági politikára, aminek a fenntartható gazdasági és ökológiai fejlődésen kell alapulnia (**Sarudi 1994 B**). A regionális politikának nagy jövője lesz az elkövetkezendő években, de azt is le kell szögeznünk, hogy a regionális szemléletnek a kialakulása korántsem új keletű jelenség sem a tudományos műhelyekben, sem a gyakorlatban. A közgazdasági makroelméleteket jellemző egy piaci felfogás hiányosságai a második világháborút követő gyors gazdasági növekedés feltételei között csakhamar megmutatkoztak, szükségessé vált a gazdaságsszemlélet bővítése a regionális dimenzióval.

A régiók közötti fejlettségbeli különbség egy hosszú folyamat eredménye, az ezek megszüntetésére, illetve tompítására tett kísérletek sem újak. A következőkben röviden megemlítem az erre vonatkozó hazai erőfeszítéseket a második világháborútól napjainkig **Tatai, 1998** és **Enyedi, 1996**. munkái nyomán.

2.2.1.2. A magyar területfejlesztési politika rövid története

A háború utáni időszakban (1950-es években) nem beszélhetünk kifejezett regionális politikáról, a térségi szemlélet elvértve fordul csak elő bizonyos pártkongresszusi beszámolókból. Az évtized végén azonban kiéleződik a túlzott központosítás problémája, a Budapest centrikusság.

Óriási munkaerő feleslegek alakultak ki az ország egyes megyéiben (Szabolcs, Hajdu, Csongrád, Bács, Vas), aminek következtében nagyon sokan ingáztak, illetve a családjuktól, otthonuktól több száz km-re vállaltak munkát. Jelentős volt az országon belüli áttelepülés is (mintegy 100.000. fő) főleg a fent említett országrészekből, illetve Heves és Zala megyékből. Számos városi, járási, megyei párt- és tanácsi szerv foglalkozott a helyi foglalkoztatási és tömeges elvándorlási gondokkal és fogadott el különböző javaslatokat a problémák megoldására, aminek az eredménye az iparfejlesztésről szóló döntés lett (12/1980-85 OGY Határozat). Ennek fő célkitűzése Budapest ipari súlyának csökkentése, az iparilag elmaradott területek megfelelő iparosítása volt, figyelembe véve a helyi adottságokat, az egyes területek arányos fejlesztését és a gazdaságosság szempontjainak fokozott érvényesítését. Az ipartelepítés fő célterülete az Alföld volt, hiszen itt addig fejletlen ipar volt a jellemző, illetve a mezőgazdaság rendkívül nagy részaránya.

Az 1958 és 1960 közötti időpont közötti három évet tekinthetjük a tudatos területi politika kialakulása időszakának. Ebben az időszakban fogalmazódtak meg a feladatok és módszerek, amelyek hosszú ideig a hazai területi politika alapját képezték. Azonban itt nem beszélhetünk regionalitásról, illetve térségfejlesztésről a szó mai értelmezésében, a területiség kérdéskörét leginkább a területi iparfejlesztési erőfeszítések uralták.

1968-tól, az új gazdasági mechanizmus bevezetésétől kezdve enyhül az irányítás túlzott centralizáltsága, előtérbe kerül a területi irányítás, és fokozott szerepet kapnak az irányítás közvetett eszközei is. 1971-ben egységes keretbe foglalják a területfejlesztési politikát, amelynek fő irányelvei a következők voltak:

- Mérsékelni kell az egyes területek népességének anyagi és kulturális színvonalában meglévő különbségeket;

- A hatékonyságot szem előtt tartva gazdasági kedvezményekkel vagy terhekkel szükséges módosítani az egyes területek gazdasági szerkezetét, az egyes területek közötti fejlődésbeli különbségeket;
- A fejlesztés legjelentősebb területi súlypontjai a kedvező adottságú és erőteljesen fejlődő települések legyenek.

A terület- és településfejlesztés hosszú távú feladatairól szóló Országgyűlési Határozat (12/1980-1985) a helyi adottságokhoz igazodó fejlesztés fontosságát hangsúlyozza. A program célja az volt, hogy - központi és helyi források bevonásával - hosszú távon mérsékelje az ország egyes térségeinek gazdasági fejlettségi színvonalára közötti, helyenként jelentős különbségeket. A program kiindulópontja az elmaradott térségekbe tartozó települések 1986-ban véglegesített köre volt. A lehatárolás kritériumrendszerének meghatározása után, a kiválasztott mutatók alapján egy matematikai statisztikai eljárással, a diszkriminancia-analízissel történt a települések elsődleges elkülönítése. Már 1986-ban elhatározták, hogy az elmaradott térségek körét ötévenként felülvizsgálják. Az MSZMP KB Gazdaságpolitikai Bizottsága a "A terület- és településfejlesztés hosszú távú irányelvei" címmel 1983. július 26.-án hozott határozatot.

A rendszerváltás utáni időszakban a hátrányos helyzetű térségek problémái tovább mélyültek. A területfejlesztéssel kapcsolatban itt két alapidokumentumot említhetünk meg: az első az önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény, amely minden településnek azonos támogatási feltételeket garantál. A másik a területfejlesztésről-és rendezésről szóló 1996. évi XXVI. törvény, amely gyökeresen átalakítja a területi politika intézményi rendszerét. Ezzel párhuzamosan nőtt a megyei és regionális intézmények szerepe és ezzel arányosan csökkent a központi vezetése. Előtérbe került a vidékfejlesztés problémaköre, nem utolsósorban annak hatására, hogy az OECD és az Európai Unió is kiemelt fontosságot tulajdonít a vidéki népesség életfeltételei javításának, a vidéki (természeti és társadalmi-közösségi) értékek megőrzésének. Egyre nagyobb szerepet fognak betölteni az alulról jövő kezdeményezések egy-egy térség fejlesztésénél. Sok civil szervezet, helyi vállalkozó, önkormányzat fog össze az adott térség élet- munka- infrastrukturális körülményeinek javításáért.

2.2.1.3. A regionalizmus intézményi rendszerének felépítése

A fentebb már említett 1996. évi XXI. területfejlesztési és területrendezési törvény körvonalazza a területfejlesztés és területrendezés fontosságát, intézményi-, és eszközrendszerét. Az említett törvényen kívül azonban számos Kormányrendelet és Határozat készült a területfejlesztéssel kapcsolatban, a legfontosabbakat az irodalomjegyzékben közlöm. A törvény a területfejlesztéssel kapcsolatban aláhúzza a kiegyensúlyozott területi fejlődés jelentőségét az Európai Unió regionális politikáját is figyelembe véve.

Az intézményrendszere, kétszintű: az első szinten helyezkednek el a központi, állami szervek, mint az Országgyűlés, a Kormány, az Országos Területfejlesztési Tanács és a szakminisztériumok, a második szinten pedig a területi szervek. Ezen a szinten helyezkedik el a Regionális Fejlesztési Tanács, a Megyei Területfejlesztési Tanács és a Területfejlesztési Önkormányzati Társulás. A törvény pontosan leírja az imént említett szervek hatáskörét, feladatait és személyi összetételét is.

Az **Országgyűlés** a területfejlesztési-, és területrendezési politika legfőbb szerve. Konceptcionális kérdésekben, és a pénzeszközök odaítélésében dönt, beszámoltatja a Kormányt ez irányú tevékenységéről.

A **Kormány** fő feladata a regionális politika érvényesülésének biztosítása. Az Országgyűlés elé terjeszti az országos területfejlesztési koncepciók, tervek, támogatások irányelveit. Dönt a területfejlesztést szolgáló pénzeszközök elosztásáról, amin belül kiemelt feladatot lát el az FVM minisztere.

Az **Országos Területfejlesztési Tanács** döntés-előkészítő, javaslattevő, véleményező a területfejlesztési politika kialakításában és érvényesítésében, a területfejlesztést szolgáló pénzeszközök felosztásában.

Az országos hatáskörű szervek és miniszterek területfejlesztéssel kapcsolatos feladatait a *193/1996. (XII. 19.) sz. Kormányrendelet* szabályozza.

A területrendezés és területfejlesztés fő területi szerve a **Megyei Területfejlesztési Tanács**, melyeket a területfejlesztési feladatok megyei összehangolására hoztak létre. Ez a területfejlesztési politika úgynevezett hatalmi szintjét jelenti, önálló jogi személyiség, székhelye a megyeszékhely. Pályázati rendszer keretében dönt a hatáskörébe kiutalt pénzeszközök felhasználásáról és ellenőrzi a fejlesztések megvalósulását.

A területfejlesztési törvény a megyei szintet jelölte meg a források szétosztása címzettjének. A Tanácsok alkalmasak arra, hogy a megyék különböző szereplőit összefogják, és közös döntéshozásra kényszerítsék. A területfejlesztési törvényben sajátos munkamegosztás alakult ki a területfejlesztési tanács és a megyei önkormányzat között: a tanács birtokolja a hatalmat és a területfejlesztési forrásokat, hiszen ez a szerv rendelkezik a stratégiai döntéshozási kompetenciákkal. A megyei önkormányzat ezzel szemben többnyire véleményezési jogosítványokkal rendelkezik, illetve a területi információs rendszer működtetésére kapott feladatokat. (Szaló, 1998, Kiss 1998, 112/1997. VI. 27. számú Országgyűlési Határozat)

A vidékfejlesztés szempontjából érdekes a megyei önkormányzatok azon feladata, hogy felkérés alapján hangolja össze a települési önkormányzatok fejlesztési tevékenységét. Az elvárás következetlensége, hogy ezek összehangolására éppen a kistérségi társulások a legalkalmasabbak, s azzal, hogy e társulások tagjai a területfejlesztési tanácsnak, egyértelmű, hogy a tanács alkalmasabb erre a feladatra.

A megyehatárokon túlterjedő területfejlesztési feladatok ellátására a megyei területfejlesztési tanácsok **Regionális Fejlesztési Tanácsokat** hozhatnak létre. Ezek a tanácsok önkéntes jellegűek és meghatározott programokra szerveződnek és önálló jogi személyek. Egy megye több ilyen szerveződés munkájában is részt vehet, Zala megye például két régióban is (Nyugat-és Dél-Dunántúl) szerepel, sőt a Balatoni régió munkájában is (ennek a regionális tanácsnak a létrehozása, a többivel ellentétben, kötelező volt), ami abból a tényből következik, hogy a Balaton egy rövid partszakasza a megyéhez tartozik. A Regionális Fejlesztési Tanácsok létrehozása nem egyszerűen az Uniós NUTS rendszerhez való alkalmazkodás miatt jött létre, hanem olyan egyéb hosszú távú megfontolások miatt, mint

* A Területfejlesztési Célleitőirányzat (TFC), a Területi Kiegyenlítési Alap (TEKI) és a Céljellegű Decentralizált Támogatás (CÉDA)

- A régió az európai gazdasági fejlődés szempontjából legmegfelelőbb színtere,
- Az oktatási, tudományos, innovációs tevékenység legoptimálisabb mérete,
- Nemzetközi hálózatok találkozási pontja,
 - Nemzetközi regionális együttműködések alapja,
- Az EU fejlesztési forrásainak fogadója (Iván A. 2000).

A Területfejlesztési Önkormányzati Társulások (Kistérségi Fejlesztési Társulások). Az önkormányzatok bizonyos célok elérésére közös területfejlesztési programokat dolgozhatnak ki és önálló jogi személyiségű, társulásokat hozhatnak létre e programok megvalósítására. Ezek önkéntes alapon szerveződnek, közös pénzalapot hoznak létre. A források három fő csatornán érkehetnek: lakosonként és évente egy meghatározott összeget fizetnek be az önkormányzatok tagdíjként, a megyei önkormányzatok is fizetnek bizonyos mértékű hozzájárulást, a legfontosabb tételt pedig a pályázatok útján elnyerhető források jelentik. Fontos momentum, hogy egy település több ilyen társulásnak is tagja lehet (Zala megyében például 24 ilyen kistérségi társulás van). További jellemzőjük, hogy non-profit szervezetek, megalakulásukat alapító okiratban rögzítik, és a társaságot a cégbíróságon bejegyzik. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a kistérségi fejlesztési társulások egyes helyeken kiválóan működnek (pl.: Zala megyében a Zala-Kar), máshol viszont csak névlegesen vannak jelen.

E társulások már a rendszerváltás utáni időkben megjelentek, az 1996. évi XXI. törvény életbe lépése óta pedig gomba módjára szaporodtak, így mára szinte az egész ország területét lefedik. Előnyük, hogy a fejlesztésekre kapott összegek szétosztásában a kis településeknek is van beleszólásuk és gyakorlatilag alulról szerveződnek. Ez az *alulról szerveződés elve*, az Európai Unió vidékfejlesztési politikájában is (a strukturális támogatások szétosztásánál) egy nagyon fontos alapkövetelmény.

Hátrányuk, hogy ezek a társulások nem követik a közigazgatási határokat, egy település több kistérségi társulásnak is tagja lehet, így áttekinthetetlen helyzet áll elő, ez pedig a források ésszerű szétosztásánál bonyodalmakat okozhat. Ráadásul egy kistérségbe nem csak a megyehatárokon belülről

lehet jelentkezni, így ez tovább bonyolítja az amúgy sem tiszta helyzetet (Zala megyében például működik olyan kistérségi fejlesztési társulás, melynek munkájában nyolc Somogy megyei település is részt vesz).

Munkám készítése során módomban volt eszmét cserélni az érintett szakemberekkel, ezek során fényt derült további problémákra is. Többek között például arra, hogy a társulások zöménél nincs igazi végrehajtó apparátus. Erre az önkormányzatok tárgyi és személyi adottságai a legalkalmasabbak, tehát ezeken a szervezeteken belül kell (kellene) megoldani az ügyintézés hatékonyságának javítását.

2.2.1.4. A területfejlesztési politika eszközei

A területfejlesztési politika fő célja egyrészt a hatékony területi gazdaságfejlesztés, másrészt az ország különböző területein élők életkörülményeinek és jövedelmeinek közelítése. A területfejlesztés és a területrendezés tisztázott kifejezések, illetve célok rendszerét jelenti. Meg van a törvényi (1996. évi XXI. törvény) alapjuk és az intézményi háttér is körvonalazódik, habár ez utóbbi még nem működik olyan tökéletesen, mint az elvárható lenne (Szaló, 1998). A költségvetési törvényben meghatározott és egyértelmű, a területfejlesztési és területrendezési célokhoz rendelt pénzügyi eszközök rendszere is. Ily módon minden évben létrehoznak egy úgynevezett területfejlesztési céllelőirányzatot és egy területi kiegyenlítést szolgáló, fejlesztési célú pénzalapot.

A *területfejlesztési céllelőirányzatra* (2000-től vidékfejlesztési céllelőirányzat) országosan elkülönített összeg felosztásakor irányadó elvként a megyék lakónépességét, a bruttó hazai terméknek az adott megyében egy főre jutó értékét és a kedvezményezett térségek lakónépességét veszik alapul. [A területfejlesztés kedvezményezett térségeinek és településeinek jegyzékét a **106/1997. (VI. 18.) számú Kormányrendelet** tartalmazza, ami azóta már megváltozott]. A területfejlesztési céllelőirányzat pályázati rendszere preferálja az elmaradott körzetek fejlesztését, de lehetővé teszi a nem kedvezményezett térségekben megvalósuló beruházások támogatását is. (**31/1998. sz. Kormányrendelet**) A pályázatokat a Megyei Területfejlesztési Tanács írja ki, és ide kell benyújtani az igényeket is, amely ezután dönt a támogatás odaítéléséről, amelynek formája vissza nem térítendő,

visszatérítendő támogatás és a fejlesztési hitelekhez nyújtott kamattámogatás lehet.

A Területfejlesztési Célelőirányzat célterületei az alábbiak:

- Munkahelyteremtő beruházások létrehozása, beleértve a mezőgazdasági jellegű beruházások létrehozását is (állattartó telepek-, halastavak létesítése, ültetvénytelepítés stb.),
- Agrártevékenységhez kapcsolódó eszközpark kialakítása, ipari parkok létrehozása, stb.,
- A térség gazdaságfejlesztési programjába illeszkedő infrastrukturális beruházások,
- Kistérségi fejlesztési programok létrehozása,
- Közhasznú munkavégzéshez kapcsolódó fejlesztések,
- Munkahelyteremtéssel járó humáninfrastruktúra fejlesztések, tájjellegű egyedi termékek és a biotermékek előállításához kapcsolódó fejlesztések,
- Falusi- és gyógyturizmus fejlesztése.

A **Területi Kiegyenlítést** szolgáló előirányzat elosztásának alapja az egy főre jutó GDP mértéke és a területfejlesztési szempontból kedvezményezett térségek lakónépessége. Az összeg felett szintén a Megyei Területfejlesztési Tanács rendelkezik, amely pályázati felhívásban teszi közzé a pályázat célját, alapfeltételeit, formáját és mértékét. Erre az alapra kifejezetten csak az elmaradott térségek pályázhatnak (a területfejlesztési célelőirányzattal szemben, ahol mint láttuk más térségekből is pályázhattak) és csak helyi önkormányzatok (**32/1998. sz. Kormányrendelet**). A támogatás formája vissza nem térítendő tőkejuttatás, amihez 20% saját erőt írnak elő. A támogatás főleg az infrastruktúra fejlesztését preferálja az elmaradott térségekben.

A két pénzalap (a területfejlesztési célelőirányzat és a területfejlesztési kiegyenlítési alap) rendeltetésének összehasonlítása alapján megállapítható, hogy a területfejlesztési célelőirányzat közelebb áll a vidékfejlesztés célrendszeréhez. Ezt ugyanis nem csak az infrastruktúra fejlesztésére lehet igénybe venni, mint a területi kiegyenlítést szolgáló pénzeszközöket, hanem a mezőgazdasági és a kistérségi kezdeményezéseket is támogatja, ezen kívül szélesebb felhasználói kör is veheti igénybe.

1998-tól egy új forrás áll rendelkezésre az önkormányzatok számára. Ez a **Céljellelű Decentralizált Támogatás (CÉDA)**. Felhasználható humán infrastrukturális jellegű célok megvalósítására (orvosi rendelők, óvodák, iskolák, kulturális intézmények felújítására). Ezen decentralizált forrás 20%-a az előre nem látható események (tűzvész, földrengés, árvíz, belvív, robbanás, stb.) által okozott károk helyreállítására szolgál (**vis maior**). A 20% saját forrást azonban itt is biztosítani kell.

2.2.2. A vidék, a vidékpolitika és a vidékfejlesztés fogalmi köre

A gyakorlat, a szakirodalom és a különböző tudományos fórumok résztvevői mind gyakrabban foglalkoznak a vidékfejlesztés fontosságával. Ennek a törvényi és intézményi háttérét azonban explicit módon nem találjuk meg. Az ezzel kapcsolatos problémákat csak szaporítja az a tény, hogy a vidék fogalmára a magyar nyelvben több „megoldás” létezik (**Buday-Sántha 2001**), így a vidékfejlesztésre többféle definíciót is találhatunk a mindennapi szóhasználatban, és az ezzel foglalkozó szakirodalomban is. „A vidékfejlesztés fogalma egyszerre tűnik túl tágának, megfoghatatlannak és szűknek is, hiszen egyfelől a vidéken tervezett minden változás vidékfejlesztés lehet, másfelől pedig a vidék fogalmának tisztázatlansága miatt vonatkozhat szinte az egész országra.” (**Kulcsár, 1999.**)

Feltehető a kérdés ezek után, hogy egyáltalán mi is számít vidéknek, illetve mi is az a vidékfejlesztés? Tisztázandó az is, hogy milyen a területfejlesztés, a területrendezés és a vidékfejlesztés közötti kapcsolat, van-e közöttük átfedés, és ha igen, akkor mekkora mértékű? Hogyan kapcsolódik a vidékfejlesztéshez a mezőgazdaság fejlesztése? A bonyolult helyzetet tisztázandó, a fellelhető forrásmunkák segítségével megpróbálom megfogalmazni, hogy mit tekinthetünk vidéknek és ebből következően mi a vidékfejlesztés, és melyek annak feladatai.

A vidék definiálására nagyon sok elképzelés látott már napvilágot. A sokféle megközelítés között szinte nem találunk két egyformát, de a különböző meghatározásoknak nagyon sok közös vonásuk is van, amiből egy fő irányvonalat meg lehet határozni a vidékfejlesztés elvi meghatározását illetően. A területfejlesztési politika részének tekinti a vidékfejlesztést, hiszen a területi kiegyenlítés funkciója vidékfejlesztést is

jelent, addig a vidékfejlesztés egyben az agrárpolitika része is, hiszen a kormány felismerte, hogy "az agrárgazdaság fejlesztése elképzelhetetlen egy komplex területi szemlélet érvényesítése nélkül." (Pálné, 1997.)

Az 1996.-os területfejlesztési és területrendezési törvény megfogalmazása szerint a vidékfejlesztés térségei, vagyis a rurális térségek "azok a térségek, ahol jelentős a mezőgazdaságban foglalkoztatottak, illetve a mezőgazdasággal foglalkozók aránya a foglalkoztatási szerkezetben, illetve a községekben, továbbá a kisvárosokban élő népesség aránya". (Magyar Közlöny 1996. 1437. oldal)

Egy másik megközelítés a vidékiség mérésére egy, az OECD országokban alkalmazott objektív mérési módszer. Ennek fő elve az, hogy a (ruralitás) vidékiség, illetve az urbanitás (városiasság), a népsűrűség függvénye. A problémával foglalkozó szakemberek azt a tényt figyelték meg, hogy a népsűrűséggel pozitív korrelációban van egy sereg, a fejlettséget meghatározó, mutató (a GDP nagysága, az egy lakosra jutó orvosok száma, az infrastrukturális fejlettség, egyetemisták aránya a lakónépességben belül stb.).

A számítás lényege az, hogy egy térségben megvizsgálják a benne fekvő települések népsűrűségét. Ha a népsűrűség értéke négyzetkilométerenként 150 fő alatt van a települések, több mint 75%-ánál, akkor *abszolút értelemben vidéki* térségről beszélünk. Ha ez az arány 50 és 75% között van, akkor *lényegében vidéki* térségről van szó, ha az arány 50% alatti, akkor *lényegében városi* az adott térség. Az EU-ban ezt az értéket a 100fő/km² határnál állapították meg, Magyarországon pedig mintegy öszvér megoldásként 120fő/km²-t tartanak indokoltnak. Az OECD besorolás alapján Magyarország területének 94%-a az első két kategóriába tartozik, vagyis a fővárosi agglomeráció kivételével lényegében az ország egész területe vidék. Ezen belül is az ország mintegy fele abszolút értelemben vidéki jellegű, másik fele pedig lényegében vidéki jellegű térség.

Az Európai Unióban egy régió akkor elmaradott, és így az 1. számú célterülethez (célterületeket lásd később) tartozik, ha az ott megtermelt GDP egy főre vetítve nem éri el az Unió átlag 75 %-át három egymást követő évben (Comission Européenne 1996, Európa Bizottság 1995, Facchini 2000). Ha az EU Bizottság állásfoglalását tartalmazó **Agenda**

2000 (European Commission, 1999) szerint az 1. célterület besorolási feltételei nem változnak meg számottevően akkor az EU csatlakozást követően Magyarország teljes területe várhatóan az 1. célterülethez fog tartozni.

Ez a szabályozási politika azonban nyilván megváltozik a csatlakozás időpontjáig, hiszen az Európai Unió is belső változások előtt áll, azon kívül a csatlakozni kívánó országok szinte mindegyike elmaradottnak számít az imént említett feltételeket figyelembe véve, így támogatásuk jelentős anyagi terheket róna a vezető EU országok, elsősorban Németország és Franciaország, költségvetésére.

Azonban mi sem elégedhetünk meg ezzel az egységes besorolással, és nem mondhatjuk, hogy egész hazánk azonos fejlettségi szinten áll. A kiemelkedően jó helyzetben lévő régiók Közép-Magyarország, Közép-, és Nyugat-Dunántúl mellett az Észak-magyarországi és az Észak-alföldi régiót kell megemlítenünk ellenpólusként. A fejlettséget tekintve a régiókon, sőt a megyékben, de még tervezési–statisztikai kistérségekben is találhatunk jelentős eltéréseket. Munkám egyik fő célkitűzése, hogy a nyugat-dunántúli régió belül jelentkező fejlődésbeli egyenlőtlenség meglétét bizonyítsam. A vidékfejlesztéssel foglalkozó kutatók több tudományos cikke is egyértelműen jelzi e jelenség meglétét. **(Laczkó 1995, Faluvégi 1996, Sándor 1996, Farkasházi L.-né 1998, Kovács 1998, Magda-Marselek 1998, Sándor 1998, Bruckner-Farkasházi-Gether 1999.)**

A Nemzeti Agrárprogram is definiálja a vidéki térségeket: "Vidék az a terület, ahol a mezőgazdasági tevékenység, a zöldfelület (erdő, természetes táj) dominál és aprófalvas településszerkezet, alacsony beépítettség, illetve népsűrűség jellemez." **(Nemzeti Agrárprogram).**

Magyarországon a témával foglalkozó szakemberek zöme az EU értelmezését fogadja el, és azt adaptálja a hazai viszonyokra. A tanyasi és községi jogállású településeken kívül a tízezernél nem nagyobb lélekszámú városokat, illetve azokat a térségeket tartja vidékinek, ahol az országos átlagnál nagyobb a mezőgazdasági foglalkozásúak aránya és nagyobb az agrárgazdaság súlya. Ezeken a területeken kisebb a zsúfoltság, a gazdasági tevékenység szorosan kötődik az élő környezethez, a népesség foglalkoztatásában és a gazdaságban jelentős a

mezőgazdaság szerepe (**Dorgai, 1999**). Az említett ismérvek szerint 2931 község és 68 kisváros sorolható a vidék kategóriájába, ami az ország területének 83%-át, lakosságának pedig 42%-át (4.285.000. fő) teszi ki. (**Sarudi 1997.**)

A **vidéki térségekre** vonatkozó főbb ismérveket a következőkben állapítom meg:

- Ezekon a területeken élő lakosság *fő megélhetési forrása a mező-, illetve erdőgazdaság,*
- Jellemző az *aprófalvas településszerkezet,*
- *Alacsony az infrastrukturális fejlettség,*
- *Kedvezőtlen a korösszetétel* (nagy arányú idős lakosság, fiatalok elvándorlása),
- *Magas a munkanélküliségi ráta,*
- Meghatározó az *ember és a természeti környezet szoros kapcsolata.*

A vidéki térségekre jellemzők körvonalazása után a *vidékfejlesztés, vidékpolitika* fogalmi körét is szükséges tisztázni. Egy lehetséges értelmezés szerint a "Vidékfejlesztés mindazon tevékenységek fejlesztése, amelyek a vidéki településeken élő lakosság megélhetési körülményeinek, jövedelemszerzési lehetőségeinek - az életminőség - javítására irányulnak, továbbá, amelyek a természeti erőforrások, a környezet, a táj megőrzését szolgálják, és amelyek a vidék társadalomban betöltött funkciói ellátását tartósan erősítik." (Nemzeti Agrárprogram, FM, 17-18. oldal).

A vidékpolitika az ágazati és regionális politikák része, amely az elmaradott vidéki területek felzárkóztatására, az ott élők gazdasági-társadalmi esélyegyenlőségének megteremtésére irányul (**Sarudi–Szabó 1997 A**). „Magában foglalja mindazokat a célokat, eszközöket és intézményeket, amelyek a vidék fejlődését, versenyképességének növekedését, továbbá a lakosság jövedelemszerzési, megélhetési körülményeit javítják elősegítve a vidék népességmegtartó képességét.” (**Kulcsár 1998 A.**)

Mivel a vidéki népesség fő tevékenységi köre a mezőgazdaság, agrárpolitikánk kialakítása során szakítani kell a szűk ágazati szemlélettel (**Fehér 1993, Kulcsár, 1999.**). Az agrárpolitikai célkitűzéseknek, intézmény- és eszközrendszerének egy egységes vidékfejlesztési

politikába kell ágyazódnia. (Szakál-Rodics 1998.) Ez utóbbinak a gazdaság jövedelemtermelő képességének és a vidék eltartó képességének növelésére irányuló prioritásai mellett a környezetbarát, fenntartható fejlődés követelményeit, mint alapfeltételeket kell figyelembe vennie. (Sántha 1997.)

Az imént említett meghatározások csak egy szűk szeletét adják azoknak a munkáknak, amelyek a vidékfejlesztés problematikájával foglalkoznak. Ezekben a meghatározásokban nagyon sok hasonló elem található, éppúgy, ahogy azt a vidék fogalmának meghatározásánál már láthattuk. A vidékfejlesztési politika **főbb célkitűzéseit** ezek alapján az alábbiakban foglalom össze:

- A vidék gazdasági bázisának megerősítése,
- A mezőgazdaság multifunkcionális jellegének kialakítása,
- A gazdasági tevékenységek diverzifikálása,
- Települési és mezőgazdasági infrastruktúra fejlesztése,
- Vidéki életkörülmények javítása,
- Fiatal vállalkozók vidéki kötődésének megerősítése,
- Oktatás, szaktanácsadás színvonalának javítása,
- Természeti és épített környezet védelme,
- Vidéki lakosság műveltségi színvonalának emelése,
- Szociális ellátás javítása,
- Vidéki társadalmi közösségek aktivitásának feléléstése, működésük elősegítése,
- Falusi turizmus fejlesztése,
- Létre kell hozni olyan információs bázist, amely a régiók gazdasági és társadalmi helyzetéről megbízható képet ad,
- Tisztázni kell az egyes tárcák szerepét a vidékfejlesztésben,
- Ki kell dolgozni egy országos vidékfejlesztési programot,
- Meg kell teremteni a vidékfejlesztés pénzügyi garanciáit,
- Törvényben kell rögzíteni a vidékfejlesztés céljait és eszközeit,
- Meg kell teremteni a vidékfejlesztés intézményrendszerét

2.2.3. A vidékfejlesztés, a területfejlesztés és a mezőgazdasági fejlesztés összefüggése

Az imént (2.2.2. fejezet) vázolt vidékfejlesztési feladatok alapján láthatjuk, hogy a vidékfejlesztés alatt sokkal tágabb dimenziókat értünk, mint a mezőgazdaság fejlesztése alatt. A mezőgazdasági politikában a föld a legfontosabb erőforrás és az ezen elérhető jövedelem a fontos. A vidékpolitikába ezzel szemben az új vidéki munkalehetőségek biztosításán, a mezőgazdasági alapanyag megtermelésén- feldolgozásán át a városi lakosság kikapcsolódási és szabadidő-eltöltési lehetőségei kielégítésén keresztül szinte minden beletartozik.

"A vidékpolitika a mezőgazdaságot csak egy megélhetési forrásnak tekinti." (Kovács 1995). A vidékpolitikának a mezőgazdasági politika ugyan csak egy része, de le kell szögeznünk, hogy a mezőgazdaság a vidéki élet hajtóereje és a vidék fejlesztése elképzelhetetlen az agrárgazdaság fejlesztése nélkül (Romány 1993). A mezőgazdaságot a vidéki népesség fő eltartó tevékenységének tituláljuk (Enyedi 1991), tehát a vidék és a mezőgazdaság problémája nagyon is összefüggő kérdések, (Kovács 1995, Szakál-Rodics 1998, Sarudi 1997, Csordás 1997, Jávör 1997, Fehér 1998.) egyik sem jelentkezik tisztán a másik nélkül, azonban a két dolog nem azonos.

A jövőben nem lehetséges a vidéki területeket fejleszteni a mezőgazdaságtól izoláltan. Egy hatékony vidékfejlesztési politika jelentheti a leghatásosabb hosszú távú garanciát a fejlődő mezőgazdasági szektor számára (Tracy 1994). Franz Fischler szerint is egy versenyképes vidéki világra van szüksége a mezőgazdasági üzemeknek. A vidékfejlesztés számára a mezőgazdaság tehát az egyik fontos aktivitási terület, ahol a kifejtett tevékenység az adott terület, kistérség adottságaitól, sajátosságaitól, az ott élő emberek gazdasági, társadalmi, kulturális helyzetétől függ, s nem kötődhet egy termék, vagy egy szektor központú mezőgazdasági elképzeléshez. (Kulcsár-Kozári, 1998.)

Fontos momentumként említhető meg az is, hogy a vidéken élő ember problémáit nem lehet szektorokra szétarabolni, az ott élő emberek egységes egészként élik meg a problémáikat. Egy vidéki területen nem is biztos, hogy a mezőgazdasági termelés számára megfelelő adottságok vannak a domborzati- a talaj- vagy éghajlati viszonyok miatt (Vajs-

Marselek–Liebmann 1998). Több szakember szerint az országban a földterület mezőgazdasági célú hasznosításának különböző alternatívái vannak, mint például az árutermelő, a különleges adottságokat kihasználó, az extenzív mezőgazdálkodással foglalkozó, a foglalkoztatást javító, a családi szükségletre termelő, a visszavonuló mezőgazdaság (ahol a szántót felváltja a gyep és az erdő), a rekreációs célú, stb. jellegű területek (**Dorgai-Hinora 1997. és 1998.**). Mások a mezőgazdaság multifunkcionális jellegét hangsúlyozzák. (**Szakál-Rodics 1998, Fehér 1997, Sarudi-Szabó 1997 B**)

Ezek a nézetek abból a felismerésből táplálkoznak, hogy minden mezőgazdasági területen nem lehet árutermelő tevékenységet folytatni, az ott élőknek mégis meg kell valamiből élniük. Erre hivatottak a különböző alternatív jövedelemszerzési módok. Ez lehet egy régi mesterség "felélesztése" és művelése (fazekasműhely, népi szöttes készítése), vagy teljesen új "iparágak" beindítása (a napjainkban egyre inkább tért hódító falusi turizmus stb.). (**Kocsondi-Fodor 1998, Wachtler 1998, Csepregi-Hajós 1998.**)

Végső soron a vidékfejlesztés fő feladata az ott élő emberek infrastrukturális helyzetének és jövedelempozícióinak javítása. Ebben szinte minden, a vidékfejlesztéssel foglalkozó, elméleti és gyakorlati, szakember egyetért. (**Sántha 1997, Tóth 1997.**)

Fontos feladat, hogy minden kistérségben, megyében, régióban fel kell mérni az általános helyzetet, (SWOT-analízis), amelyre építve kell kidolgozni a különböző fejlesztési alternatívákat. Ez összecseng azzal a ténnyel, hogy az EU-ban is az alulról jövő kezdeményezéseket részesítik előnyben, a szubszidiaritás elvét hangsúlyozva. Napjainkra már eljutottunk odáig, hogy minden kistérségnek el kell készíteni egy területfejlesztési koncepciót és programot, ami illeszkedik a megyei, a regionális és az **Országos Területfejlesztési Koncepcióba (1998)**.

Az eddig kifejtett gondolatokat összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a legtöbb politikus és az ezzel a témával foglalkozó szaktekintély, a vidékfejlesztés és az agrárfejlesztés problémáját csak egymással integrálva látja megoldhatónak. (**Kulcsár 1999, Varga 1997, Kovács T. 1997, Csete 1997, Nagy 1998, Szakál-Rodics 1998, Sarudi 1994 A**)

A területfejlesztés és a vidékfejlesztés fogalmai is nagyon gyakran keverednek a mindennapi szóhasználatban. Míg a területfejlesztés az egyes régiók közötti gazdasági és társadalmi különbségek mérséklését tűzi napirendre, addig a vidékfejlesztés a helyi, társadalmi kezdeményezések alapján egy integrált fejlesztést céloz meg, főleg azokon a területeken, ahol az agrárgazdaság a meghatározó. Persze a két fogalom között nagyon sok átfedés található, hiszen a vidékfejlesztés céljai között is szerepel kimondva vagy kimondatlanul a különböző régiók közötti fejlettségbeli különbség mérséklése. A vidékfejlesztés és a területfejlesztés fogalmi viszonyának elemzésekor három felfogással is találkozhatunk:

1. A vidékfejlesztés a területfejlesztésnek alárendelt tevékenység,
2. A vidékfejlesztés és a területfejlesztés között nincs értelmezhető viszony,
3. A vidékfejlesztés és a területfejlesztés között sajátos mellérendelt viszony van.

Az első felfogás szerint a vidékfejlesztés a vidéki területekre kidolgozott területfejlesztési program. A második verziót könnyen elvethetjük, hiszen a két fogalom között nyilvánvalóan jelentős kapcsolat létezik, még ha az nem is definiálható könnyen. A harmadik lehetőség alapján a sajátos kapcsolat abban fogható meg, hogy a területfejlesztés biztosítja a regionális szintű beruházások, infrastrukturális fejlesztések révén a vidékfejlesztés fizikai hátterét. Tehát a területfejlesztés értékítéletében első helyen az ökonomiai, megtérülési, pénzügyi szempontok állnak, míg a vidékfejlesztés az emberi erőforrások, a helyi közösségek, az ökológiai sokféleség megőrzésének, a fenntartható fejlődésnek a szempontjait helyezik előtérbe (**Kulcsár-Kozári, 1998**).

Véleményem szerint ez utóbbi megközelítés áll a legközelebb a valósághoz. A területfejlesztésnek egy része a vidékfejlesztés, ami elsősorban a vidéki területeken valósul meg, az ott élő lakónépesség általános jövedelmi, megélhetési helyzetének javítása érdekében.

Összefoglalva elmondható, hogy a vidékfejlesztés körüli kérdések és bizonytalanságok mögött egyértelműen a vidékfejlesztés intézményi és törvényi hátterének hiánya húzódik meg. Ami a területfejlesztés és területrendezés kapcsán jól elhatárolható, az a vidékfejlesztés esetében

nem áll fenn. A vidékfejlesztésre szánt pénzeszközök például nem jelennek meg explicit módon (habár a területfejlesztési célelőirányzat vidékfejlesztési célelőirányzattá „fejlődött”), hanem többféle minisztérium számos, támogatott programja közül kell "kimazsolázní". Ezek monitoringja pedig egyszerűen lehetetlen a bonyolult helyzetnek köszönhetően.

2.2.4. A régiók lehatárolása, ennek kapcsolódása az Európai Unióban alkalmazott rendszerhez

2.2.4.1. A régiók rendszere az Európai Unióban

A nagyfokú területi különbségek mérséklése a fejlett piacgazdasággal rendelkező országokban (pl.: az Európai Unióban) is politikai célként jelenik meg, ezzel elősegítve a harmonikus fejlődést. A fejlett, és a legtöbb tekintetben többnyire célként élénk tűzött Nyugaton a regionális szemléletnek már szinte történelmi hagyományai vannak, hiszen már Római Szerződésben megjelenik a gazdasági tevékenységek harmonikus fejlődésének, a folyamatos és kiegyensúlyozott növekedésnek, az életszínvonal emelésének igénye (**Kengyel, 1999**).

A jelentős fejlettségbeli különbségeket egyre kevésbé lehetett elfogadni, egy olyan unióban, amely fokozatosan az egyre szorosabb integráció felé halad (**Centre de publication de l'Université de Caen 1996**). Ha az Európai Unió, fő céljaként nem vállalná fel a jövedelem- és életszínvonalbeli különbségek csökkentését, akkor ezzel az egész integráció jövője kerülne veszélybe, hiszen az ott élők számára elfogadhatatlan lenne az állapot, hogy jelentős különbségek között éljenek (**Kengyel 2000**).

Ez a szemlélet a célrendszer (jelenleg 6 fő célkitűzés* van érvényben, amely a dolgozat megjelenésének idejére 3 célterületté alakul) és az ehhez rendelt Strukturális Alapok létrehozásában öltött testet.

* 1. cél: Elmaradott térségek fejlesztése; 2. cél: Ipari válságterületek szerkezetátalakításának támogatása; 3. cél: Munkanélküliség leküzdése és fiatalok foglalkoztatásának elősegítése; 4. cél: Az iparban és a termelési rendszerekben történt változásokhoz való munkaerő piaci alkalmazkodás elősegítése; 5. A. cél: Mezőgazdasági- és halászati struktúrák korszerűsítésének elősegítése, 5.b. cél: Vidéki területek fejlődésének elősegítése; 6. cél: Alacsony népsűrűségű területek támogatása

A fejlettségi különbségeket elsősorban nem az országhatárok által elválasztott területek jelentik, hanem országokon belüli régiós differenciákat. Divatos kifejezéssel a régiók Európájáról beszélhetünk.

Az 1996. novemberi **Cork-i Nyilatkozat**, az 1997. júniusi "Agenda 2000" Bizottsági dokumentumok és a Mezőgazdasági Miniszterek Tanácsának 1997. év végi állásfoglalása egyértelműen jelzi, hogy a CAP reformjának fő iránya a vidék megerősítése és fejlesztése. Az EU különösen azt tűzi ki célul, hogy csökkentse a különböző régiók között kialakult fejlettségbeli különbségeket és a falusi térségek elmaradottságát. Tehát a vidékfejlesztés az EU regionális politikájának is nagyon fontos célja. **(Vidék és agrárstruktúra fejlesztés az EU-ban, 1998, Chominot–Reviron 1996, Halmai 1995, Farkasné–Audsley 1999)** A vidékfejlesztés EU konformitása számunkra két dolgot is jelent: egyrészt a nemzeti sajátosságok érvényre juttatását, ami nem gátja, hanem feltétele az Európai Unió csatlakozásunknak, másrészt az EU vidékfejlesztési politikájának alapelveire (Cork-i Deklaráció alapelvei, lásd: *1. számú melléklet*) építő megközelítések és az intézményrendszer EU konform kialakítása.

Az Európai Unióban két alapvető dokumentum létezik a vidékfejlesztéshez kapcsolódóan, melyeket 1995-ben fogadtak el: a Hegyvidékek Európai Kartája és a **Vidéki Térségek Európai Kartája (European Commission)**.

Az Európai Unió területi statisztikai osztályozási rendszerét az EUROSTAT állapította meg, az általa kidolgozott rendszer a NUTS*, amely egy ötszintű hierarchikus osztályozási rendszer. Az első három szint jelenti a regionális, az utolsó kettő pedig a lokális szinteket. A NUTS-nak ugyan közvetlen jogi alapja nincs, de az EK törvényalkotásában 1988. óta alkalmazzák **(Faluvégi 1997)**. Praktikus okokból a NUTS rendszert elsősorban az egyes tagállamok közigazgatási területi beosztására építették, a már kialakult, intézményesített területi egységek határaitra. Ez a nomenklatúra alapul szolgál az EU területi statisztikai adatgyűjtéséhez, fejlesztéséhez. Az osztályozás ugyanakkor alapját képezi a regionális társadalmi-gazdasági elemzéseknek is. A közösségi regionális politika keretében a NUTS rendszert alkalmazzák a Strukturális Alapokból való támogatások odaítélésére.

* A francia nyelvű rövidítésből: Nomenclature des Unités Territoriales Statistiques.

2.2.4.2. A régiók és kistérségek lehatárolása Magyarországon

Magyarország, mint azt korábban már említettem, nem csak a csatlakozás után, hanem már előtte is jelentős támogatáshoz juthat (**Dorgai, 1997 és 1998; Fritz, 1998; Harza, 1999**). A hazai területi statisztikai rendszert abból a szempontból kell vizsgálnunk, illetve kialakítanunk, hogy alkalmas legyen a NUTS rendszerhez való kapcsolódásra. Az illeszkedés megteremtése Magyarország számára az Európai Unióhoz való csatlakozásnak nagyon fontos feltétele. A Strukturális Alapok elnyerésének előfeltételei között a megfelelő körzetek, régiók kialakítása, a régiók helyzetének feltárása, a régiók saját fejlesztési koncepcióinak kidolgozása, valamint a saját és nemzeti erőforrások bekapcsolása állnak (**Kovács 1999, Illés B.–Szakál 1998**).

A területfejlesztésről és a területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény a támogatásra javasolt térségek fogalmánál és lehatárolásánál az EU regionális támogatási prioritásait, valamint a NUTS rendszer elveit követi, figyelembe véve természetesen a hazai sajátosságokat is. (**G. Fekete, 1997.; Süli-Zakar, 1997.; Horváth, 1997.**) Az egyik ilyen sajátosság, hogy a törvény nem foglalkozik a nagyrégiók kérdésével. Ilyen nagytérségek kialakításának az igénye sem a törvény előkészítése, sem az Országos Területfejlesztési Koncepció (1998.) összeállítása során nem fogalmazódott meg. Erre már csak azért sem került sor, mert egy NUTS I szintű régió, gyakorlatilag az egész országot lefedő nagyságú terület lenne. Az EU országok között is van erre példa: Dánia, Írország, Luxemburg és Svédország sem alakított ki NUTS I szintű nagyrégiókat.

Hazánk legnagyobb összefüggő területei az osztályozás szempontjából az úgynevezett tervezési-statisztikai régiók*, amelyek általában három megyét foglalnak magukba.

Ezeknek a régióknak a szintje, illetve nagysága megfelel az Európai Unióban alkalmazott, NUTS II szintnek. A fejlesztési tanácsok kialakítását a 1996.-os XXI. törvény a megyék önkéntes elhatárolására bízta, általában konkrét feladatok elvégzésére szerveződnek. Kivétel ez

* Közép-Magyarország, Közép-Dunántúl, Dél-Dunántúl, Nyugat-Dunántúl, Észak-Magyarország, Észak-Alföld, Dél-Alföld.

alól a főváros térségében a Budapesti Agglomeráció Regionális Fejlesztési Tanács és a Balaton kiemelt üdülőkörzetében a Balatoni Fejlesztési Tanács. Ezek létrehozásáról a területfejlesztési és területrendezési törvény rendelkezik, tehát létrehozásuk kötelező.

A régiók, illetve körzetek kialakítására vonatkozó elképzelések nem mai keletűek. A területi munkamegosztás fejlődésével az egyes termelő ágazatok a számukra optimális települési feltételeket nyújtó települések felé orientálódtak, ezáltal földrajzilag differenciálódtak és meghatározott földrajzi területekre tömörülve, körzeteket alkottak. Ez az alapja a körzetesítésnek, aminek alapján már a rendszerváltás előtt hat fő gazdasági körzetet** határoztak meg (**Bernát-Bora-Kalász-Kollarik-Matheika 1986**). Ezek a körzetek nagyon hasonlóak a mai NUTS II. szintű lehatároláshoz és a területfejlesztési politika és területi tervezés alapját alkották.

A régiós szint alatt – a hierarchiát követve – helyezkedik el a megyei szint, ezzel kapcsolatban vannak különböző nézetek is, a szakértők zöme mégis egyetért abban, hogy a NUTS III szintű egységeknek a megyéket kell javasolni, hiszen a megyerendszer közel évezredes múltra tekint vissza történelmünkben.

Ezután a kistérségek szintje következik, amely megfelel a NUTS IV szintnek. A Központi Statisztikai Hivatal abból a tényből kiindulva, hogy sem a területi statisztika, sem a felhasználói szféra nem mondhat le a települések közötti kapcsolatok és az összetartozó kistérségek vizsgálatáról, az egész országot lefedő (nem közigazgatási alapon nyugvó) 138, illetve az új változat szerint 150 kistérséget alakított ki. Az EU-ban egyébként csak hat tagállam alakított ki NUTS IV szintet: az Egyesült Királyság, Finnország, Görögország, Írország, Luxemburg és Portugália.

A legalsó szint, a települési önkormányzatok szintje egyértelműen illeszkedik az EUROSTAT által kialakított rendszerbe (NUTS V), ez gyakorlatilag az önkormányzatok közigazgatási határa.

** A hat tervezési-gazdasági körzet: Központi, Észak-magyarországi, Észak-alföldi, Dél-alföldi, Dél-dunántúli, Észak-dunántúli.

A fent említett területi statisztikai osztályozási rendszerek közös jellemzője, hogy **közigazgatási** határokat veszik figyelembe. Ez egyrészt előny, mert nem kell új besorolási rendszert alkotni és sok mindent szinte "rutinból" lehet megoldani a régi beidegződések alapján. A hátrányuk viszont az, hogy általában nem veszik figyelembe az ökológiai határokat a tájtermelésben, és ennek fejlesztésében rejlő lehetőségeket. Ez utóbbi probléma megoldására, a természeti tájak alapján való lehatárolás kínálkozik. "Hazánkban a tájtermesztés gondolata nem új keletű." (**Balla 1997.**) Ilyen jellegű kutatások már régóta foglalkoztatják a kutatóműhelyeket. A tájtermesztés alapja a földrajzi tájak egymástól való elkülönítése: "Természeti tájak alatt a domborzati, éghajlati, vízgazdálkodási és talajadottságok különbözősége, illetve egyezősége folytán elkülöníthető területeket értjük." (**Nagy-Faragó 1964.**)

A tájtermesztés alapja a tájpotenciál felmérése, amely nem csak természeti adottságokat jelent, hanem annál bonyolultabb, összetettebb fogalom. Tartalmazza a geo-, a humán- és a műszaki potenciált is (**Ghimessy 1984**). A tájtermesztés módszerének esetleges bevezetése olyan előnnyel járna, hogy egy természeti tájat egységes egészként kezel, viszont hátránya, hogy közigazgatásilag nincsenek megkülönböztetve ezek a régiók, tehát bármilyen beavatkozás (fejlesztési tervek, támogatások szétosztása, stb.) nagyon nehézkes lenne, több megye, tervezési statisztikai kistérség, esetleg kistérségi fejlesztési társulás összehangolt, egyeztetett munkájára lenne szükség.

Következtetésképpen, hogy a közigazgatási határok adta lehetőségekkel kell élnünk, hiszen ennek vannak hagyományai és az Európai Unió regionális politikájához ez igazodik a leginkább.

2.2.5. Az elmaradott térségek, települések lehatárolása

Magyarországon a hátrányos helyzetű, úgynevezett "kedvezményezett" térségek besorolásánál a KSH által 1993.-ban kialakított kistérségeket vették figyelembe. (**19/1998. Kormányrendelet, Faluvégi 1998.**) Ezek a kistérségek egyrészt városokat, sőt megyeszékhelyeket is magukba foglalnak, ami elfedi az adott vidékre jellemző, az elmaradottsággal összefüggő sajátosságokat. Másrészt mivel a körzethatárok átlépik az azonos gazdasági adottságokkal rendelkező földrajzi térségek határait, így azok csak átmenetileg fogadhatók el a területi politikai beavatkozások

célterületeinek. A hátrányos helyzetű térségek négy típusa [219/1996. (XII.) Kormányrendelet] gyakorlatilag megegyezik az Európai Unióban alkalmazott besorolással, ezek a következők:

1. Társadalmi, gazdasági szempontból elmaradott térségek,
2. Ipari szerkezetátalakítás térségei,
3. Mezőgazdasági vidékfejlesztés térségei,
4. Jelentős munkanélküliséggel sújtott térségek.

Az Országgyűlés a 30/1997. (VI. 18.) számú határozatában tette közzé a kedvezményezett területek besorolásának feltételrendszerét. A területfejlesztés szempontjából kedvezményezett térségek listáját a 106/1997.(VI.18.) Kormányrendelet tetté közzé, amelyet azonban – a támogatási források igazságosabb elosztásának lehetősége miatt - sokan nehezményeztek. Így egy átdolgozott lista készült, amely a 19/1998. (II. 4.) számú Kormányrendeletben látott napvilágot. A felülvizsgálat eredményeként a kistérségek száma a korábbi 138-ról 150-re nőtt, ezzel egyidejűleg számos település kistérségek közötti átsorolására is sor került. Változások összesen 17 megyében voltak. Magyarországon tehát jelenleg 150 kistérség van, ebből 76 hátrányos helyzetű. Ezeken a területeken azonban a hátrányos helyzet halmozottan jelentkezik, ami azt jelenti, hogy az egyes kistérségeken belül többféle típusú hátrány is jelentkezhet egyidejűleg. Ezt igazolja az a tény, hogy a 42 mezőgazdasági vidékfejlesztési térség közül mindegyik egyidejűleg elmaradott és 31 a tartós munkanélküliséggel sújtott térségtípusba is besorolható [106/1997.(VI.18.) Kormányrendelet].

A Kormány a területfejlesztési szempontból kedvezményezett térségek listáját a 106/1997 (VI. 18.) számú rendeletben hirdette ki, amely a statisztikai kistérségek 1994. január 1-jétől bevezetett rendszerén alapult. A besorolás alapját egy széleskörű statisztikai adatbázison nyugvó elemzés képezte. A mutatószámrendszert, amely 28 mutatóból állt (2. számú melléklet), hat fő csoportra osztották: a demográfiai, a foglalkoztatási, a foglalkoztatás változásai és munkanélküliségi, a gazdasági, az infrastrukturális és egyéb, speciális mutatókra. Ezek alapján a mutatók alapján határozták le a kedvezményezett térségeket és településeket.

A kistérségi besorolást a megyei területfejlesztési tanácsok, egyes országgyűlési képviselők, továbbá több település polgármestere többször

bírálták. A felmerült észrevételek alapján a KTM és a KSH is vállalta, hogy egy felülvizsgálat keretében az indokolt számú és tartalmú változtatásokat a már említett rendszerbe beépíti. Ennek alapján a Központi Statisztikai Hivatal elnöke és a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Miniszter felkérte a megyei területfejlesztési tanácsok elnökeit, a megyéjüket érintő módosítások, átsorolási javaslatok kidolgozásának megszervezésére.

A beérkezett javaslatok és a szakmai követelmények alapján, a KTM Országos Területfejlesztési Központjával egyeztetve, a KSH 1997. augusztus 1-jével módosította a statisztikai kistérségek rendszerét, az egyes kistérségi települések besorolását. Ezen felülvizsgálat eredményeképpen a kistérségek száma 138-ról 150-re növekedett. A statisztikai kistérségek új rendszere szükségessé tette a területfejlesztési szempontból kedvezményezett térségek körének újbóli meghatározását. Ennek eredményeképpen a Kormány a 19/1998. (II. 4.) rendeletben hirdette ki a területfejlesztés kedvezményezett térségeinek új jegyzékét. A KSH-ban elvégzett számítások pozitívnak értékelhetők, ugyanis a korábbi jegyzékből kikerülő kistérséggel szemben 15 kistérség - közöttük 6 új - került be a kedvezményezettek közé.

A 30/1997. (IV. 18.) Országgyűlési Határozat előírja a kedvezményezett, települések besorolásának háromévenkénti felülvizsgálatát, amely 1999-ben vált aktuálissá, mivel a régi lista 1999. december 31.-én lejárt. Az új települési besorolás feltételrendszerét egy tárcaközi testület határozta meg, a konkrét besorolást pedig a KSH végezte. A tárcaközi bizottság álláspontja az volt, hogy a fejlettségi mutatószámok kiválasztása a lehető legnagyobb összhangban legyen a fent említett Országgyűlési Határozat készülő módosításával, illetve, hogy a besorolása az elérhető legfrissebb adatok alapján történjen. Ezt az álláspontot azonban mindenben nem lehetett tartani, hiszen minden mutató nem állt rendelkezésre kistérségi, illetve település szinten. Az új besorolást a **180/1999. (XII. 10.) számú Kormányrendeletben** tették közzé.

A kistérségek típusainak meghatározásához a dolgozat írásának időpontjában még csak javaslat-tervezet létezik, így az még nem publikus. A tervezet 19 mutatót tartalmaz (az elérhetőségre vonatkozót is) A Statisztikai Hivatalok munkatársai a kistérségek meghatározásához így egy 9 mutatóból álló (3. számú melléklet) rendszert használnak, amely

alapján öt kistérségi típust* határoznak meg. A kistérségek új lehatárolása alapján is érezhető a közép-magyarországi régió előnye a többi nagyrégióval szemben, hiszen lakosságának zöme (több mint 85 %-a) a dinamikusan fejlődő kistérség-típusba tartozik. A másik végletet az észak-magyarországi régió mutatja, ahol a lakosság több mint fele a stagnáló, illetve a lemaradó térségtípusban él. A hét régiót vizsgálva látható (2.2. táblázat), hogy három régióban – Dél-Dunántúl, Észak-Magyarország, Dél-Alföld – mindegyik típus jelen van, Közép-Magyarországon a stagnáló és a lemaradó, Közép-Dunántúlon és Nyugat-Dunántúlon a „lemaradó”, Észak-Alföldön a dinamikusan fejlődő típus hiányzik.

2.2. tábla

A kistérségek és népességük megoszlása típusok és régiók szerint

<i>Régió</i>	<i>dinamiku- san fejlődő</i>	<i>fejlődő</i>	<i>felzár- kózó</i>	<i>stagnáló</i>	<i>le- maradó</i>	<i>Össz.</i>
Közép-M.o.	24,3	0,9	3,1	0,0	0,0	28,3
Közép-D.-túl	3,9	3,7	2,7	0,7	0,0	11,0
Nyugat-D.-túl	6,0	2,0	1,4	0,3	0,0	9,8
Dél-D.-túl	2,7	2,6	2,0	1,4	1,0	9,7
Észak-M.o	0,9	3,5	1,3	3,8	3,2	12,6
Észak-Alföld	0,0	4,4	3,3	2,6	4,9	15,2
Dél-Alföld	2,0	4,5	4,5	1,1	1,2	13,4
<i>Össz.</i>	<i>39,8</i>	<i>21,5</i>	<i>18,3</i>	<i>10,0</i>	<i>10,3</i>	<i>100,0</i>

Forrás: Magyarország kistérségei, Nyugat-Dunántúl. KSH, Budapest, 1998.

Nyugat-Dunántúlon a leghátrányosabb helyzetben (a stagnáló kistérség-típusba tartozó) két kistérség található a letenyei és a vasvári. Lakónépességük a régió népességének mindössze 3,5%-a. Ennek alapján Nyugat-Dunántúl a fejlett régiók közé sorolható. Azonban a régió belül

* Dinamikusan fejlődő, fejlődő, felzárkózó, stagnáló, és lemaradó kistérségek.

nem homogén a fejlettségi állapot, ennek elemzése a következő (főleg a 4. és az 5.) fejezetek feladata lesz.

Összegzésként elmondható, hogy Magyarország a területfejlesztési törvény révén megteremtette egy átfogó regionális politika jogi alapjait (**Szaló P., 1998.**), méghozzá elsőként a közép- és kelet európai országok közül. Habár a törvény több rendelkezését még végre kell hajtani (**Hargitai 1997, Ficzeré–Ficzeréné 1998, Vaszócsik Gy-né 2000**), a magyar közigazgatási kapacitás kielégítőnek tűnik az integrált területfejlesztési programok végrehajtásához. Így hazánk képes lehet a Közösség szabályainak alkalmazására és az EU strukturális politikája forrásainak hatékony szétosztására.

3. A nyugat-dunántúli régió természeti adottságai, társadalmi-gazdasági jellemzői

3.1. Nyugat-Dunántúl gazdaságföldrajzi jellemzői, agroökológiai potenciálja

Egy ország, illetve egy régió mezőgazdaságát akkor jellemezhetjük hűen, ha ismerjük annak agroökológiai potenciálját. Ennek megfelelően az ország igen változatos területét olyan kisebb egységekre kell bontanunk, amelyek nem túl elaprózottak mégis megfelelően árnyalják az éghajlati-, talaj-, hidrológiai és felszíni sajátosságokat. Olyan természetes területi egységek jöhetnek szóba, amelyekben a mezőgazdasági termelés, annak szerkezete és eredményessége is tükröződik a megközelítően homogén ökológiai tényezőkön keresztül.

Az agroökológiai potenciál leírására a természeti földrajzi középtájak tűnnek a legalkalmasabbnak (Fehér, 1993). Ez a rendszer 7 tájegységre, azon belül 35 körzetre bontja az országot, a körzetek pedig alkörzetekre tagolódnak, amelyek nem termelési körzetek, hanem többé-kevésbé természetes ökológiai egységek. (4. számú melléklet) Ezeket a természeti földrajzi egységeket nevezzük agroökológiai körzeteknek. Ez azt jelenti, hogy minden agroökológiai körzet, több, egymással hasonló, de nem teljesen azonos jellegű ökológiai egységből áll.

A nyugat-dunántúli tervezési-statisztikai régió természetföldrajza nagyon változatos képet mutat, területét két nagy tájegység alkotja, a Kisalföld és a Nyugat-magyarországi peremvidék.

A *Kisalföldhöz* tartozó 3 alkörzetből az alábbi kettő alkotója a Nyugat-Dunántúli régiónak:

Győri-medence: Éghajlata kiegyenlített, a Szigetköz és a Hanság artéri területei, illetve néhány helyen futóhomok fedte termőhelyek jellemzőek rá. Vízfolyásokban gazdag, ami előnyére válik, viszont nagy a részaránya a láptalajoknak.

Marcal-medence: Hegységperemi hordalékkúp tájtípushoz tartozik. Csapadékos éghajlata és rendezett hidrológiai viszonyai miatt kedvező növénytermesztési feltételekkel rendelkezik.

A *Nyugat-magyarországi peremvidék* 4 kisebb alkörzetből áll:

- Alpokalja,
- Sopron-Vasi-síkság,
- Kemeneshát,
- Zalai-dombság.

Alpokalja: Az Alpok klimatikus hatása alatt álló terület, ahol részben hegyvidéki, részben dombvidéki jellegű szubatlanti klíma érvényesül. Jellemző rá az erősen csapadékos nyár. Részben ennek köszönhetően kilúgozott, tápanyagban szegény erdei talajok fordulnak elő főleg túlevelű, vagy kevert erdőkkel. Intenzív mezőgazdasági termelésre nem, inkább erdő- és rét-legelőgazdálkodásra alkalmas ez a tájegység.

Sopron-Vasi-síkság: Hordalékkúp típusú körzet. Jellemző rá a szubatlanti-szubalpin éghajlati hatás, hűvös, csapadékos nyár és enyhe tél. A nagyobb foltokban löszön kialakult csernozjom típusú talajai kedvezőek a mezőgazdasági termelésre.

Kemeneshát: Szintén szubatlanti-szubalpin éghajlatú, enyhe téllal és hűvös csapadékos nyárral. Jellemző növénytakarója az erdő, a

kavicstakarón képződött sekély termőrétegű és javarészt elsavanyodott erdőtalajok inkább erdőgazdálkodásra alkalmasak.

Zalai-dombság: Területén a mérsékelt meleg és nedves szubmediterrán klímaelemek jellemzőek. Folyóvölgyekkel tagolt hullámos felszínét löszös vályogtakarón kialakult pszeudoglejes, agyagbemosódásos barna erdőtalajok borítják, amelyeknek főleg a nyugati fele - rossz vízgazdálkodása miatt is - nagyon gyenge feltételekkel rendelkezik a mezőgazdasági termelés számára. Jellemző növénytakarója a jegenyefenyő és gyertyános bükk. (**Láng-Csete-Harnos, 1983.**)

A régió területe 11209 km², az ország területének 12,0 %-át foglalja el, népességét tekintve a kicsik közé tartozik, csak a dél-dunántúli régióban kevesebb a lakónépesség (3.1. tábla).

A régiók területe és népessége, 2000.

<i>Régió</i>	<i>terület</i>	<i>népesség</i>		<i>népsűrűség</i>	
	<i>km²</i>	<i>az országos %-ában</i>	<i>ezer fő</i>	<i>az országos %-ában</i>	<i>Fő/km²</i>
Közép-Magyarország	6918	7,4	2844	28,3	411
Közép-Dunántúl	11237	12,1	1107	11,0	99
Nyugat-Dunántúl	11209	12,0	984	9,8	88
Dél-Dunántúl	14169	15,2	975	9,7	69
Észak-Magyarország	13428	14,4	1269	12,6	95
Észak-Alföld	17730	19,1	1522	15,2	86
Dél-Alföld	18339	19,7	1342	13,4	73
<i>Összesen</i>	<i>93030</i>	<i>100,0</i>	<i>10135</i>	<i>100,0</i>	<i>108</i>

Forrás: KSH Internet honlapja és saját számítás

A régióon belül Győr-Moson-Sopron megye a legnagyobb, míg Vas a legkisebb területű megye. A megyék határait a történelem folyamán többször megváltoztatták, jelenlegi formáját Győr-Moson-Sopron megye 1992-ben, Vas megye a háború utáni időszakban, Zala megye pedig 1979 év elején nyerte el.

A térség változatos felszínű, vízfolyásokban, természetes és mesterséges állóvizekben gazdag. Legnagyobb folyói a Duna, a Rába, a Marcal és a Zala, melyek számtalan mellékvizükkel jelentős vízgyűjtő területet alkotnak. A régió természetes állóvizei közül a Fertő-tó magyarországi részén nádkitermelés folyik, idegenforgalmi jelentősége is egyre

növekszik. A Balaton turisztikai szerepe kimagasló, azonban a Magyar Tengernek csak rövid partszakasza tartozik a nyugat-dunántúli régióhoz.

A térség energiahordozókban és ásványi anyagokban szegény, kimerülőben vannak a zalai kőolajmezők és kiaknázatlanok az Őrségi földgáz lelőhelyek is. Jelentős viszont az alacsony fűtőértékű tőzeg, valamint a természetes széndioxidkészlet. A folyók menti feltöltött területek fontos ásványkincse a betongyártáshoz használt jó minőségű kavics. A nyugat-dunántúli régió a határ mentiségnek köszönhetően kelet-nyugati irányban összekötő szerepet játszik az ország más részei és Európa között. Ebből adódóan gyakran a „Nyugat kapuja” jelzővel is illetik.

A régió jól megközelíthető vasúton és közúton is, főközlekedési út-és vasúthálózata Budapestről kiindulva sugaras kiépítettséggel áthalad a megyeszékhelyeken és a határokon áthaladva, kapcsolódik a nemzetközi közlekedési vérkeringésbe. A régióon belül azonban az észak-déli összeköttetés nem megfelelő, nem vetekedhet sem minőségben, sem mennyiségben a kelet-nyugati, közlekedési mutatókkal. **(KSH, Magyarország régiói, 1998)**

3.2. Gazdasági teljesítmények és szervezetek, gazdasági fejlettség

A nyugat-dunántúli az ország egyik legfejlettebb régiója, az elmúlt években az átlagosnál nagyobb fejlődést mutatott gazdasági és humán erőforrás szempontjából is. Ezt támasztja alá az a tény, hogy a GDP termelésében előkelő helyet foglal el, csak a Közép-Magyarországi régió előzi meg és így fajlagos mutatója az országos átlag feletti (3.2. táblázat).

A rendszerváltás nyomán kibontakozó új térszerkezet meghatározó elemei: a főváros kiugró fejlődése az ország többi részéhez viszonyítva (ez generálja a „főváros kontra vidék” szemlélet kialakulását, nem minden alap nélkül), az ország nyugati és keleti részei közötti szakadék mélyülése, a kistérségek fejlődésének tagoltsága és a települések közötti fejlődési különbségek előtérbe kerülése. **(Magyarország kistérségei, Nyugat-Dunántúl, KSH, 2000).**

Az egy főre jutó bruttó hazai termék régióként, 1998.

<i>Megnevezés</i>	<i>ezer Ft/fő</i>	<i>az országos átlag</i>	<i>a megyék átlaga</i>	<i>az EU átlag *</i>	<i>1995=100%</i>
		<i>Százalékában</i>			
Közép-Magyarország	1474	148	183	71	186,1
Közép-Dunántúl	978	98	122	47,1	196,8
<i>Győr-Moson-Sopron</i>	<i>1204</i>	<i>121</i>	<i>150</i>	<i>58</i>	<i>201,7</i>
<i>Vas</i>	<i>1162</i>	<i>117</i>	<i>144</i>	<i>56</i>	<i>198,6</i>
<i>Zala</i>	<i>901</i>	<i>90</i>	<i>112</i>	<i>43,4</i>	<i>178,8</i>
<i>Nyugat-Dunántúl</i>	<i>1102</i>	<i>110</i>	<i>137</i>	<i>53,1</i>	<i>195,0</i>
Dél-Dunántúl	770	77	96	37,1	171,9
Észak-Magyarország	678	68	84	32,6	169,5
Észak-Alföld	675	68	84	32,5	172,6
Dél-Alföld	761	76	95	36,7	166,5
<i>Összesen:</i>	<i>997</i>	<i>100</i>	<i>124</i>	<i>48,1</i>	<i>181,6</i>

Forrás: Területi Statisztika 3. évf. 3. szám és KSH Internet honlapja

*= vásárlóerő paritáson

Az egy főre jutó bruttó hazai termék jelentősen az EU átlag alatt marad minden magyarországi régióban, a nyugat-dunántúliban is alig haladja meg az Unió átlag 50 százalékát. A megyék közötti rangsorban a régió megyéi nagyon kedvező pozícióban vannak, hiszen Győr-Moson-Sopron megye a harmadik, Vas a negyedik, míg Zala megye az ötödik helyet foglalja el. A főváros minden gazdasági mutatót tekintve kiemelkedik az országból, itt állították elő a GDP, több mint egyharmadát, és a megtermelt egy főre jutó bruttó hazai termék 86%-al meghaladta az országos átlagot. Budapest kiugró növekedése miatt a regionális fejlettségbeli különbségek erős differenciálódása mutatható ki a gazdasági fejlettség és a jövedelmi helyzet adataiban. Az ország legdinamikusabban fejlődő térsége a fővárosi mellett a nyugati országrész, Győr-Moson-

Sopron és Vas megyék fémjelzésével. A másik póluson Nógrád, Szabolcs és Borsod megye foglal helyet.

Míg a nagyrégiós „ország szakadás” a főváros – vidék és a nyugat – kelet különbségeit tükrözi, addig kistérségi szinten sokkal differenciáltabb képet tükröz a fejlettségbeli különbség. Már a kistérségek településszámában is nagy különbségek vannak. A legtöbb település az aprófalvas kistérségekben található (pl.: a zalaegerszegi kistérséget 79 település alkotja), míg az alföldi ritkán lakott területeken előfordul olyan kistérség, amely csak 4 települést számlál.

A 2000. január elsejétől érvényes kistérségi lehatárolás alapján öt térségtípust különböztetünk meg (dinamikusan fejlődő, fejlődő, felzárkózó, stagnáló, és lemaradó térségtípusokat). A nyugat-dunántúli régióban az utóbbiból nem találhatunk kistérséget. A stagnáló kistérség típusban is mindössze két – a letenyei és a vasvári – kistérség tartozik.

A régió legdinamikusabban fejlődő kistérségei Győr-Moson-Sopron és Vas megyékben jellemző, addig az alacsonyabb fejlettségűek inkább a déli, Zala megyei, részen helyezkednek el. Jellemző ez a megosztottság a gazdasági szervezetek számára és sűrűségére vonatkozóan is.

Két év alatt (1996 és 1998 között), az egy főre jutó GDP-t tekintve, a legdinamikusabban fejlődő régió a közép-dunántúli mellett a nyugat-dunántúli volt. Utóbbiban közel kétszeresre emelkedett az egy főre vetített bruttó hazai termék. Részleteiben a régiót alkotó megyék rangsorában Győr-Moson-Sopron megye áll az első helyen, több mint kétszeres növekedéssel, míg Zala megye a növekedési ütem országos átlaga (181,6%) alatt helyezkedik el (178,8%).

Az egyes régiók bruttó hazai termékének összetételét a főbb ágazatcsoportok szerint a következő táblázatban (3.3. táblázat) követhetjük nyomon. A meglévő adatbázis alapján az ipar és építőipar értékeit összevontan kezeltem.

3.3. táblázat

A GDP megoszlása ágazatonként a régiókban, 1998-ban

%

<i>Régió</i>	<i>Agrárgazdaság</i>	<i>Ipar, építőipar</i>	<i>Szolgáltatások, egyéb ágazatok*</i>
Közép-Magyarország	1,4	24,8	73,8
Közép-Dunántúl	5,4	47,1	45,5
<i>Nyugat-Dunántúl</i>	<i>6,1</i>	<i>45,9</i>	<i>48,0</i>
Dél-Dunántúl	9,9	31,7	58,4
Észak-Magyarország	5,8	40,0	54,2
Észak-Alföld	11,3	31,4	57,3
Dél-Alföld	13,0	30,2	56,8
<i>Összesen:</i>	<i>5,5</i>	<i>32,8</i>	<i>61,7</i>

* Kereskedelem, szállítás, posta és távközlés, egyéb szolgáltatások.

Forrás: Saját számítás, KSH Internet alapján

Általánosságban elmondható, hogy a GDP-ből a mezőgazdaság a főbb ágazatcsoportok között nagyon kis részarányt képvisel, átlagosan 5,5%. Ezután az ipar következik, átlagosan több mint 32%-os részesedéssel. (A fenti táblázat ugyan nem tartalmazza, de ez alól kivétel Vas megye, ahol az ipar és építőipar aránya az 50%-ot is meghaladta 1998-ban.)

A Közép-magyarországi régióban elenyészően kicsi a mezőgazdasági szektor aránya a GDP-ben. Minden régióban a tercier szektor aránya szerepel döntő súllyal az ágazatcsoportonkénti összehasonlításban. Persze itt is vannak különbségek, hiszen a Közép-dunántúli régióban alig több mint 45%-os, míg a Közép-magyarországiban több, mint 73%-os a szolgáltatási ágazat részaránya.

A GDP arányának *időbeli változásait* vizsgálva (3.4. tábla) megállapíthatjuk, hogy az agrárium részaránya minden régióban csökkent 1996 és 1998 között. A legnagyobb csökkenést a Közép-dunántúli régióban (-25,0%), míg a legkisebbet Közép-Magyarországon találhatunk (-6,7%). Megjegyzendő, hogy itt volt a legkisebb az agrárgazdaság aránya a vizsgált időszakban.

Az ipar, építőipar ágcsoportban éppen ellenkező előjelű a változás, mindenhol ezen ágazatok térnyerését figyelhetjük meg. Legjelentősebb az aránynövekedés a Közép-és Nyugat-dunántúli régiókban (13,1, illetve 12,2%).

A szolgáltatási szektorban általában csökkenés következett be, de változásai nem mutatnak, az előző két népgazdasági ágcsoportban jellemző, egyértelmű tendenciákat. A Dél-dunántúli és a Dél-alföldi régiókban csekély növekedés volt (0,7 és 1,2%), míg a többi területen csökkenés állt be, a legnagyobb mértékben Közép-Dunántúlon (-7,9%) és a Nyugat-dunántúli régióban (-7,2%). A terciér szektor aránya csökkent, de nem számottevően, a Közép-magyarországi és az Észak-alföldi tervezési statisztikai-régiókban (-0,5 és -0,3%).

3.4. tábla

A GDP* arányváltozásai ágazatonként a régiókban, 1998 és 1996 között

Régió	%		
	Agrárgazdaság	Ipar, építőipar	Szolgáltatások
Arányváltozás, %			
Közép-Magyarország	-6,7	+2,1	-0,5
Közép-Dunántúl	-25,0	+13,1	-7,9
<i>Nyugat-Dunántúl</i>	-17,6	+12,2	-7,2
Dél-Dunántúl	-16,1	+5,0	+0,7
Észak-Magyarország	-20,5	+9,3	-3,4
Észak-Alföld	-12,4	+6,1	-0,3
Dél-Alföld	-12,8	+4,1	+1,2
<i>Összesen:</i>	-16,7	+7,2	-1,8

*piaci beszerzési áron

Forrás: Saját számítás, KSH Internet adatok alapján

Az egy főre jutó GDP alakulásában (3.5. tábla) is a központi régió dominanciája jellemző mind a két vizsgált évben. Szembetűnő, hogy az amúgy is magas értékekkel rendelkező régiókban (Közép-Magyarország, Közép-Dunántúl, Nyugat-Magyarország) volt a legnagyobb mértékű az egy főre jutó GDP változása, rendre 86,1; 96,8 és 95,0%-al emelkedett az értéke 1995-ről 1998-ra. Ez az a három régió, ahol az országos átlag (+81,6%) feletti volt az egy főre jutó Bruttó Hazai Termék változása, a többi nem érte el ezt az értéket. A nyugat-dunántúli régió megyéi közül Zala megye elmarad az országos átlagtól, Győr-Moson-Sopron és Vas megye e felett található (+101,7 és +98,6%).

3.5. tábla

Az egy főre jutó GDP alakulása a régiókban 1995 és 1998 között

<i>Régió, megye</i>	<i>egy főre jutó GDP, ezer Ft</i>		<i>egy főre jutó GDP változása 1998-ban 1995=100</i>
	1995	1998	
Közép-Magyarország	792,0	1474,0	186,1
Közép-Dunántúl	497,0	978,0	196,8
<i>Győr-Moson-Sopron</i>	597,0	1204,0	201,7
<i>Vas</i>	585,0	1162,0	198,6
<i>Zala</i>	504,0	901,0	178,8
<i>Nyugat-Dunántúl</i>	565,0	1102,0	195,0
Dél-Dunántúl	448,0	770,0	171,9
Észak-Magyarország	400,0	678,0	169,5
Észak-Alföld	391,0	675,0	172,6
Dél-Alföld	457,0	761,0	166,5
<i>Összesen:</i>	<i>549,0</i>	<i>997,0</i>	<i>181,6</i>

Forrás: Saját számítás, KSH Internet adatok alapján

A gazdasági szervezetek száma az utóbbi években, a nyugat-dunántúli régióban is megtöbbszörözött, amihez kedvező feltételeket biztosítottak a térség gazdasági adottságai, az ipari parkok és az átlagosnál jobb gazdasági infrastruktúra. A régió gazdasági szervezeteinek döntő hányada (90%-a) vállalkozás, melyeknek zöme ténylegesen is tevékenykedik. Az 1000 főre jutó vállalkozások száma alapján az országos szint alatt helyezkedik el a nyugat-dunántúli régió, ez azonban az alacsony Vas megyei érték (67db/1000 fő) miatt alakul így, ugyanis a régiót alkotó másik két megye az országos átlag felett helyezkedik el (82db/1000fő). A működő gazdasági szervezetek közül közel 50%-os arányt tesznek ki az egyéni vállalkozások. Ezek számában (természetesen itt is az 1000 főre jutó értékek szerepelnek) a régió átlaga (46db/1000 fő) meghaladja az országos átlagot (43db/1000 fő). Vas megyében a régiós, sőt az országos átlagnál is kisebb értéket találunk, Győr-M.-S. és Zala megyékben pedig jóval az országos átlag felett. (3.6. tábla)

3.6. tábla

**A nyugat-dunántúli régió vállalkozásainak néhány jellemzője,
1000 főre vonatkoztatva, 1999. december 31.**

<i>Megnevezés</i>	<i>Győr-M-S</i>	<i>Vas</i>	<i>Zala</i>	<i>Régió összesen</i>	<i>Országos</i>
Működő gazdasági szervezetek száma	82	67	82	78	80
Ebből: egyéni	49	40	49	46	43
Szövetkezetek száma	0,767	0,507	0,5	0,616	0,535
Ebből: mezőgazdasági szövetkezet	0,22	0,219	0,14	0,2	0,176

Forrás: Saját számítás, KSH Internet adatok alapján

A gazdasági ágak közül az agrárszférában érdekelt vállalkozások és a vendéglátásban tevékenykedőké a legnagyobb súlyú. A mezőgazdaságban végbement strukturális változások után is a társas vállalkozások maradtak a régió legjelentősebb és legtöbb munkavállalót foglalkoztató szervezetei. Szám szerint viszont az egyéni vállalkozások képviselik a legnagyobb arányt, a mezőgazdaságba tartozó szervezetek 78%-a tartozik ide. Ez a gazdálkodási forma azokban a kistérségekben képvisel magasabb arányt (több mint 80%-ot) ahol a helyi gazdasági életben a mezőgazdaság szerepe jelentősebb, egyéb munkalehetőség híján. A szövetkezetek száma az agrárszférában nem olyan jelentős, csak mintegy egyharmados arányt képvisel.

A régió gazdaságában rendkívül fontos szerepet tölt be az ipar, az országos termelésből 22%-os arányt képvisel. A termelőkapacitások azonban térben rendkívül koncentráltan helyezkednek el, így a kistérségek között nagy különbségek vannak az iparosodottság területén. Az ipari vállalkozások részaránya átlagosnak tekinthető, kiemelkedő értékekkel rendelkezik a győri, a keszthely-hévízi és a zalaegerszegi kistérség.

Mivel a régió szerény ásványvagyonnal és energiakészlettel rendelkezik előnye elsősorban kedvező földrajzi helyzetének köszönhető, ami fejlett infrastruktúrával és magasan képzett munkaerővel párosul. Szerepe főként a műszaki haladás élvonalába tartozó, magas technológiai színvonalat képviselő területeken, ezek közül is a gépiparban jelentős. A térségnek az ipari exportértékesítés alapján számított részaránya a külföldi érdekeltségű vállalkozásoknak köszönhetően még szembetűnőbb. A régión belül az ipar főleg az északi és középső vidékekre koncentrálódott, kiemelkedő szerepe van Győr-Moson-Sopron megyének. Az alkalmazottak ágazatcsoportos megoszlása alapján a Nyugat-Dunántúli régió magasan az országos átlag felett található, értéke megközelíti az 50 %-ot, az országos 35 %-os részarányhoz szemben.

A városokban jóval nagyobb az iparosodottság, mint, a községekben, a városok iparán belül is kiemelkedő a megyeszékhelyek potenciálja. A befektetőknek az ipar telepítésére alkalmas területet, kedvező infrastrukturális háttérrel és egyéb körülményeket biztosítottak az ipari parkok. A térség ipari parkjaiban eddig félszáz vállalkozás telepedett meg, amelyek zömmel külföldi érdekeltségűek. A megvalósított fejlesztések új munkahelyeket is teremtettek, amivel kedvezően befolyásolták a foglalkoztatást. A régió ipari parkjai eddig mintegy tízezer embernek adtak munkát.

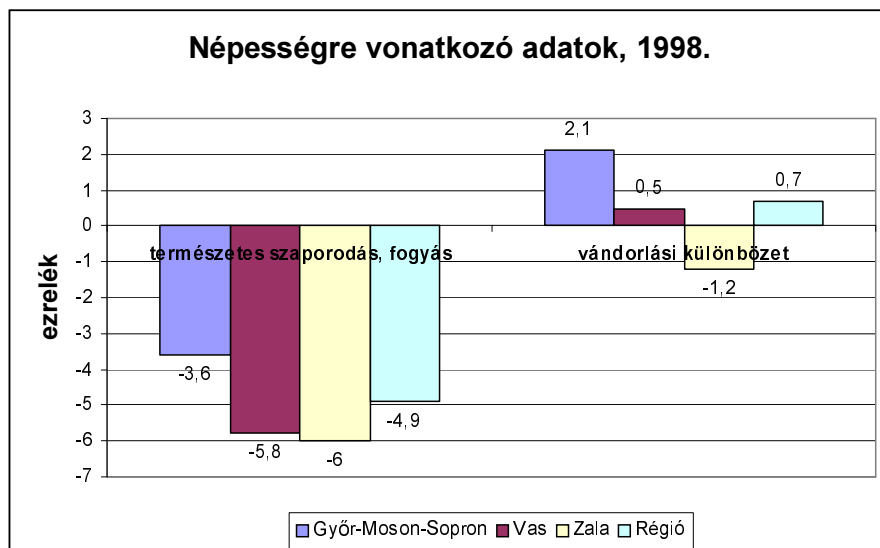
Magyarországon rendkívül fontos tényező a *külföldi érdekeltségű vállalkozások szerepe* a gazdasági életben. Helyzeténél fogva különösen aktuális ez a nyugat-dunántúli térségben. A régió mindaddig kedvezően használta ki az e téren meglévő kedvező adottságait, hiszen az ezer lakosra jutó külföldi érdekeltségű vállalkozások száma és a külföldi tőke fajlagos nagysága alapján Közép-Magyarország után a második helyet foglalja el. A külföldi érdekeltségű vállalatok száma rendkívül dinamikusán nőtt, míg 1991-ben még csak 731 ilyen típusú vállalkozás működött a régióban, addig 1998-ra ez a szám 2244-re emelkedett. Ez évi átlagos 17%-os növekedést jelent. A mezőgazdaságban tevékenykedő vállalatok esetében ez az érték 340 volt 1998-ban, ami 15%-ot tesz ki. A jegyzett tőke állománya is jelentős emelkedést mutat, 1991-ről 1998-ra több mint 34%-os évi átlagos növekedést jegyezhetünk fel. A mezőgazdaság aránya csak 1,9%-os volt. Ezek természetesen a vegyes vállalatok adatait is tartalmazzák. A régióból kimagasló Győr-Moson-Sopron megye, hisz itt mind a külföldi vállalatok száma, mind a jegyzett

tőke vonatkozásában olyan értékeket konstatálhatunk, mint a régióhoz tartozó másik két megyében összesen.

3.3. Demográfiai jellemzők, településszerkezet, gazdasági aktivitás

A régió lakosságának száma a 80-as évek elejétől fokozatosan csökken 1998. elején 991,8 ezer volt. A népesség csökkenésének egyértelmű oka a természetes fogyás, amely alapvetően az élve születések jelentős visszaesésének következménye. A halálozások száma ugyan stagnál, de a halálozási ráta már az évtized elején magas értéket vett fel.

3.1. ábra

Forrás: KSH megyei évkönyvek, 1999.

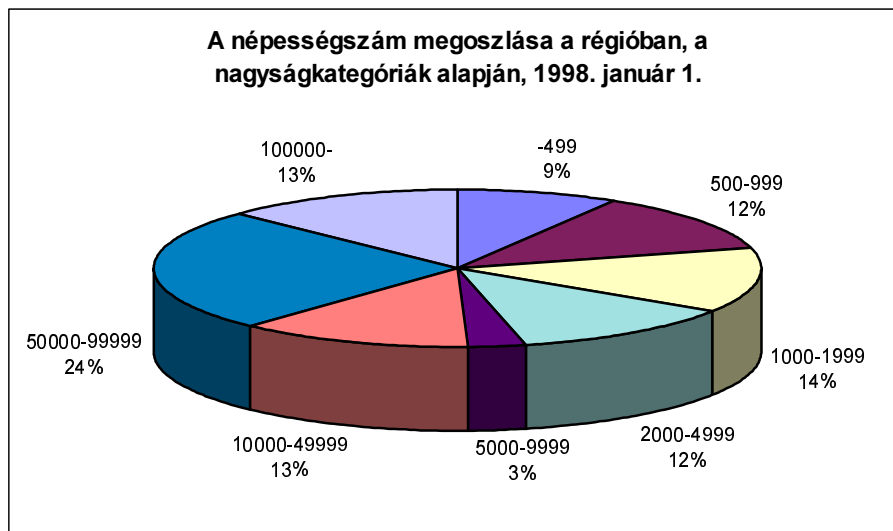
A természetes népmozgalmi folyamatok negatív egyenlegéből (3.1. ábra) kifolyólag a régió lakossága 1990 és 1998 között évente átlagosan 1800 fővel fogyott. A csökkenés Zala megyében volt a legnagyobb, évi 1100 fő átlagosan. A folyamatosan fejlődő gazdaság hatást gyakorolt a népességvándorlásra is. A Nyugat-dunántúli régió vándorlási egyenlege az utóbbi 4-5 évben aktívumot mutat, elsősorban az északi és a középső térségekben, míg Zala megyében továbbra is a vándorlási veszteség a jellemző. További hátránnyként jelentkezik, hogy a 60 évnél idősebb

lakosság aránya 20% körüli. Az idős lakosság magas részaránya különösen a falvakban okoz komoly problémákat. A vidékfejlesztési támogatások fontos kritériuma az alulról szerveződés, a helyi kezdeményezések felkarolása. Egy, a lakónépességét tekintve előregedett településen, a vidékfejlesztési támogatások elnyerése paradox helyzetet idéz elő.

A Nyugat-dunántúli régió *népsűrűsége* az országos átlagnál alacsonyabb. A régió területén összesen 648 település található, ami az ország településeinek egyötöde. A három megye településszerkezete változatos képet mutat, de összességében kedvezőtlennek mondható. Északon viszonylag nagyobb lélekszámú (2000 főnél népesebb) települések találhatók, a középső és déli területein viszont zömmel az apró- és törpefalvas szerkezet a jellemző. A korábbi évek településszerkezetéhez képest folytatódott az aprózódás, különösen Zala megyében.

A *népesség eloszlása* a településszerkezettel fordítottan arányos, jelentős a megyeszékhelyek népességkoncentrációja, ahol a népesség 27%-a él. A népesség megoszlása az egyes településnagyságok alapján a 3.2. ábrán látható.

3.2. ábra

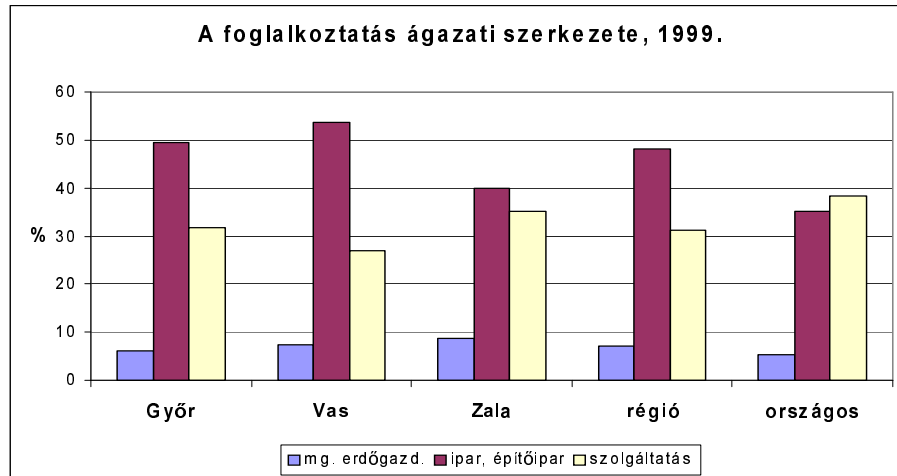
Forrás: KSH Internet honlapja

A rendszerváltás ezen a területen is döntő fordulatot hozott, azonban a kedvező gazdasági feltételrendszernek köszönhetően e negatív jelenségek mérsékeltebben jelentkeztek a régióban, mint az ország többi területén. Ez a kedvező foglalkoztatási helyzet a munkanélküliség alakulásában is megmutatkozik. Az összességében kedvező helyzet mellett a régió belül a megyék de főként a megyéken belüli kistérségek között vannak különbségek. A munkanélküliség szempontjából Nyugat-Dunántúlon a legjobb helyzetben Sopron és kistérsége (3,1 %) található, míg a legrosszabb helyen a zalaszentgróti kistérség (9,8 %) helyezkedik el. *A kistérségekben megvizsgálva a foglalkoztatás ágazati szerkezetét, kitűnik, hogy elsősorban a mezőgazdasági jellegű kistérségekben nagyobb a munkanélküliség.* (Épp az imént említett zalaszentgróti kistérség jó példa erre.) Az agrárszektor nem képes foglalkoztatni az összes potenciális munkaerőt, sőt a mezőgazdaság munkaerő lekötése az utóbbi években tovább romlott.

A kilencvenes évek alatt jelentősen módosult az *aktív keresők ágazati összetétele* a gazdaság gyökeres átalakulásának következményeképpen. Ennek legszembevetőbb jele az, hogy 1999-ben (a jövedelemre vonatkozó mikrocenzus idején) a nyugat-dunántúli térségben az aktív keresők nagyon kis részének (10% alatt) jövedelme származott a mezőgazdaságból. Ugyanakkor a terciér szektor jelentősége megnőtt. Az ipar és építőipar jelentősége vitathatatlan, főleg Vas megyében (mint ezt már az előzőekben is láthattuk a GDP elemzések!), de a

régióban összességében is magasabb értéket vesz fel, mint az országos átlag (3.3. ábra).

3.3. ábra

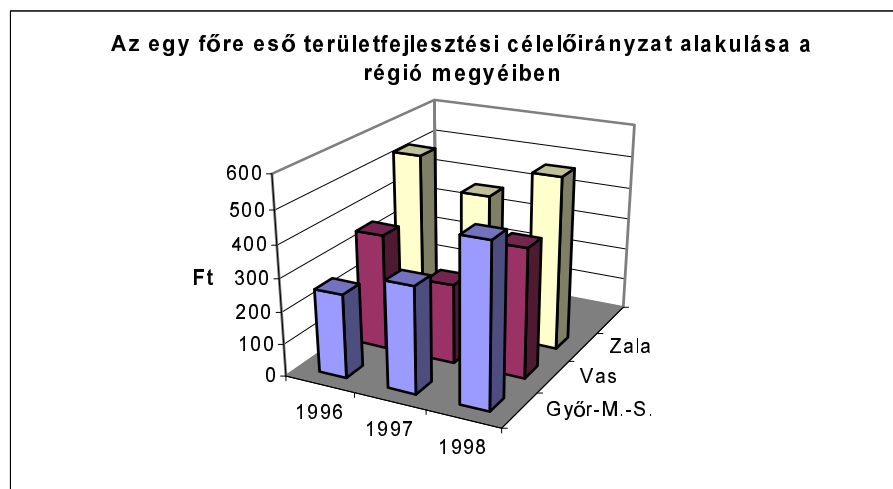

Forrás: KSH negyedéves kiadványok

3.4. A területfejlesztésre felhasznált pénzeszközök alakulása a régióban

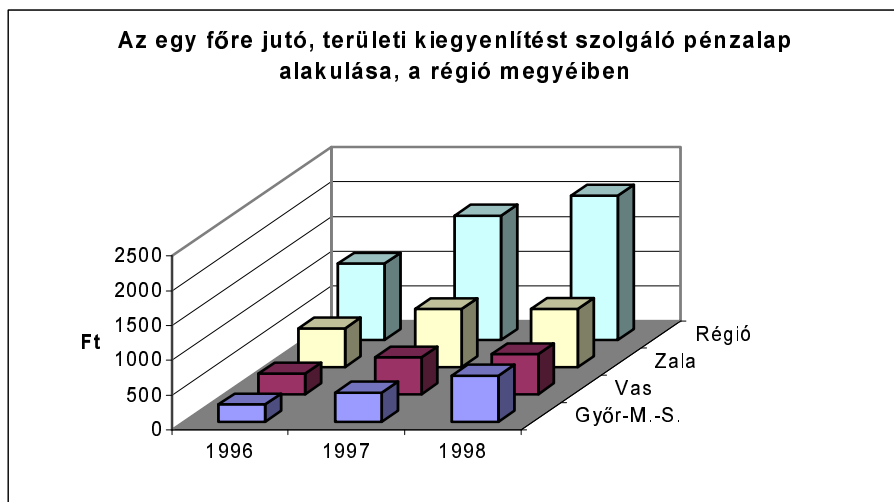
Az 1. fejezetben ismertetett területfejlesztési pénzeszközök felhasználását vizsgálva a *Területfejlesztési Célelőirányzatra* fordított összeg felosztásakor (1997-ben ez az összeg 5,2 milliárd Ft volt) irányadó elvként a megyék lakónépességét, a bruttó hazai terméknek az adott megyében egy főre jutó értékét és a kedvezményezett térségek lakónépességét veszik alapul. Az egy főre jutó támogatás tekintetében Zala megyében voltak a legmagasabb értékek mindhárom vizsgált évben (1996-tól 1998-ig), míg a legalacsonyabbak Vas megyében (3.4. ábra).

3.4. ábra

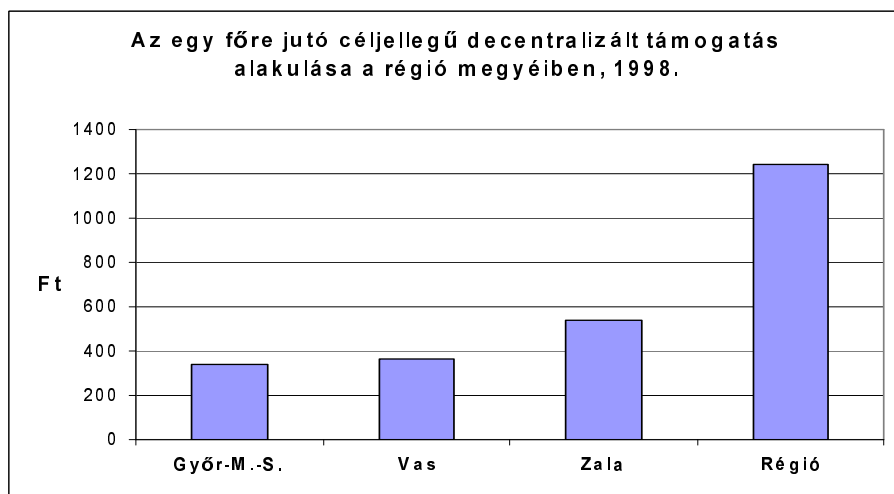
Forrás: Saját számítás, KSH Internet adatok alapján

A *Területi Kiegyenlítést* szolgáló támogatási formában is Zala megye kapta a legnagyobb összeget egy főre vetítve, hiszen a régió legtöbb elmaradott kistérsége ebben a megyében található. A régióban 1996-tól 1998-ig folyamatosan növekedett az egy főre eső támogatási összeg, három év alatt közel kétszeresére (3.5. ábra). A növekedés Győr-Moson-Sopron megyében volt a legdinamikusabb, hiszen itt 1998-ban majdnem háromszor annyi volt az egy főre eső támogatás mértéke, mint 1996-ban (évi 64% átlagos növekedés). Ezek a fejlesztések főleg infrastrukturális jellegűek voltak.

Forrás: Saját számítás, KSH Internet adatok alapján

Az 1998-tól rendelkezésre álló új forrás, a **Céljellegű Decentralizált Támogatás (CÉDA)** támogatás tekintetében is Zala megye vezet az egy főre jutó támogatás mértékét illetően. Itt közel kétszer akkora volt a fajlagos (egy főre vetített) pénzeszköz-felhasználás, mint a régió másik két megyéjében (3.6. ábra). Ebből a pénzalapból humán infrastrukturális jellegű célok megvalósítása (orvosi rendelők, óvodák, iskolák, kulturális intézmények felújítása) történt, a 20% saját forrást a támogatás igényléséhez biztosítani kellett.

Forrás: Saját számítás, KSH Internet adatok alapján

3.5. A Nyugat-dunántúli régió átfogó értékelése, jövőbeni feladatai

A Nyugat-dunántúli régiónak széleskörű és gyors társadalmi-gazdasági változásokkal kellett szembenéznie a politikai rendszerváltás óta. A politikai átalakulás által elindított mélyreható változások, és a piacok megnyílása azt eredményezte, hogy a régió már nem függetlenítheti magát a globalizációs trendektől. Ez a folyamat általában véve pozitív és negatív hatású is lehet, melyek egyensúlya az egyes régiók alkalmazkodó képességétől függ elsősorban. Az alkalmazkodó képesség az új technológiák, új iparágak lekötését és ezzel a foglalkoztatás bővítését jelenti, amely – véleményem szerint – jelentősen függ egy-egy térség innovációs képességétől is, aminek fontos pillére a humán erőforrások állapota. Ez alatt főként a tanulni, újat befogadni és alkalmazni képes lakosságot értem.

Magyarországon, mint mindenhol, a globalizációs tényezők jelentős hatással voltak és vannak a térszerkezetre és a társadalmi-gazdasági fejlődésre. Ez a rendszerváltást követő első három évben inkább a negatív oldalát mutatta, majd a tendencia iránya 1993-tól megváltozott, nőtt a termelés, csökkent a munkanélküliség. A változásokat hatékonyabban, rugalmasabban kihasználó, kedvezőbb földrajzi helyzetű régiók sokkal gyorsabb növekedést tudtak elérni, mint a többiek. Különösen igaz ez a beruházásokat, a gazdasági növekedést, és az új ágazatok foglalkoztatottságának alakulását tekintve a fővárosra és környezetére, azon kívül a Nyugat-dunántúli régióban főleg Győr-Moson-Sopron megyére, és a Közép-dunántúli régióban főleg Fejér megyére.

A Nyugat-dunántúli régió kivételesen kedvező helyzetű, négy országgal (Szlovákia, Ausztria, Szlovénia, Horvátország) is határos. Az Európai Unióval (Ausztria) meglévő határa miatt az EU korlátozások leépítésének hatásterületén van.

A régió az elmúlt években egy dinamikus fejlődés központja volt, mely a külföldi működő tőke beruházás és az új iparfejlesztések magas arányában mutatkozott meg.

A régió egy része azonban mérsékeltbb fejlődést mutat, kedvezőtlenebb adottságai miatt (pl.: elöregedő népesség, hiányos infrastruktúra, kedvezőtlen természeti talaj-, és éghajlati adottságok) révén nem volt

képes rugalmasan alkalmazkodni a megváltozott feltételekhez. Ez főleg a régió déli részén elhelyezkedő Zala megye egyes területeire igaz, de Vas megyében is találhatunk fejletlenebb térségeket.

A régióépítésnél mindenképpen figyelembe kell venni annak erősségeit, gyengeségeit, a rá leselkedő veszélyeket és a lehetőségeket. Ezt a manapság oly divatos SWOT-analízissel lehet a leghatékonyabban érzékeltetni, amelynek egy részletét a 3.7. tábla szemlélteti.

3.7. tábla

A Nyugat-dunántúli régió SWOT-analízise

Fő erősségek	Fő gyengeségek
Közvetlenül alkalmazható EU tapasztalatok	Negatív népességnövekedési ráta
Kedvező földrajzi fekvés	K+F kapacitás gyenge
Összetett gazdasági szerkezet	Modern szakképzés hiánya
Magas gazdasági fejlettségi szint	Külföldi és hazai ágazatok közötti kapcsolatok gyengesége
Magas külföldi tőkebefektetések	Egyes kistérségekben koncentrált munkanélküliség
Humán erőforrások magas képzettségi szintje	Alacsony alkalmazotti átlagkereset
Magas gazdasági aktivitási ráta	A fizikai infrastruktúra több helyen hiányos
Magas környezeti minőség	Belső közlekedési kapcsolatok fejletlenek (észak-déli tengely)
	A régió kistérségei között jelentős belső egyenlőtlenségek tapasztalhatók
Fő lehetőségek	Fő veszélyek
EU csatlakozás	Külföldi tőke mobilitása miatt nagy sebezhetőség
Pozitív migrációs trend	Gazdaságilag aktív népesség csökkenése, különösen Zala megyében
Magas hozzáadott értékű ágazatok jelenléte	A régió fejlődéséhez nem megfelelő szakképzettségű munkaerő
Régióhatárokon átnyúló együttműködések	A régió fekvése tranzitszerep kialakulását eredményezheti

Forrás: A Nyugat-dunántúli régió területfejlesztési programja - egyeztetési változat, 2000.

Az Európai Unióhoz való csatlakozás új lehetőségeket, de új kihívásokat is jelent a régió számára. Az integráció lendületet és pénzügyi forrásokat is biztosít a gazdasági szerkezetváltáshoz és fejlesztéshez, amely elősegíti a közeledést és mérsékli a régiók közötti belső egyenlőtlenségeket.

A Nyugat-dunántúli régió speciális feladatai ezzel kapcsolatban az EU strukturális politikák megvalósításával kapcsolatos alapelvek szerinti működés, különösen a regionális, a nemzeti és a EU szintek, illetve ágazatok közötti partnerség, a szubszidiaritás és a regionális szintű hatáskörök továbbfejlesztésére. Ezen kívül pedig a hosszú időszakra (több évre) szóló programozás megvalósítása.

A régió legfontosabb prioritásai a következők:

A túlságosan is egypólusú (Budapest centrikus) fejlődés helyett egy a régiók közötti kiegyensúlyozott fejlődés megvalósítása,
Az erőforrások fenntartható hasznosítása és a határ menti térségek fejlesztése,
A kistérségek fejlesztése, az ezek közötti egyenlőtlenségek csökkentése és egyes települések infrastruktúrájának fejlesztése,
Az intézménybővítést a városok, a kistérségek és a különböző intézmények decentralizált megvalósulása érdekében,

Az ágazati prioritásokkal kapcsolatban a következőket kell elérni:

Környezetvédelem, a fenntartható fejlődési koncepciók és a tervezett fejlesztések környezeti hatástanulmányaival kapcsolatban;
Humán erőforrások fejlesztése;
Fejlett technológiákon alapuló ipar, külföldi beruházások vonzása, kis-, és középvállalkozások támogatása;
Az agrárágazat versenyképességének javítása, mezőgazdasági népesség jövedelmi színvonalának emelése;
A turizmust szolgáló infrastruktúra fejlesztése;
A műszaki infrastruktúra (vasútvonalak, utak, regionális repülőterek, tömegközlekedés, stb.) fejlesztése.
(A Nyugat-dunántúli régió területfejlesztési programja - egyeztetési változat, 2000.)

A Nyugat-dunántúli mindent összevetve a kedvező helyzetű és a magas gazdasági fejlettségű régiók közé tartozik hazai viszonylatban. Azonban le kell szögezni, hogy az Európai Unióhoz való csatlakozás felé haladva még nagyon sok feladat áll előtte főleg a megfelelő szakképzés, a fizikai infrastruktúra kialakítása és a jövedelmek emelése terén.

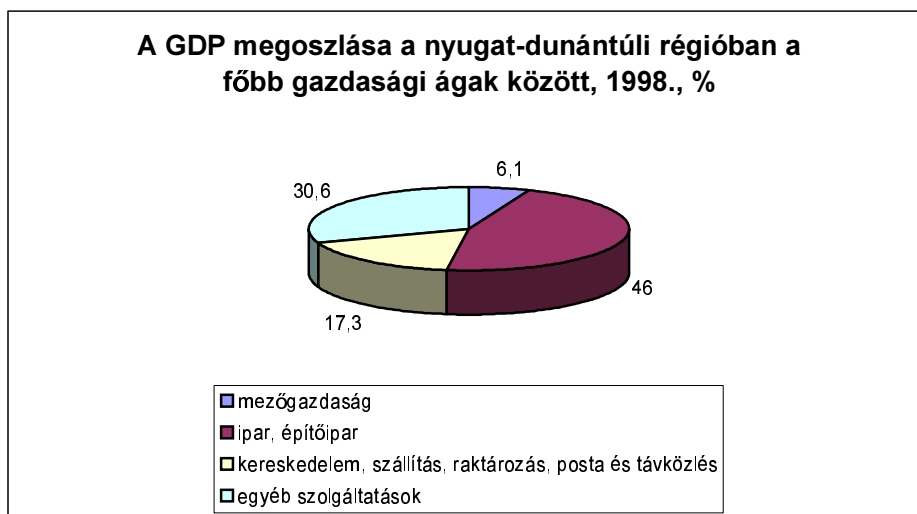
4. A nyugat-dunántúli régió agrárgazdasága

E fejezet elemzéseit részben a KSH nyomtatott kiadványai alapján, részben pedig a 2000. évi általános mezőgazdasági összeírás (AMÖ, 2000.) adatainak felhasználásával végeztem.

4.1. A mezőgazdaság szerepe a régió gazdaságában

A magántulajdont szorgalmazó gazdaságpolitika a kárpótlási-, és átalakulási törvény alapvető változásokat hoztak ebben a nemzetgazdasági ágban. A nagyüzemek szétaprózódtak, ezzel a gazdálkodók száma jelentősen megnőtt. A régió termőhelyi adottságai általában kedvezőtlenek, kivételt elsősorban a Kisalföld jó minőségű, gazdálkodásra alkalmas területei jelentenek. A régió igen heterogén termőhelyi adottságú, agroökológiai potenciálja az országos átlagnál gyengébb (lásd: 3. fejezet). A GDP megoszlásában a mezőgazdaság részaránya csekély és csökkenő tendenciájú, míg az ipar és főleg a szolgáltatási szektor növekvő részesedésével kell számolnunk (4.1. ábra). Vas megyében az ipar és építőipar magas, a mezőgazdaság alacsony aránya jellemző, ami eltér a régiós átlagtól. A szolgáltatások aránya Győr-Moson-Sopron és Zala megyékben magas.

4.1. ábra

Forrás: KSH Magyar régiók zsebkönyve, 1999.

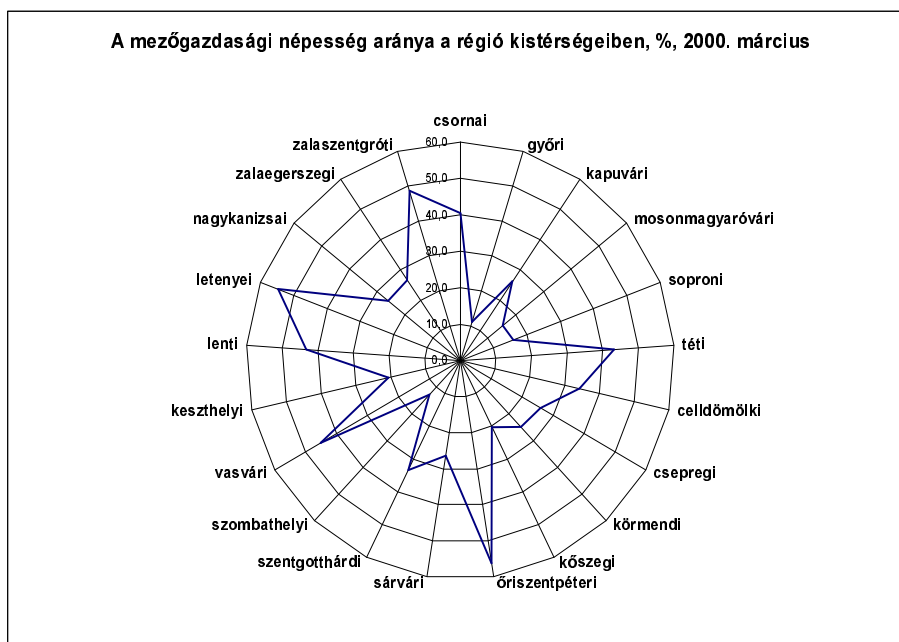
4.2. Mezőgazdasági népesség alakulása

A nyugat-dunántúli régióra jellemző, hogy a lakosságnak körülbelül a fele valamilyen szinten kapcsolatban van a mezőgazdasági termeléssel (gazdálkodóként, családtagként, vagy alkalmazottként). Ezért amikor a régió gazdasági helyzetét elemezzük, mindig szem előtt kell tartanunk a mezőgazdaság helyzetét is. Ennek a nemzetgazdasági ágak fontos gazdasági, társadalmi és ökológiai funkciója van. A jövedelemtermelő szerepe mellett kiemelkedő célterülete a vidéki kultúrák megtartásának és a tájmegőrzésnek is. (Manapság ezt divatos kifejezéssel fenntartható fejlődésnek hívjuk.) A vidéki térség maga is egy rendkívül bonyolult, sokoldalú multifunkcionális erőforrásrendszer (Szakál 1999.), amely összefüggő alrendszerekből áll és ezek szétválasztása nem lehetséges. Ebből az is következik, hogy az ezen erőforrásrendszerre épülő mezőgazdasági és nem mezőgazdasági tevékenységek, valamint a nem gazdasági tevékenységek (kulturális, stb.) között is nagyfokú integráltság jellemző (Kovács 2000), tehát fejlesztésük csak egyszerre, egymással integrálhatóan képzelhető el.

A mezőgazdasággal közvetlenül foglalkozó népesség a teljes lakosságnak közel egynegyede a régióban, (23,1%), így nem sokkal (2,8%-al) az országos átlag felett van. A kistérségi vizsgálatok azt mutatják, hogy a régió 21 kistérsége közül csak négyben kevesebb a mezőgazdasági népesség aránya, mint az országos érték (győri, mosonmagyaróvári, soproni és szombathelyi kistérségek).

A mezőgazdasági tevékenységet folytató népesség arányok a régió kistérségeiben nagy változatosságot mutatnak (4.2. ábra). Az Őriszentpéteri és a letenyei kistérségben a lakosság több mint fele, míg a győri és szombathelyi kistérségben alig több mint 10 %-a foglalkozik mezőgazdasági tevékenységgel (4.1. tábla). A mezőgazdasági népesség arányának heterogenitását az abból számolt relatív szórás nagy értéke (43,9%) fejezi ki a leghűbben, ami alátámasztja, hogy a régió mezőgazdasága ezen a téren jelentős differenciákkal rendelkezik. A mezőgazdasági lakosság-arányok egymástól való átlagos eltérése 15% (Gini-féle szám).

4.2. ábra

Forrás: Saját számítás

4.1. tábla

Eltérések a mezőgazdasági népesség megoszlása alapján a régió kistérségeiben, 2000. március

<i>Kistérség</i>	<i>Mg. népesség aránya, %</i>	<i>Megyei átlagtól való eltérés, %</i>	<i>Régiós átlagtól való eltérés, %</i>	<i>Országos átlagtól való eltérés, %</i>
Csornai	40,4	21,9	17,3	20,1
Tét-pannonhalmi	43,1	24,6	20,1	22,9
Öriszentpéteri	56,2	33,5	33,1	35,9
Szombathelyi	12,6	-10,0	-10,4	-7,6
Vasvári	45,2	22,5	22,1	24,9
Lenti	43,2	13,2	20,1	23,0
Letenyei	54,7	24,6	31,6	34,4
Zalaszentgróti	48,6	18,6	25,6	28,4
Régió	23,1		0,0	2,8
Ország	20,3			0,0

Forrás: Saját számítás

Vizsgálataim során arra a megállapításra jutottam, hogy településszinten még nagyobb változatosságot állapíthatunk meg e tekintetben. A legkisebb értékek a kistérségi központokban találhatóak (kivétel: Lenti, Letenye, Zalaszentgrót, Tét) és általában az is elmondható, hogy *a kis falvakra jellemző (500 fő állandó lakónépesség alatti) a mezőgazdaságból élők magas aránya.*

A régióban a termelő ágazatok közül az agrárágazatban ment végbe a legnagyobb mértékű létszámcsökkenés. Az aktív keresők aránya ebben a gazdasági ágban 17,4%-ról 7,4%-ra mérséklődött az 1990-től 1996-ig terjedő időszakban. (Országosan ez az arány 15,5%-ról 8,0%-ra változott ugyanebben az időszakban.) 1999. év végéig még tovább, 6,9%-ra, csökkent a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya a nyugat–dunántúli régióban.

A munkanélküliek mezőgazdasági kiegészítő tevékenysége külön figyelmet érdemel, ugyanis a felmérések szerint összefüggés van a munkakeresés időtartama és a mezőgazdasági kiegészítő tevékenységben való részvétel között. Az a tény viszont, hogy a három hektárnál nagyobb földterületet művelők aránya a körükben a legkisebb azt jelenti, hogy a falusi munkanélküliség gondjainak megoldását egyedül a mezőgazdaság nem tudja megoldani. Az új munkahelyek kialakításában döntő szerepe lehet a helyi ipar és szolgáltatás fejlesztésének, a falusi turizmusnak és a régi kézművesipar felélesztésének. Mindezen tevékenységek azonban csak a helyi erők kezdeményezésével, aktív közreműködésével valószínűsíthetők meg jelentős külső forrás bevonásával. E külső forrás terén jelentős segítségre számíthatunk az Európai Uniótól.

A tulajdonviszonyok megváltozása gyökeresen módosította a foglalkoztatási viszonyokat a mezőgazdaságban. A magángazdaságok elterjedésével az önálló foglalkozásúak száma és aránya is ugrásszerűen megnőtt. Az aktív keresők több mint egytizede egyéni vagy társas vállalkozó volt. A szorosán vett mezőgazdasági dolgozók körében 1996-ban már fele arányt képviselt a főfoglalkozású egyéni vállalkozói kör a segítő családtagokkal együtt. Az alkalmazottak felének magántulajdonú gazdasági szervezet adott munkát. A munkaerő képzettségi szintjének emelkedése jól tükröződik a foglalkoztatási szerkezetben. A szellemi foglalkozású dolgozók aránya a nyugat-dunántúli régióban megközelítette

az egyharmadot. Az aktív keresők kétharmada középfokú, 13%-uk felsőfokú iskolát végzett.

A foglalkoztatási főcsoportok szerinti struktúrában is jelentős változások történtek. A szolgáltatás jellegű foglalkozások súlya az imént említett hat év alatt megduplázódott és ezzel 15,4%-ra nőtt. A mezőgazdasági és erdőgazdálkodási foglalkozások részaránya csökkent, 1996-ban már csak 3,3%-ot tett ki. A szakképzetlen foglalkoztatottak aránya 11,6%-ról 8,4%-ra csökkent. A foglalkoztatási szerkezet fent vázolt változásai alátámasztják, a modernizáció előrehaladásának tendenciáját a nyugat-dunántúli régióban.

4.3. A mezőgazdasági beruházások jellemzői a régióban

A régióban az összes beruházásokon belül a mezőgazdasági beruházások aránya alacsony (hasonlóan a GDP-ből való részesedéshez), átlagosan mintegy 5,8%-os. E mögött azonban nagyon nagy ingadozások rejlenek megyék szerint. Meglepő módon, a régió, sok szempontból legfejlettebb megyéjének tartott Győr-Moson-Sopronban a mezőgazdasági beruházások aránya csak 2,4%-os. Ugyanakkor a legfejletlenebb megyében, Zalában ez az arány rendkívül magas, több mint 10%, míg Vas megyében kicsit a régiós átlag alatt van a maga 4,5%-os arányával.

Ami a mezőgazdasági beruházások összetételét illeti, Vas megyében a gépberuházások 54%-os arányát konstatálhattuk 1999-ben és ezen belül a beruházások zöme (64%) importból származott. Az épület beruházások esetén 26%-os arányt találhatunk. Győr-Moson-Sopronban a gépberuházások aránya alacsonyabb, mint Vas megyében (42,5%) és a belföldi gépberuházások dominálnak 58,5%-al. Ezen a területen az épületek, építmények aránya a mezőgazdasági beruházásokon belül 33%-os részarányt képvisel. Zala megye gépberuházásai hasonló arányt mutatnak, mint Vas megyében (55%), ezen belül az import több mint 51%-os aránnyal részesedik. Az épületek, építmények mezőgazdasági beruházásokon belüli 32,7%-os részesedése a Győr-Moson-Sopron megyeihez hasonló (4.2. tábla).

4.2. tábla

A beruházások alakulása a régióban, 1999.

Megnevezés	Összes beruházás, millió Ft	A mezőgazdaság aránya a beruházásokból, %	A mg.-i beruházások megoszlása, %	
			Épületek, építmények	Gépek
Győr-Moson-Sopron	20711	2,4	32,9	42,6
Vas	45562	4,5	25,9	53,9
Zala	29242	10,1	32,7	55,0

Forrás: KSH Internet adatok alapján saját számítás

4.4. A művelési ágak és a földbirtok-koncentráció

A régió egyéni gazdaságai a szántó és az erdő művelési ágakban rendelkeztek a legnagyobb arányú területtel, míg a nádas és halastó területek elhanyagolhatók (4.3. ábra)

4.3. ábra

Forrás: Saját számítás

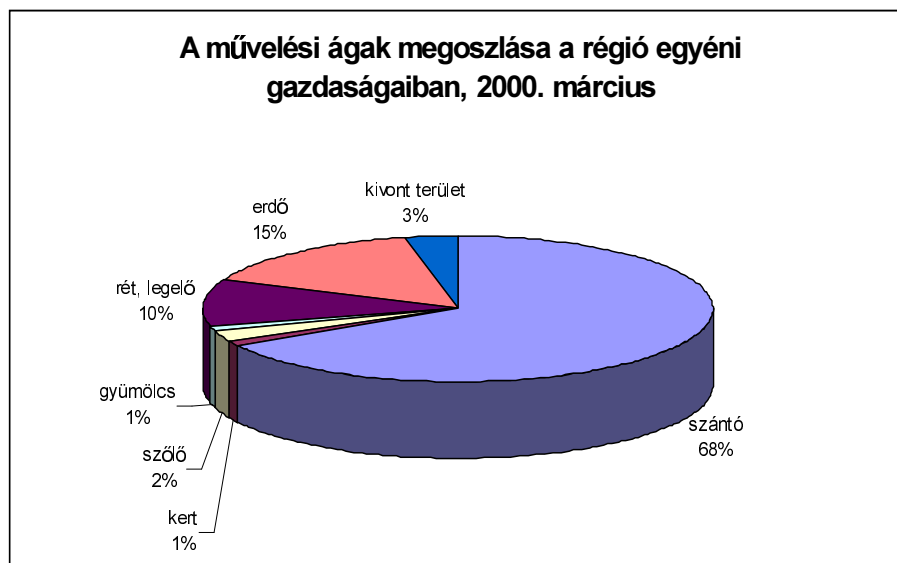
A művelési ágakban nagymértékű differenciálódást figyelhetünk meg. Vizsgálataim az egyéni gazdaságokra terjedtek ki, az eredmények a szőlőterületek szélsőséges szóródását mutatták, míg az erdőterületek esetén találjuk a legkiegyensúlyozottabb megoszlást, azonban még ez is magas differenciáltságot mutat (4.3. tábla).

4.3. tábla

A művelési ágak átlagos területe és annak szóródása egyéni gazdaságok esetén a kistérségekben

ha

Megnevezés	Átlagos terület	Terület maximuma	Terület minimuma	Relatív Szórás
Szántó	0,68	4,68	0,79	40,53
Kert	0,06	0,07	0,02	32,56

Gyümölcs	0,17	0,30	0,07	37,94
Szőlő	0,14	0,47	0,06	63,45
Gyep	1,25	2,84	0,48	58,32
Erdő	1,68	2,43	1,08	23,92
<i>Termőterület</i>	<i>2,60</i>	<i>3,67</i>	<i>1,66</i>	<i>22,41</i>

Forrás: Saját számítás

Az erős differenciáltság az országos átlagtól való különbözőségben is megmutatkozik. Különösen azon kistérségek száma jelentős, amelyek jóval az országos átlag alatt helyezkednek el (4.4. tábla).

4.4. tábla

**A művelési ágak differenciáltsága a régió kistérségeiben,
2000. március**

<i>Megnevezés</i>	<i>Országos átlagot több mint 20%-al meghaladó kistérségek száma, db</i>	<i>Országos átlag 50%-át el nem érő kistérségek száma, db</i>
Szántó	2	2
Kert	0	6
Gyümölcs	0	15
Szőlő	1	15
Gyep	0	14
Erdő	0	8
<i>Termőterület</i>	<i>4</i>	<i>0</i>

Forrás: Saját számítás

Az egyes művelési ágak aránya 1994-hez képest jelentősen módosult. A szántóterület nagysága a régió megyéiben 1994-től 25%-al, az erdő 19%-al, a kert 36%-al emelkedett. A szőlő, a gyümölcs és a gyepterületek aránya csökkent (4.5. tábla)

4.5. tábla

**A földterület művelési ágainak aránya és azok változása a régióban,
1994. és 2000. között**

%

<i>Megnevezés</i>	<i>Arány</i>		<i>Arányváltozás (2000/1994)</i>
	<i>1994.</i>	<i>2000.</i>	
Szántó	44,7	55,9	+25

Kert	0,3	0,43	+36
Szőlő	1,0	0,68	-30
Gyümölcs	1,0	0,72	-26
Gyep	10,1	7,5	-25
Erdő	28,7	34,1	+19

Forrás: Saját számítás

A művelési ágak arányának változását a megyéken belül is vizsgáltam egy olyan mutatószámmal, amely összefoglalóan egy értékben fejezi ki az arányváltozások nagyságát. Ez az úgynevezett „d” mutató (4.6. tábla). Ezek szerint a legmélyrehatóbb változások Vas megyében következtek be, míg Győr-Moson-Sopron megyében nem volt jelentős a művelési ágak arányváltozása.

4.6. tábla

A „d” mutató alakulása a régióban és a régiót alkotó megyékben

Megnevezés	„d” mutató értékei*
Győr-Moson-Sopron	0,1818
Vas	0,8174
Zala	0,4257
Régió	0,2532

Forrás: Saját számítás

Jellemzően alakult a gazdaságok megoszlása a termőterület-kategóriák alapján. Az egyéni gazdaságok esetén a 10 hektár alatti termőterülettel rendelkező gazdaságok száma dominál (a régióban összesen 95%), ami az országos átlagnak megfelel. Ettől Zala megye felfelé, Győr-Moson-Sopron megye lefelé tér el, de csak nagyon kevéssel. Az 50 hektár feletti egyéni gazdálkodók száma rendkívül csekély, a régió megyéiben és országosan is 1% alatt marad.

A gazdasági szervezetekben már kiegyensúlyozottabb birtokstruktúrát találunk a tulajdonosi szerkezetre vonatkozóan. Itt az 500 hektár feletti termőterületen gazdálkodók kb. az egyharmadát teszik ki az összes gazdaságnak (4.7. tábla)

4.7. tábla

A gazdaságszám megoszlása a termőterület nagysága szerint,

* A „d” mutató értéke 0 és 1,414 közé esik. Így a 0,8 körüli érték már jelentős struktúramódosulást jelent.

2000. március

%

Termőterület- kategóriák, ha	Győr- Moson- Sopron	Vas	Zala	Régió	Ország
	Egyéni gazdaságok				
-0,5	54,6	54,6	61,2	57,1	61,0
0,51-10,0	38,6	40,1	35,4	37,8	33,7
10,1-50,0	5,9	4,7	2,8	4,4	4,5
50,1-100,0	0,5	0,4	0,3	0,4	0,5
100,1-300,0	0,3	0,1	0,2	0,2	0,2
300,1-	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	Gazdasági szervezetek				
-10,0	12,9	14,5	14,7	13,9	12,7
10,1-50,0	15,6	18,8	19,9	17,9	21,1
50,1-100,0	8,9	8,2	14,4	10,4	9,7
100,1-300,0	16,1	18,4	21,4	18,5	19,5
300,1-500,0	5,2	3,6	6,1	5,0	5,3
500,1-1000,0	19,6	12,5	6,4	13,4	9,9
1000,1-	21,7	24,0	17,1	20,9	21,8
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: KSH AMÖ 2000.

A földbirtok koncentráció alakulása a fentieknek megfelelően jellemzően alakult. A kisgazdaságok nagy számuk ellenére az összes földterületből aránytalanul kis részt birtokolnak, míg a nagy földterülettel rendelkező, de kevés számú gazdálkodó a földterület viszonylag nagy arányát műveli (4.8. tábla).

4.8. tábla

**A termőterület megoszlása a gazdaságok termőterülete alapján,
2000. március**

%

Termőterület- kategóriák, ha	Győr- Moson- Sopron	Vas	Zala	Régió	Ország
	Egyéni gazdaságok				

-0,5	3,3	4,3	7,5	4,9	3,9
0,51-10,0	28,8	38,0	32,8	32,5	30,2
10,1-50,0	39,7	36,4	28,3	35,4	35,0
50,1-100,0	12,0	10,2	10,1	10,9	12,4
100,1-300,0	14,6	7,8	11,5	11,8	13,8
300,1-	1,6	3,3	9,8	4,5	4,7

Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	<i>Gazdasági szervezetek</i>				
-10,0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
10,1-50,0	0,7	1,0	0,9	0,9	1,1
50,1-100,0	1,1	1,2	1,5	1,2	1,2
100,1-300,0	5,0	6,4	5,4	5,6	6,1
300,1-500,0	2,6	2,2	2,5	2,4	3,0
500,1-1000,0	16,1	12,2	4,9	10,8	9,0
1000,1-	74,4	76,9	84,7	79,0	79,5
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: KSH AMÖ 2000.

Az általánosságban jellemző, hogy az egyéni gazdaságokban a 10-50 hektár közötti kategória gazdái gazdálkodnak a legnagyobb földterületen a régió minden kistérségében (kivétel a szentgotthárdit). A gazdasági szervezeteknél ez az 1000 ha feletti gazdaságok esetén mondható el. A differenciák településszinten természetesen sokkal nagyobbak. Az egy főre jutó termőterület viszonylatában például a legkisebb és legnagyobb érték között százszoros az eltérés (16 ha és 0,16 ha).

Az egy egyéni gazdaságra eső területek vizsgálata alapján kijelenthető, hogy az 1990-től országos tendenciaként kibontakozó birtok-elaprózódás a régióban is nyomon követhető. Az egyéni gazdák által művelt összes termőterület a Nyugat-Dunántúlon közel 263 ezer hektár és ezen a területen több mint 100 ezer egyéni gazdálkodó folytat mezőgazdasági tevékenységet. Így átlagosan egy egyéni gazdaság 2,6 ha művelésével foglalkozik jelenleg (AMÖ 2000 adatai alapján). Az átlagos értékek mögött azonban nagy különbségek lapulnak meg. A legnagyobb egyéni gazdaságok mérete településenkénti átlagban meghaladja a 40, míg a legkisebbek épphogy elérik a 0,25 hektárt. (A települések kétharmadának gazdálkodói az átlagos méret alatt vannak.)

A szántóterületek viszonylatában természetesen még kisebb gazdaságokat találunk. A szélsőségek illusztrálására kiemelem, hogy a legnagyobb szántóterületen gazdálkodók esetén egy gazdaságra közel 21 hektár esik (Zalasárszeg), míg a legkisebb átlagos szántóterülettel Keléd gazdálkodói rendelkeznek (0,0288 hektár).

4.5. A vetésszerkezet alakulása

A szántóföldi vetésszerkezeten belül a két legfontosabb kultúra, a búza és a kukorica, arányuk a nyugat-dunántúli térségben az országos átlagot nem érik el. A búza vetésterülete Zala megyében rendkívül alacsony, ugyanitt a kukorica az országosra jellemző arány felett van. Az őszi árpa a régió mindhárom megyéjében kisebb részarányt képvisel a szántóterületen, mint az országos érték. A cukorrépa Győr-Moson-Sopron megyében kimagaslóan magas, míg Zala megyében kimagaslóan alacsony arányt képvisel. A búzánál igénytelenebb egyéb kalászosok elterjedtsége Vas és Zala megyében a kedvezőtlen termőhelyi adottságokra utal (4.9. tábla).

4.9. tábla

A főbb növények vetésterülete a szántón, 1998.

%

Megnevezés	Győr-Moson-Sopron	Vas	Zala	Régió	Országos
Búza	19,6	16,3	7,4	15,5	28,2
Kukorica	18,0	20,0	32,1	22,3	23,5
Őszi árpa	3,6	2,8	2,5	3,1	8,4
Burgonya	0,9	1,2	2,1	1,3	1,2
Cukorrépa	4,4	2,2	0,02	2,6	1,8

Forrás: KSH megyei adatok alapján saját számítás

A szántóföldi növénytermesztés vetésszerkezetének változását vizsgálva jelentős csökkenés volt tapasztalható 1994-hez képest az ipari növények tekintetében régiós szinten és különösen Zala megyében, ahol kevesebb, mint felére esett vissza hat év alatt ezeknek a növényeknek a vetésterülete. A cukorrépa vetésterülete másfélszeresére nőtt, itt Vas megye rendelkezik kiugró értékkel (+68,4%), míg a takarmánynövények esetén Zala megyében konstatálhatunk erőteljes növekedést (4.10. tábla)

4.10. tábla

A főbb növények vetésszerkezeti változásai 1994 és 2000 között a régió megyéiben

<i>Megnevezés</i>	<i>Kalászos gabona</i>	<i>Kukorica</i>	<i>Cukorrépa</i>	<i>Ipari növények</i>	<i>Tak.-növények</i>
Győr-M.-S.	89	107,3	133,4	66,4	120,6
Vas megye	107,1	85,2	168,4	96,8	117,1
Zala megye	126,6	95,8	90	46,5	158,6
Régió	102,1	82,3	149,6	67,8	126

Forrás: Saját számítás

A művelési ágak közötti erős differenciáltság a vetésszerkezetre is igaz. A legerősebb szóródást a cukorrépánál, míg a leggyengébbet a kalászos gabona esetén tapasztaltam kistérségi szinten, azonban még itt sem beszélhetünk homogén értékekről, hiszen a szóródási együttható magas, 20% körüli (4.11. tábla).

4.11. tábla

**A vetésszerkezeti alakulása a régióban, 2000. március
(összes gazdaság)**

<i>Megnevezés</i>	<i>Kalászos Gabona</i>	<i>Kukorica</i>	<i>Cukorrépa</i>	<i>Ipari Növények</i>	<i>Tak. Növények</i>
Átlagos terület	41,3	29,3	2,1	6,4	7,5
Terület maximuma	50,4	66,1	6,9	13,8	12,9
Terület minimuma	22,0	6,7	0,0	0,0	0,2
<i>Relatív szórás, %</i>	<i>19,6</i>	<i>47,1</i>	<i>125,6</i>	<i>51,3</i>	<i>42,2</i>

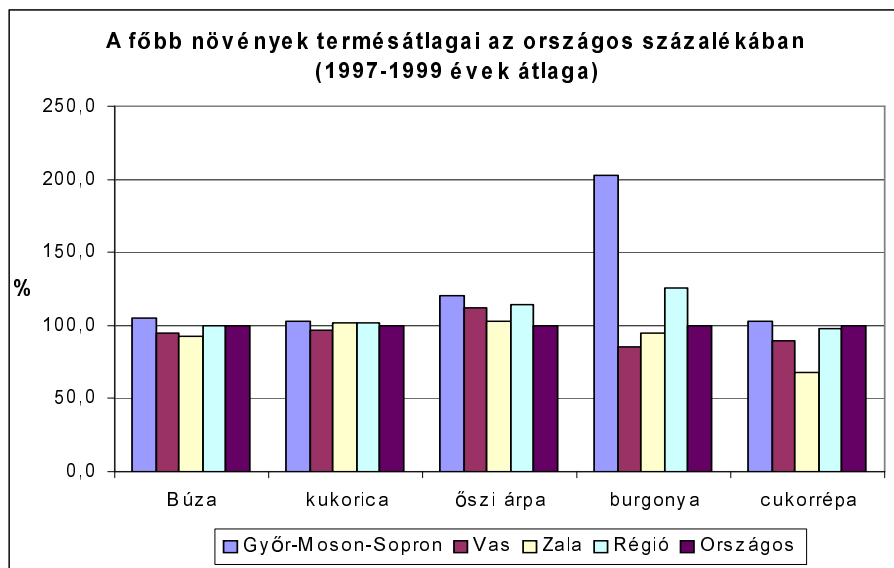
Forrás: Saját számítás

A termésátlagokat tekintve az őszi árpa és a kukorica kis mértékben, a burgonya kiemelkedően meghaladja az országos termésátlagot (3 év adatait figyelembe véve). A cukorrépa termésátlaga kevéssel ugyan, de elmaradt az országos átlagtól. A nyugat-dunántúli régió megyéi közül kiemelkedik Győr-Moson-Sopron megye, ahol az őszi árpa mintegy 25%-al, a burgonya termésátlaga messze meghaladja (több mint kétszeresével) a régiós és az országos átlagot.

A régióon belül Győr-Moson-Sopron megyében a legmagasabbak a hozamok, ami igaz a napraforgó, a tavaszi árpa, a zab, és a rozs esetén is.

Nyugat-Dunántúl agroökológiai potenciáljának részletezésénél már sejthettük, hogy ez nem alakulhat másként, hiszen az ország egyik legtermékenyebb tájegysége a Kisalföld, itt helyezkedik el. A megye termésátlagai nem csak a régiót alkotó másik két megye értékét haladják meg, hanem néhány növénynél még az országos átlagnál is magasabbak. A másik véglet Zala megye itt, a kedvezőtlen talaj- és domborzati adottságok miatt, alacsonyabb hozamokkal kell számolnunk. Kimondottan gyenge termésátlagokat értek el a megye gazdálkodói a búza és a cukorrépa termesztésében. Vas a két megye között helyezkedik el, kivéve a kukorica és burgonya ágazatot, ahol Zala megelőzi az előbb említett megyét, viszont az ábrán nem közölt egyéb növények esetén (pl.: tavaszi árpa, zab, triticales, napraforgó) Vas elsőbbséget élvez Zalával szemben. (4.4. ábra)

4.4. ábra

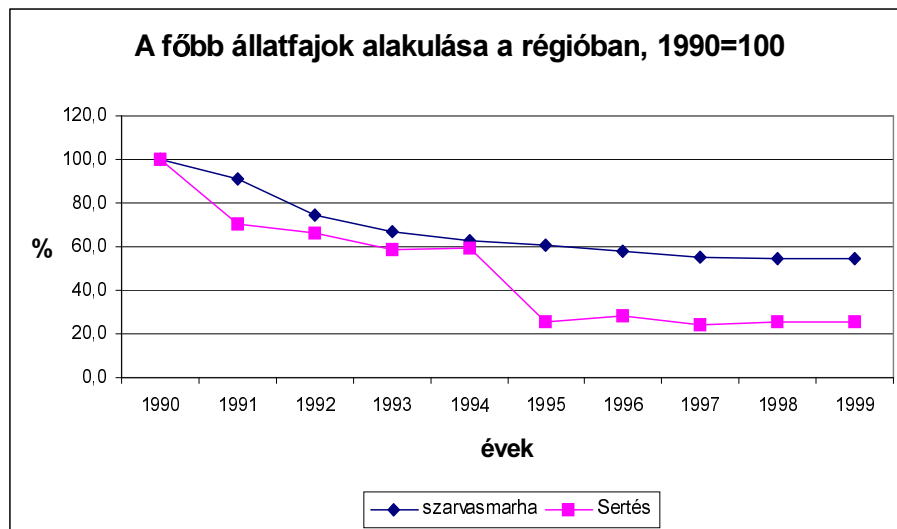
Forrás: KSH megyei évkönyvek alapján saját számítás

4.6. Az állattenyésztés jellemzői a régióban

Az állattenyésztésben az országos tendenciáknak megfelelő volt az állomány változása. Magyarországon már az 1980-as években elkezdődött a szarvasmarha állomány csökkenése, a sertésállományban az 1990-es

évek első felében bekövetkezett nagyarányú csökkenés az utóbbi néhány évben mérséklődött (4.5. ábra).

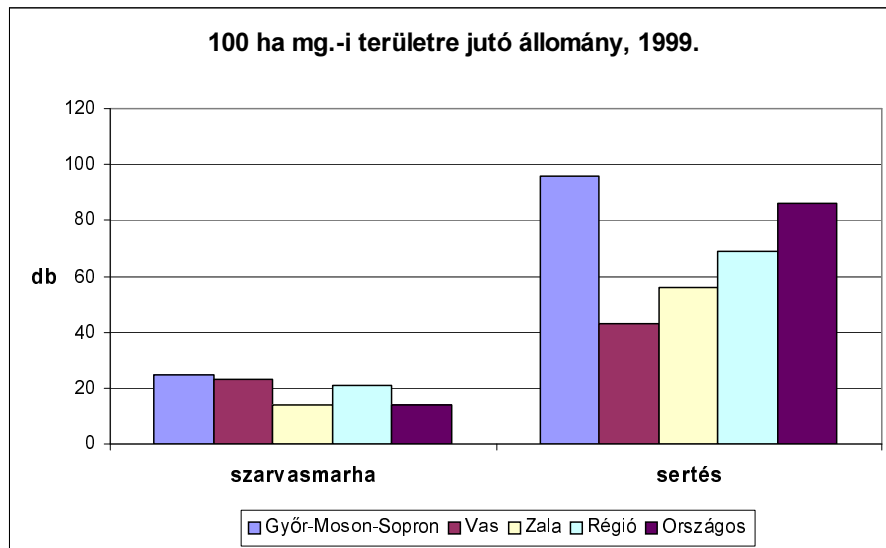
4.5. ábra

Forrás: KSH Internet adatok alapján saját számítás

A nyugat-dunántúli régióban a 100 ha mezőgazdasági területre jutó állatállomány vonatkozásában (4.6. ábra) a szarvasmarha létszám az országos felett, míg a sertésállomány az országos szint alatt helyezkedik el. A szarvasmarha esetében mindhárom megye az országos szintet meghaladó mutatóval rendelkezik, ezek közül kiemelkedik Győr-Moson-Sopron megye. A sertéságazatban még jobban szembetűnik az utóbbi megye dominanciája a régió belül, a 100 hektár mezőgazdasági területre jutó állatállomány több mint kétszerese a Vas megyeinek és az országos átlagot is meghaladja.

4.6. ábra

Forrás: KSH megyei kiadványok 2000. és KSH Internet honlapja

Említést érdemel a pulykaágazat jelentősége Vas megyében, ugyanis az ország pulykaállományának döntő többsége (60-70%) itt található. Ez a magas arány egyértelműen az itt található külföldi érdekeltségű Rt. (SÁ-GA Foods) integráló tevékenységének következménye.

A szarvasmarha és tyúkféle állomány a nyugat-dunántúli régióban az országos átlag felett, míg a sertésállomány esetén az alatt található. Azonban kistérségi szinten itt is nagy heterogenitás tapasztalható (4.12. tábla). Kiemelkedő értéket találunk a szentgotthárdi kistérségben a tyúkféle állomány vonatkozásában, ahol az országos átlag több mint négyszerese található, míg ugyanez az érték a kapuvári kistérségben csak az országos átlag egyharmada.

4.12. tábla

**A 100 ha mezőgazdasági területre jutó állatállomány alakulása,
2000. március
(országos átlag=100)**

<i>Megnevezés</i>	<i>Szarvasmarha</i>	<i>Sertés</i>	<i>Tyúkféle</i>	%
Csornai	206,6	155,7	77,9	
Győri	145,4	79,3	214,5	
Kapuvári	198,9	118,9	34,0	
Moson- Magyaróvári	152,5	98,3	67,4	
Soproni	98,9	38,6	99,6	
Tét-pannonhalmi	70,5	87,4	129,0	
Cellödömölki	183,1	34,0	37,3	
Csepregi	83,6	38,7	179,6	
Körmendi	156,8	44,4	56,6	
Kőszegi	45,9	41,4	293,4	
Óriszentpéteri	154,1	75,1	198,6	
Sárvári	121,3	76,9	176,4	
Szentgotthárdi	107,1	115,0	404,1	
Szombathelyi	153,6	36,3	118,0	
Vasvári	171,0	29,6	230,3	
Keszthelyi	86,3	33,0	203,9	
Lenti	124,0	60,4	152,6	
Letenyei	16,4	50,1	189,7	
Nagykanizsai	100,5	64,9	102,3	
Zalaegerszegi	119,1	124,4	179,4	
Zalaszentgróti	88,5	41,1	140,5	
Régió	133,9	76,2	130,6	

Forrás: Saját számítás

A szarvasmarha- és sertésállomány elsősorban Győr-M.-S. megyében koncentrálódik, itt található a régiós állomány több mint fele (4.13. tábla és 5. számú melléklet).

4.13. tábla

**Az állatállomány megoszlása a régió egyéni gazdaságaiban,
2000. március**

<i>Megnevezés</i>	<i>Szarvasmarha</i>	<i>Sertés</i>	%
Győr-M.-S.	53,3	53,0	
Vas	26,1	22,3	
Zala	20,6	24,7	
Régió	100,0	100,0	

Forrás: Saját számítás

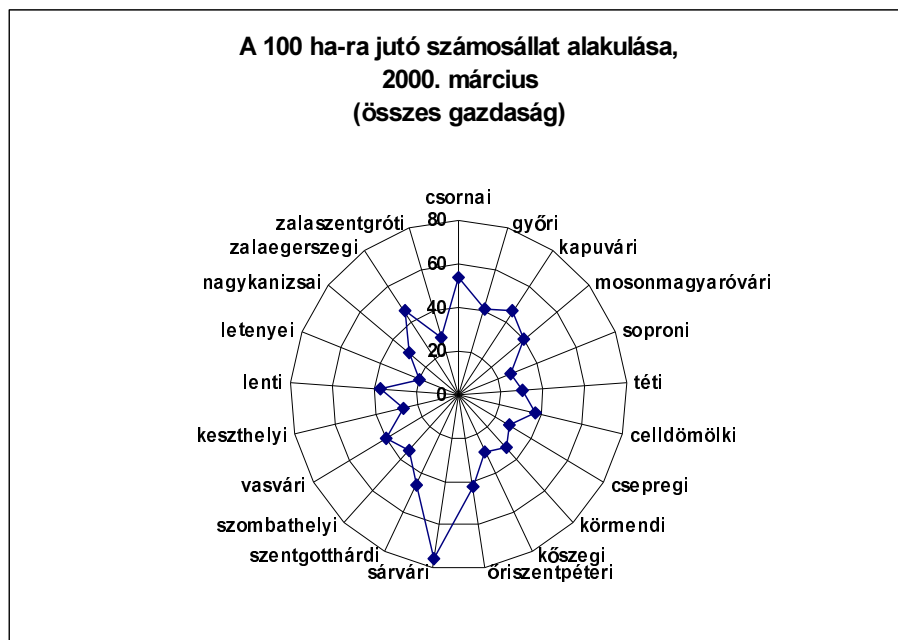
A 100 hektárra jutó állatállomány alapján (4.14. tábla) a tyúkféle állományban a legnagyobb az adatok átlagos értéktől való különbsége (56,7%), de a legkisebb értékkel rendelkező szarvasmarha-állomány esetében is erős a kistérségek közötti eltérés (40,1%). A kistérségi differenciáltság a kiugró értékek (felső, illetve alsó 10%) elhagyásával is jelentős. A szóródási együttható értéke ekkor a szarvasmarha, sertés, tyúkfélék és a számosállat tekintetében rendre 27,3%; 43%; 36,6% és 19,5%. A tyúkféle-állomány esetén a szentgotthárdi kistérség rendelkezik kiugró értékkel, míg számosállat tekintetében a sárvári kistérség. Az egyes állatfajok 100 hektárra jutó értékei tekintetében látható differenciákat a mellékletben (6. 7. és a 8. számú melléklet) közlöm, míg ugyanez a számosállat tekintetében a 4.7. ábrán látható.

4.14. tábla

**Az állattartás differenciáltsága a régió kistérségeiben,
2000. március**

<i>Megnevezés</i>	<i>Szarvasmarha</i>	<i>Sertés</i>	<i>Tyúkféle</i>	db/100ha
Átlag	22,5	74,5	1426,3	
Minimum	3,0	32,1	310,3	
Maximum	37,8	168,8	3684,6	
Szórás	9,0	39,2	808,9	
Relatív szórás	40,1	52,6	56,7	

Forrás: Saját számítás

Forrás: Saját számítás

A kistérségek közötti állatállományban a legnagyobb eltérés a gazdasági társaságok sertésállományában található, míg a legkisebb az egyéni gazdaságok tyúkféle állományában, azonban még ez is jelentős (4.15. tábla).

4.15. tábla

**Az állattenyésztés heterogenitása a régió kistérségeiben,
2000. március**

db

Megnevezés	Egyéni gazdaság			Gazdasági társaság		
	szarvas-marha	sertés	tyúkféle	szarvas-marha	sertés	Tyúkféle
Átlag	1695	128058	187090	4309	7452	109660
Szórás	1379	12076	112810	3674	9691	151871
Relatív szórás	81,3	94,3	60,3	85,3	130,0	138,5

Forrás: Saját számítás

Az egyéni gazdaságok és gazdasági szervezetek állatállományának egymáshoz viszonyított értékei alapján megállapíthatjuk, hogy a szarvasmarha-állomány elsősorban a gazdasági szervezetekben koncentrálódik. Régiós szinten a gazdasági szervezetek két és félszer annyi szarvasmarhát tartanak, mint az egyéni gazdaságok (a szombathelyi kistérségben 6-szoros!). Csak négy olyan kistérség van, ahol kevesebb szarvasmarha található a gazdasági társaságokban, mint az egyéni gazdaságokban, a zalaszentgróti kistérségben megegyezik az egyéni gazdaságok és gazdasági szervezetek szarvasmarha-állománya.

A sertésállomány esetén éppen fordított a helyzet. Csak a mosonmagyaróvári és a nagykanizsai kistérségben több a gazdasági szervezetek állománya az összes többiben az egyéni gazdaságok dominálnak. A tyúkféle-állomány a sertésállományhoz hasonlóan alakul. A sárvári és szentgotthárdi kistérség a kivétel, ahol csaknem ötszörös a gazdasági szervezetekben nevelt állomány az egyénekhez képest, de még ez sem tudja enyhíteni a régióra jellemző 60% alatti arányt.

A főbb állatfajok esetén, az 1994-es reprezentatív állatszámiláláshoz képest jelentős struktúramódosulás történt Vas megyében, ahol a sertésállomány aránya csaknem 30%-al csökkent 6 év alatt, míg Zala megyében ugyanezen idő alatt a sertésállomány aránya több mint 33%-al, a tyúkféle állomány aránya pedig több mint 43%-al nőtt. A többi esetben nem történt lényeges változás, emiatt összességében a struktúramódosulás egy mutatóval kifejezett értéke („d” mutató) a három állatfaj esetén elhanyagolható arányváltozást mutat (4.16. tábla).

4.16. tábla

A főbb állatfajok arányának változása a régióban

<i>Megnevezés</i>	<i>Állatfaj</i>	<i>2000. évi arány, 1994=100</i>
Győr	Szarvasmarha	107,4
	Sertés	101,9
	Tyúkféle	79,5
Vas	Szarvasmarha	92,5
	Sertés	70,2
	Tyúkféle	98,6
Zala	Szarvasmarha	96,7
	Sertés	133,5
	Tyúkféle	143,4
		<i>„d” mutató</i>
Régió	Szarvasmarha	0,0425
	Sertés	0,104
	Tyúkféle	0,135

Forrás: Saját számítás

A szarvasmarha-állatállomány létszáma a régióban 20%-al csökkent 6 év alatt, a legnagyobb mértékben Vas megyében. A sertés-állomány nem változott a régióban összességében, de Vas megyében jelentős csökkenés, míg Zalában erőteljes növekedés volt jellemző. A tyúkféle-állományban ugrásszerű növekedés figyelhető meg (4.17. tábla).

4.17. tábla

Állatlétszám változása 1994 és 2000 között

<i>Megye</i>	<i>szarvasmarha</i>	<i>sertés</i>	<i>tyúkféle</i>
Győr-M.-S.	-15	+2	+357
Vas	-26	-30	+466
Zala	-23	+34	+724
Régió	-20	0	+474

%

Forrás: Saját számítás

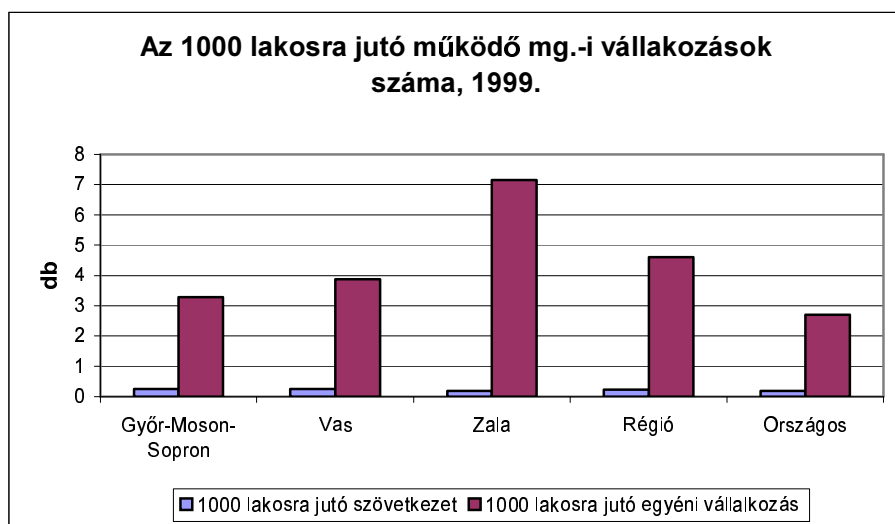
Az egyéni gazdaságok településsoros adataiból kiderül, hogy a régióban csak négy olyan település van, ahol nem foglalkoznak sertéstartással (Nemesmedves, Balatongyörök, Dötk és Gosztola). Az egy egyéni gazdaságra jutó sertésállomány átlaga 6,5 a legtöbb egy gazdaságra jutó sertés Mifefán volt 2000. március 31.-én (70,8 db).

A szarvasmarha-állomány egy egyéni gazdaságra jutó száma 5,77 db, a legtöbb Nagyrécsén volt található a számbavétel időpontjában (96,3 db), viszont a régióban 52 településen egyáltalán nem tartanak szarvasmarhát. (KSH, AMŐ 2000.)

4.7. Gazdálkodó szervezetek a régió mezőgazdaságában

A mezőgazdasági termeléssel foglalkozók szervezeti összetétele az évtized során jelentősen átalakult. A termőföld magántulajdonba kerülése, a szövetkezetek átalakulása, az önszerveződésen alapuló gazdálkodás előretörését eredményezte. Az egyéni gazdálkodás általában elterjedt a régióban. Az 1000 főre jutó egyéni gazdálkodók száma a régió mindhárom megyéjében az országos szint felett van, kiemelkedő értéket találhatunk Zala megyében. A szövetkezetek száma 1000 lakosra vetítve sokkal kevesebb, mint az egyéni gazdálkodóké, itt a legmagasabb értékkel Győr-Moson-Sopron megye áll, míg Zala megye a nyugat-dunántúli régió megyéi között az utolsó helyet foglalja el. (4.8. ábra)

4.8. ábra

Forrás: KSH Internet honlapja 2000.

A mezőgazdasági vállalkozásokra elsősorban a kis létszámok a jellemzőek. A 10 fő alatti vállalkozások országos szinten döntő hányadát jelentik a mezőgazdasági vállalkozásoknak (93,9%), a nyugat-dunántúli régióban pedig még ennél is magasabb ez az érték (95,1%). Ez az arány az egyéni gazdaságok és a gazdaságnak nem minősülő mezőgazdasági tevékenységet folytató háztartások magas számának köszönhető. (4.18. tábla).

4.18. tábla

A mezőgazdasági tevékenységet folytató vállalkozások megoszlása a gazdálkodási forma szerint, 2000. március 31.

megnevezés	%				
	Győr-M.-S.	Vas	Zala	Régió	Ország
Gazdasági szervezet	0,5	0,6	0,6	0,6	0,5
Egyéni gazdaság	46,4	54,1	66,0	54,6	53,2
Nem gazdaság	53,1	45,3	33,4	44,8	46,3

Forrás: KSH AMÖ 2000 és saját számítás

4.8. Az eszközellátottság jellemzői

Egy nemzetgazdasági ág erejét, jelentőségét annak innovációs képessége, eszközellátottsága hűen tükrözi. A nyugat-dunántúli régió ebből a szempontból kedvező helyzetben van, ugyanis a tehergépkocsi állományt kivéve mindenhol meghaladják az országos átlagot az eszköz ellátottsági mutatók. Az eszközök közül a traktorállományt vizsgáltam kiemelten, hiszen a mezőgazdasági tevékenységgel ez áll a legszorosabb kapcsolatban. A kistraktorok (a 20 KW alatti traktorok csoportja) esetén a régiós átlag több mint másfélszerese az országosnak, de a másik két traktorkategória (21-60 és 60 felett) régiós átlaga is jelentősen meghaladja az országost.

Ebben az eszközcsoportban kiemelkedően magas értékek vannak az őriszentpéteri és a szentgotthárdi kistérségben, ezzel szemben csak a celldömölki és a sárvári kistérségben vannak országos átlag alatti értékek (9. melléklet). Nemzetközi összehasonlításban le kell szögeznünk, hogy az Európai Unió országaiban a 100 hektár mezőgazdasági területre jutó traktorok darabszáma 5-10 szerese a magyarországi átlagnak (**Magda 2000**).

A régióban a traktorkapacitás alakulása kapcsolatban van a szántóterület nagyságával. A három traktor-kategória közül a nagy traktorok (60 KW feletti) mutatnak erős kapcsolatot a szántó nagyságával településszinten, míg a két másik kategória csak közepes erősségűt. A 100 hektár szántóterületre eső kapacitás a régió egyéni gazdaságaiban 280 KW. Ugyanez az érték az összes szántóterületre még kedvezőtlenebbül alakul, 100 hektárra csak 189 KW jut. A települések nagy részénél az egy gazdaságra eső traktorkapacitás tekintetében a települések közel 10 százalékánál 50 KW alatti kapacitással kell számolnunk, és ezek között van (szám szerint 26), ahol egyáltalán nincs is traktor. Az 1000 KW feletti átlagos kapacitással rendelkező települések aránya magas, csaknem 24% (4.19. tábla).

4.19. tábla

**A települések megoszlása az egy egyéni gazdaságra jutó traktor-
kapacitás alapján, 2000. március**

<i>Traktorkapacitás- Kategóriák, KW</i>	<i>Települések száma, db</i>	<i>Települések megoszlása, %</i>
-50	57	8,8
51-250	164	25,3
251-1000	273	42,1
1000-	154	23,8
<i>Összesen:</i>	<i>648</i>	<i>100,0</i>

Forrás: Saját számítás

4.9. Termelési érték alakulása

Az ágazat teljesítményét igazán a megtermelt termékek, termények, szolgáltatások pénzben kifejezett összes értékével mérhetjük. A 2000. évi AMÖ-höz kapcsolódóan becslések készültek a mezőgazdasági kibocsátás színvonalára az egy gazdaságra jutó termelési érték alapján kistérségi szinten. Ezt méretmutatónak is értelmezhetjük.

A régió az egy gazdaságra jutó mezőgazdasági termelés alapján 3,5%-al elmarad az országos átlagtól. A vizsgálatok itt is a régió belüli heterogenitást bizonyították. Már a megyéket vizsgálva is erre a következtetésre juthatunk, hiszen Győr-M.-S. megye 16,9%-al magasabb, Vas megye 3,7%-al, míg Zala megye 25,3%-al alacsonyabb az országos átlagnál. A kistérségek szintjén csak két adatot ragadok ki a különbözőség bizonyítására: a celldömölki kistérség majd 82%-al haladja meg az országos átlagot, az Őriszentpéteri pedig több mint 96%-al elmarad attól (4.20. tábla). A rendkívüli differenciáltságot alátámasztja, hogy az említett két kistérség között az egy gazdaságra jutó termelési érték között az arány több mint 48 szoros!

**A mezőgazdasági termékek értékének alakulása a régió
kistérségeiben, 2000. március**

<i>Megnevezés</i>	<i>Egy gazdaságra jutó termelés, millió Ft</i>	<i>Országos átlagtól való eltérés, %</i>
Csornai	130,6	55,4
Győri	116,8	39,0
Kapuvári	93,7	11,5
Moson- Magyaróvári	99,8	18,8
Soproni	74,6	-11,2
Tét-pannonhalmi	67,0	-20,2
Győr-M.-S.	98,3	16,9
Celldömölki	152,8	81,9
Csepregi	37,4	-55,5
Körmendi	135,2	60,9
Kőszegi	51,9	-38,3
Óriszentpéteri	3,2	-96,2
Sárvári	107,8	28,3
Szentgotthárdi	42,2	-49,8
Szombathelyi	75,0	-10,7
Vasvári	86,5	2,9
Vas megye	80,9	-3,7
Keszthelyi	81,9	-2,5
Lenti	35,7	-57,5
Letenyei	47,2	-43,8
Nagykanizsai	91,3	8,6
Zalaegerszegi	59,5	-29,2
Zalaszentgróti	36,0	-57,1
Zala megye	62,8	-25,3
Régió	81,1	-3,5
Országos	84,0	0,0

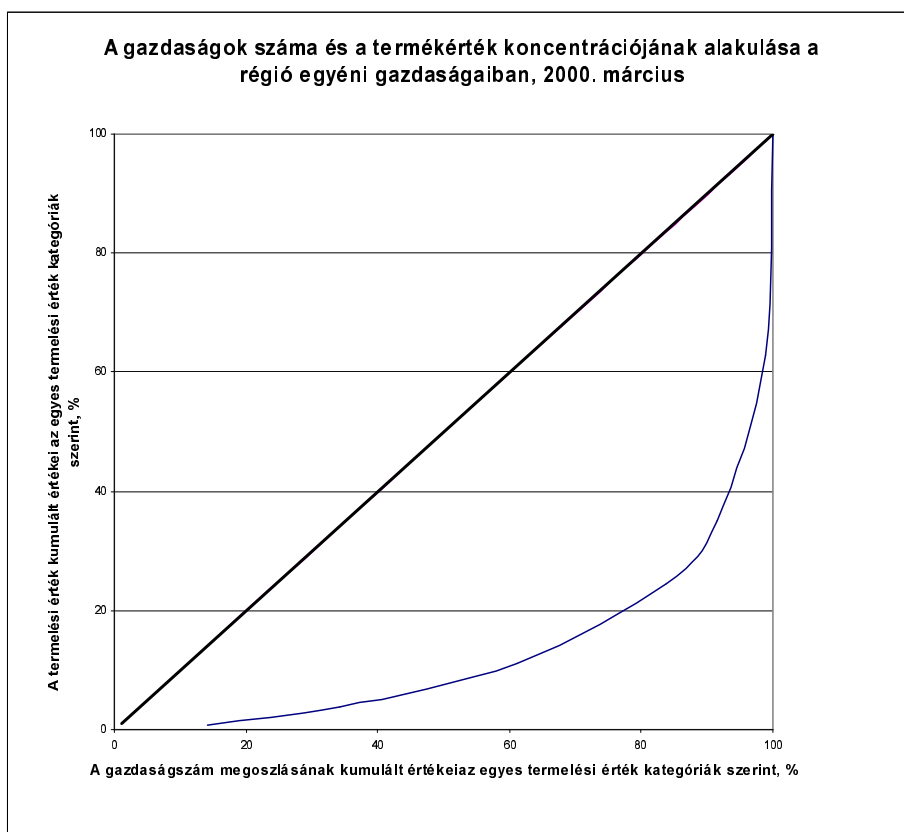
Forrás: KSH AMÖ 2000 adatok alapján saját számítás

A termelési érték és a gazdaságok számának kumulált gyakoriságai segítségével szerkesztett Lorenz-görbe alapján megállapítható, hogy a

régióban a földbirtok-koncentrációhoz hasonlóan *a termelési érték is rendkívül koncentrált*. A viszonylag kis termelési értéket előállító gazdaságok száma nagy, ugyanakkor ezek a gazdaságok összes termelési értékéből csak kis volumennel részesednek. Ezzel szemben a nagy termelési értéket előállító gazdaságok száma viszonylag csekély, de itt koncentrálódik a termelési érték döntő hányada (4.9. ábra).

Kistérségenként ezt a koncentrációs arányszámmal mértem és arra a megállapításra jutottam, hogy *a túlzott koncentrálttság negatívan befolyásolja a kibocsátást*, ugyanis ennek ott alacsonyabb az értéke, ahol a koncentráció magasabb.

4.9. ábra

Forrás: Saját számítás

4.10. A régió agrárgazdaságának átfogó értékelése, jövőbeni feladatai

A régió természeti adottságainak és mezőgazdaságának általános helyzetét egy SWOT-analízishez hasonló elemzéssel tudnám a legillusztratívabban szemléltetni (4.21. tábla), amiben csak a fő erősségeket és gyengeségeket tartottam fontosnak megemlíteni.

4.21. tábla

A Nyugat-dunántúli régió mezőgazdaságának és természeti erőforrásainak helyzete

Erősségek	Gyengeségek
Nagyfokú biológiai diverzitás	Romló talajok (erózió, defláció, savanyodás)
Kedvező földrajzi fekvés	Erdők romló kor-, és faj összetétele
Kedvező éghajlat	Balaton és Kis-Balaton leromlott állapota
Gazdag vízbázis (ivó-, és termálvíz is)	Műveletlen területek magas aránya
Magas erdő-, gyep-, és legelőterületek, fejlett vadgazdálkodás	Kedvezőtlen birtokstruktúra
Alacsony környezeti szennyezettség	A mezőgazdaság elöregedett eszközállománya
Művelhető területek magas aránya	Tőkehiány, finanszírozási problémák
Gyümölcsstermesztés adottságai jók	Integráció és koordináció hiánya

Forrás: Saját szerkesztés a Nyugat-dunántúli régió agrárstruktúra- és vidékfejlesztési stratégiai programja alapján

A felsorolt fő pozitívumok és negatívumok természetesen nem jelentkeznek a régióban mindenhol egyformán. Az északi részeken (főleg a Kisalföldön) jellemzőek a jó talajadottságok és ezért itt a szántóföldi növénytermesztés kiemelt szereppel bír. Ugyanakkor az állattenyésztésnek is nagy szerepe van, ami összefüggésben van a magas színvonalú növénytermesztéssel.

A régió déli részén (főleg Zala megyében) jellemző a nagyfokú erdősültség, ami alapja a fejlett vadállomány meglétének. A vadgazdálkodás és a vadászat kiemelkedő jelentőséggel bír, a nagyvad és ezen belül is a gímszarvas állomány jelentős turisztikai vonzerőt jelent az Európa minden részéből ide érkező vadászoknak. Ez természetesen jelentős bevételeket is jelent. A növénytermesztés a domborzati-és a talajadottságok miatt nem olyan magas színvonalú, mint a régió északi részén, amit az elaprózott birtokstruktúra sem mozdít elő pozitívan.

5. Kistérségek, települések fejlettségének elemzése

5.1. Kistérségi- és településszintű egyenlőtlenségek

Mint azt korábban már említettem a területi fejlődési egyenlőtlenség, nemcsak a különböző régiók között, hanem a régiókon belül is jelentkezik. Magyarországon sem beszélhetünk, ahogy sehol a világon, egységes, a fejlettséget tekintve homogén régiókról, „a nagytérségi szintek (NUTS I. és NUTS II.) túlságosan elnagyoltak a valódi regionális egyenlőtlenségek mérsékléséhez és kezeléséhez” (Csatári 2000). Még a megyei szintet (NUTS III.) sem nevezhetjük a regionális fejlettség szempontjából homogénnek.

Meggyőződésem, hogy árnyalt, valós képet igazán akkor kaphatunk, ha település (NUTS V.), vagy legalább kistérségi szinten (NUTS IV.) vizsgálódunk. Ezeken a szinteken rendelkezésre álló adatok alapján lehet megkísérelni, hogy azokat matematikai-statisztikai módszerekkel feldolgozva objektív következtetéseket vonhassunk le az adott kistérség fejlettségének differenciáltságáról, illetve egy település fejlettségének állapotáról.

E fejezet fő célja a települések fejlettségének vizsgálata, a régió megyei és kistérségei, települései közötti heterogenitás elemzése és ezek okainak feltárása. Továbbá a mezőgazdaság fejlettségének elemzése a 2000. évi Általános Mezőgazdasági Összeírás adataira alapozva, a mezőgazdaság fejlettségének számszerűsítése az ellátottság alapján, valamint az általános gazdasági fejlettség és a mezőgazdaság állapota közötti összefüggések keresése.

5.2. A nyugat-dunántúli régió kistérségeinek jellemzése

A régiót alkotó három megyében összesen 21 tervezési-statisztikai kistérség és 648 település található. Zala megyében a települések aránya a régióon belül, közel 40%, a lakosság részaránya viszont még a 30%-ot sem éri el. Ez a tény a megye aprófalvas, szórvány jellegű településszerkezetét bizonyítja. A másik póluson Győr-Moson-Sopron található, a több mint 43%-os népességarányával, ami mindössze a régió településeinek 26,8%-án koncentrálódik. Kistérségi szinten vizsgálva az előbbieket Zala

megyében a Lenti, Letenyei és Zalaszentgróti kistérségben találhatunk nagy eltéréseket az egy településre jutó lakónépesség tekintetében (*10. számú melléklet*). Egyébként éppen ezeket a kistérségeket sorolta a 106/1997. számú Kormányrendelet társadalmi-gazdasági szempontból az elmaradott térségtípusba. Vas megyében is találhatunk hasonló kistérségeket, itt az Óriszentpéteri kistérség emelkedik ki, ahol a 3,4%-os településarány mindössze 0,8%-os lakosságárányal jár együtt.

5.3. A kistérségi- és településszintű elemzésekhez rendelkezésre álló adatbázis

Vizsgálataimhoz az adatok a teljes nyugat-dunántúli régiót lefedően, településszinten (KSH, T-STAR adatbázisa) álltak rendelkezésemre 1999. év végére vonatkozóan. Az elemzésbe kezdetben összesen 18 változót vontam be (*5.1. tábla*). A megfigyelt változók hasonlóak voltak a 106/1997. (VI. 18.) számú Kormányrendeletben a területfejlesztés kedvezményezett területeinek jegyzékében közölt kedvezményezett térségek és települések lehatárolásához használt mutatószámokhoz. Néhány változót nem szerepeltethettem, mert településszinten nem számítanak ilyet (pl.: GDP), néhányal kiegészítettem (pl.: középiskolai hallgatók részaránya), néhány esetben pedig hasonló mutatókat alkalmaztam (pl.: a vitalitási index helyett a 60 év feletti lakosság arányát).

Az elemző rész elején számított komplex fejlettségi mutatóhoz az eredetileg rendelkezésre álló változókat át kellett alakítanom, úgynevezett származtatott változókká, amelyek intenzitási viszonyszámokat jelentenek (pl.: 1000 lakosra jutó személygépkocsik száma, 1000 lakosra jutó orvosok száma, stb.), erre az alkalmazott módszer eredményeinek megfelelő értékeléséhez volt szükség. Azon kívül egyes tényezőket úgynevezett egyenes változókká kellett transzformálnom az egységes kezelhetőség miatt (pl.: a 60 év feletti lakosság részaránya helyett a 60 év alattiak arányát használtam fel számításaimhoz). Egyes elemzésekhez felhasználtam a települések legközelebbi megyeszékhelytől való távolságát, melyhez az Internet távolságkereső programját hívtuk segítségül.

A településszintű fejlettség elemzéséhez felhasznált eredeti és átalakított változók

<i>Sorszám</i>	<i>Eredeti Változók</i>	<i>Átalakítás utáni, az elemzésben ténylegesen felhasznált változók</i>
1.	60 év feletti lakosok száma	60 év alatti lakónépesség aránya, %
2.	Odavándorlások száma	Odavándorlások aránya, %
3.	Elvándorlások száma	Elvándorlások arányának reciproka, %
4.	Lakásállomány	1000 lakásra jutó lakásállomány, db
5.	Épített lakások száma	1000 lakosra jutó épített lakások száma, db
6.	Ivóvízvezeték hossza	1000 lakásra jutó ivóvízvezeték hossza, km
7.	Ivóvízhálózatba bekapcsolt lakások	Ivóvízhálózatba bekapcsolt lakások Aránya, %
8.	Szennyvízcsatorna hálózat hossza	1000 lakosra jutó szennyvízcsatorna hálózat hossza, km
9.	Szennyvízcsatorna hálózatba bekapcsolt lakások száma	Szennyvízcsatorna hálózatba bekapcsolt Lakások aránya, %
10.	Gázzal fűtött lakások	Gázzal fűtött lakások aránya, %
11.	Orvosok száma	1000 főre jutó orvosok száma, fő
12.	Általános iskolások száma	1000 főre jutó általános iskolások száma, fő
13.	Nappali tagozatos középiskolások száma	1000 főre jutó nappali tagozatos középiskolások száma, fő
14.	Működő vállalkozások	1000 főre jutó működő vállalkozások száma, db
15.	Jogi személyiségű vállalkozások száma	1000 főre jutó jogi személyiségű vállalkozások száma, db
16.	Működő szervezetek száma	1000 főre jutó működő szervezetek száma, db
17.	Személygépkocsik száma	1000 főre jutó személygépkocsik száma, db
18.	180 napon túli munkanélküliek száma	180 napon túli munkanélküliek aránya, %

Forrás: T-STAR adatbázis és saját számítások

A fenti táblázatban felsorolt tényezők figyelembevételével megvizsgáltam, hogy a nyugat-dunántúli régió települései milyen fejlettségűek.

A KSH Zala megyei igazgatósága is készített egy hasonló kiadványt, de csak 7 mutató alapján és mutatószámokként külön-külön állítottak fel sorrendet a megye 257 településére vonatkozóan.

Hasonló komplex elemzéseket a KSH számításain kívül **Hahn (2001)** végzett, igaz, hogy csak három infrastrukturális mutatót (víz-, csatorna, és gázhálózat) vont be a vizsgálataiba és ezeket összevonva képezett egy fejlettségi mutatót megyei szinten, valamint **Tohai (1999)**, aki 18 mutatóval, általa elnevezett optimális mérőskálák alapján számszerűsítette a települések fejlettségét.

A fejlettségi sorrend megállapításához egy olyan számításmódot alkalmaztam, ami nagyon hasonló a humán fejlettségi index (HDI) számításához. A lényege, hogy a különböző mértékegységű változókat összehasonlíthatóvá kell tenni, amit skála összehangoló transzformációval oldhatunk meg.

Ezt a metodikát eddig még nem alkalmazták települések fejlettségének vizsgálatára és figyelembe vett mutatószámrendszer is sokkal tágabb (18 változót vizsgáltam), mint amit az eddigi elemzéseknél használtak. Ennek alapján egy fejlettségi mutatót kaptam a településekre vonatkozóan, amit Komplex Fejlettségi Mutatónak (KFM) neveztem el, ami a települések gazdasági-, infrastrukturális fejlettségét jelzi.

Az így kialakított, települések közötti fejlettségi sorrend alapján további elemzéseket végeztem a fejlettségbeli differenciák feltárása érdekében.

5.4. A települések fejlettsége és a fejlettség heterogenitásának vizsgálata a nyugat-dunántúli régióban

5.4.1. A települések fejlettségének elemzése

A településszintű elemzéseket a módszertani részben (1. fejezet) már ismertetett komplex fejlettségi mutatóval végeztem a régió összes (648) településére vonatkozóan. Igyekeztem minél pontosabb képet kapni az

egyres települések fejlettségére vonatkozóan, ezért a rendelkezésre álló lehető legtöbb mutatót bevontam az elemzésbe, melyek az 5.3. fejezetben találhatóak. Az elvégzett összes számítás eredményét helyszűke miatt nem közlöm, inkább az ezzel végzett elemzések eredményeinek közlésére fektetem a fő hangsúlyt. A kistérségi szintű alapstatisztikákat a következő táblázat tartalmazza (5.2. tábla).

5.2. tábla

A komplex fejlettségi mutató (KFM) alakulása a nyugat-dunántúli régió kistérségeiben, 1999. december 31.

<i>Megnevezés</i>	<i>átlag</i>	<i>minimum</i>	<i>maximum</i>	<i>relatív szórás, %</i>
Csornai	0,200	0,141	0,266	13,5
Győri	0,237	0,175	0,312	15,1
Kapuvári	0,237	0,173	0,28	11,4
M.óvári	0,247	0,216	0,292	8,9
Soproni	0,240	0,156	0,328	19,6
Tét-pannonh.-i	0,212	0,162	0,256	11,3
Győr-M.-S. m.	0,228	0,141	0,328	16,2
Celldömölki	0,196	0,162	0,272	13,3
Csepregi	0,251	0,15	0,396	23,9
Körmendi	0,195	0,158	0,276	13,3
Kőszegi	0,271	0,236	0,306	7,4
Óriszentpéteri	0,208	0,17	0,265	11,5
Sárvári	0,208	0,154	0,321	15,9
Szentgotthárdi	0,202	0,151	0,274	18,8
Szombathelyi	0,235	0,176	0,321	15,3
Vasvári	0,192	0,158	0,246	10,9
Vas m.	0,216	0,15	0,396	18,5
Keszthely-hévízi	0,235	0,156	0,378	26,8
Lenti	0,217	0,14	0,357	21,7
Letenyei	0,218	0,136	0,316	22,0
Nagykanizsai	0,207	0,153	0,395	20,8
Zalaegerszegi	0,212	0,147	0,327	17,9
Zalaszentgróti	0,217	0,165	0,323	17,1
Zala m.	0,216	0,136	0,395	20,8
Régió	0,219	0,136	0,396	19,2

Forrás: Saját számítás

A legjobb értékkel a Kőszegi kistérség rendelkezik (0,271), amit még az is alátámaszt, hogy a mutató relatív szórása itt a legkisebb (7,4%), tehát az itt található települések a fejlettség szempontjából nem csak előkelő helyet foglalnak el, hanem kiegyensúlyozott fejlettségűnek is tekinthetők. Ugyanez elmondható még a mosonmagyaróvári kistérségről, amely a harmadik legjobb értékkel (0,247) rendelkezik, a variációs koefficiens pedig szintén 10% alatt marad (8,9%). A második legjobb értékkel (0,251) rendelkező Csepregi kistérségben a szóródási együttható rendkívül magas, 23,9%-os, ami azt mutatja, hogy a települések fejlettsége között nagy különbségek vannak a magas átlagos fejlettség mögött.

A komplex fejlettségi mutató alapján a legutolsó három kistérség (Celldömölki, Körmenői, Vasvári) nagyjából homogén, a relatív szórás rendre 13,3; 13,3 és 10,9%. Egyébként a Vasvári kistérség a 106/1997. számú Kormányrendeletben közzétett, kedvezményezett kistérségek listáján is szerepel és a saját számításaim alapján is a legutolsó (21.) a régió kistérségei között.

A számított mutató magas értékével rendelkező települések száma rendkívül kevés a régióban, köztük találjuk például Hévízt és Zalakarost amelyek idegenforgalmi szerepük közismert és nem kifejezetten magas lélekszámúak. A Zala megyei KSH által kiadott település fejlettségi rangsorban az imént említett két település 1994-ben előkelő helyen állt több mutató alapján is. (**KSH Zala megyei Igazgatósága, 1996.**)

Összességében elmondhatjuk, hogy a régió 21 kistérsége a fejlettséget tekintve rendkívül nagy változatosságot mutat, hiszen a relatív szórás értékei zömében magasak, illetve a régióra vonatkoztatva is közel van a 20%-hoz.

A kistérségi elemzésnél természetesen nem álltam meg – mint azt már megemlítettem – településszintű vizsgálatokat is végeztem. A számított mutató alapstatisztikáiból (5.3. tábla) látható a települések fejlettségének heterogén volta, hiszen elég, ha csak a mutató relatív szórásának magas értékét szemléljük.

5.3. tábla

A komplex fejlettségi mutató (KFM) értékeinek főbb jellemzői a nyugat-dunántúli régió településeiben, 1999. december

<i>Megnevezés</i>	<i>Érték</i>
Átlag	0,219
Szórás	0,042
Variációs koefficiens (%)	19,17
Terjedelem	0,26
Maximális és minimális érték aránya	2,912
Asszimmetria foka (Pearson)	1,21

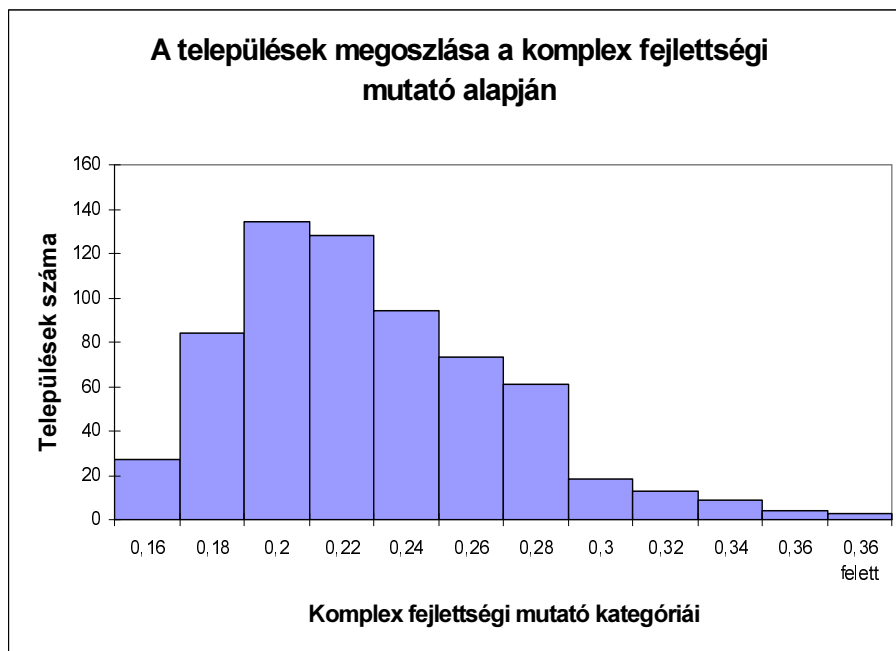
Forrás: Saját számítás

A komplex fejlettségi mutató eloszlása (5.1. ábra) az mutatja, hogy a mutató alacsonyabb értékei vannak túlsúlyban. Ezt a számított asszimmetria mérőszáma (Pearson) is igazolja. A mutató előjele jelzi a szimmetria irányát (jelen esetben ez bal oldali), az értéke pedig erős asszimmetriát mutat.

5.1. ábra

Forrás: Saját számítás

A komplex fejlettségi mutató számítása alapján a régió településeinek csak egyfajta fejlettségi sorrendje állapítható meg, ami valóban csak egy sorrendet jelent (egymáshoz viszonyított fejlettség). Fejlettségről beszélni ugyanis csak relatíve lehet, hiszen ha egy országos település fejlettségi rangsort alkotnánk, akkor az általam fejletlennek ítélt (a fejlettségi rangsor végén elhelyezkedő) településeket nem biztos, hogy országos szinten is a fejletlenek között találnánk. *A módszert ennek ellenére alkalmasnak találom arra, hogy a települések közötti fejlettségbeli eltéréseket kimutassam, és fejlettségi sorrendet állítsak fel.*

A vonatkozó szakirodalom nagyon gyakran hivatkozik arra, hogy elsősorban a kis településeket jellemzi a fejletlenség (pl.: **Fehér 2000**), itt halmozottan jelentkeznek a hátrányos feltételek. Mivel az adatbázis lehetővé tette ennek vizsgálatát, elemzést készítettem erre vonatkozóan. *Vizsgálataim azt mutatták, hogy a települések lakónépessége és a komplex fejlettségi mutató között pozitív, de csak laza összefüggés mutatható ki a régióban ($r=0,274$). Tehát nem lehet egyértelműen megfogalmazni az „egyre nagyobb lélekszám = egyre magasabb fejlettség” „törvényszerűséget”. Viszont az is igaz, hogy elsősorban a kis településekre jellemzőek a mutató alacsony értékei, a nagyobb lélekszámú települések pedig általában magasabb értékekkel rendelkeznek.*

A fejlettség másik indikátorának a népsűrűséget tartják (EU országok, OECD országok, sőt már Magyarországon is van erre szolgáló mutató), ugyanis egy bizonyos fejlettség, egy bizonyos népsűrűséget feltételez*. Erre vonatkozóan is végeztem vizsgálatokat, amelyhez egyrészt az e fejezetben bemutatott komplex fejlettségi mutatót vettem figyelembe, másrészt a települések igazgatáshatáros területéből és lakónépességéből számítottam népsűrűségi adatokat.

Vizsgálataim alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a régió településeiben valóban kimutatható kapcsolat a fejlettség és a népsűrűség között, az egyik tényező növekedésével a másik is növekedést mutatott, a kapcsolat erőssége közepes. ($r=0,42$).

Az eddigi egyszerű elemzési eszközökkel végzett vizsgálatok bizonyítják a települések közötti fejlettség heterogén voltát egy régióban, illetve kistérségen belül is. A továbbiakban tovább folytattam a differenciáltságra vonatkozó vizsgálatokat.

5.4.2. A települések differenciáltságának vizsgálata

A szélsőségek elemzésének gyakori eszköze az osztóértékek (kvantilisek) alkalmazása, amelyeket felhasználva a régió legfejlettebb és legfejletlenebb települései vizsgálhatók, a köztük lévő különbségek kidomboríthatók. A számításokhoz a tizedelő (decilis) értékek alkalmazását tekintettem célszerűnek. Ez azt jelenti, hogy a komplex fejlettségi mutatót illetően a legmagasabb és legalacsonyabb értékkel

* Az OECD országaiban 150 fő/km^2 , Az Európai Unióban 100 fő/km^2 , hazánkban a 120 fő/km^2 feletti népsűrűségű településeket tartják urbanusoknak.

rendelkező 10%-nak (64-64 település) az értékeit kellett figyelembe venni.

A legfejlettebb és a legfejletlenebb település között háromszoros a különbség, de a tizedelő értékek által történt lehatárolás alapján előállt legjobb és legrosszabb csoportok átlaga között is közel kétszeres (5.4. tábla).

E két szélső csoportba tartozó települések számát és megyék szerinti megoszlását szemlélve a fejlettségre és fejletlenségre vonatkozóan újbóli megerősítést nyert a kistérségi és a települések közötti fejlettségbeli különbözőség.

5.4. tábla

A komplex fejlettségi mutató néhány további jellemzője a régió településeiben, 1999. december 31.

<i>Megnevezés</i>	<i>Érték</i>
A legjobb érték	0,3964
A legrosszabb érték	0,1363
<i>A két érték különbsége</i>	<i>0,2601</i>
<i>A két érték aránya</i>	<i>2,909</i>
A legjobb 10% átlaga	0,3030
A legrosszabb 10% átlaga	0,1573
<i>A két érték különbsége</i>	<i>0,1574</i>
<i>A két érték aránya</i>	<i>1,926</i>
Az átlag feletti átlaga	0,2565
Az átlag alatti átlaga	0,1898
<i>A két érték különbsége</i>	<i>0,0667</i>
<i>A két érték aránya</i>	<i>1,351</i>

Forrás: Saját számítás

Meglepő módon a régió, sok szempontból legfejletlenebbnek tartott megyéjében, Zalában a legnagyobb a száma (26) azon településeknek, amelyek az első 10%-ban foglalnak helyet, ugyanakkor az utolsó 10%-ban is a legnagyobb részarányt képviseli 35 településsel (5.5. tábla).

5.5. tábla

A régió legfejlettebb és legfejletlenebb településtizedeinek megoszlása megyénként, 1999. december

%

<i>Megnevezés</i>	<i>Győr-Moson-Sopron</i>	<i>Vas</i>	<i>Zala</i>	<i>Összesen</i>
Legjobb 10%-ban lévő	28	31	41	100

települések száma				
Legrosszabb 10%-ban lévő települések száma	14	31	55	100

Forrás: Saját számítás

Ez a megoszlás is aláhúzza azt a tényt, hogy *fejlettséget, illetve fejletlenséget kistérségi vagy településszinten lehet csak árnyaltan mérni.* Továbbá ezt erősíti meg az is, hogy a fenti táblázat településeit sok tervezési-statisztikai kistérség adja. A legjobb átlagos mutatóval rendelkező 64 település (ez az a bizonyos felső 10%) 18 kistérségből került ki, ugyanakkor a nyugat-dunántúli régióban összesen 21 kistérség van. Az alsó 10%-ban lévő (legelmaradottabb) települések szintén nagyszámú kistérségből (16) kerültek ki. Érdekességként megemlíthető, hogy mind a felső, mind az alsó 10%-ban Zala megye mind a hat kistérségéből vannak települések, ugyanakkor Győr-Moson-Sopron megye csak 4, illetve 3 kistérségből „delegált” településeket a legjobbak, illetve a legrosszabbak közé.

Már az eddigi számítások is érvként szóltak a településszintű vizsgálat mellett, azonban még további adalék lehet, hogy a területfejlesztésre szánt pénzeszközök útját is csak NUTS V. szinten lehet pontosan követni. Ugyanis egy település beletartozik ugyan egy tervezési-statisztikai kistérségbe, ugyanakkor tagja lehet (törvény adta jogánál fogva, önkéntes alapon) egy vagy több kistérségi fejlesztési társulásnak is, amelyek határai nem követik a tervezési-statisztikai kistérségek határait, sőt néha még a megyehatárokat sem. (Például: Zala megyében van olyan kistérségi fejlesztési társulás, amelynek munkájában több Somogy megyei település is részt vesz!) Ez olyan helyzethez vezet, amely gyakorlatilag már átláthatatlan.

Ennek jelentősége a forrásoldali megközelítésben van. Vidékfejlesztési szempontból ugyanis nem csak a klasszikus területfejlesztési forrásokhoz (a fejlesztési források leírását lásd: 2. fejezet) juthat egy település vagy régió, hanem minden olyan pénzeszközt „vidékfejlesztőnek”, „területfejlesztőnek” tekinthetünk, amely az adott település, kistérségi helyzetét javítja oktatási, infrastrukturális, stb. szempontokból. A sokféle forrásból érkezett pénzeszközöket csak településszinten láthatjuk át a legjobban.

Ez a tény nem mond ellent annak az elvnek, amely a vidékfejlesztés egyik sarkalatos pontja, nevezetesen, hogy fejlesztési forrásokat csak előre átgondolt, és egymással harmonizáló fejlesztési koncepciók, tervek kaphatnak. Minden település tagja ugyanis valamely kistérségnek, amelynek van egy területfejlesztési koncepciója, ez illeszkedik a megyei területfejlesztési koncepcióba és így tovább egészen az országos szintig.

Tehát a tervezés történhet regionális, megyei vagy kistérségi szinten, hiszen egy kistérség településeinek egységes, vagy nagyjából egységes elveket és fejlesztési irányokat kell célul kitűzni, de *a fejlettség mérése, a társadalmi-gazdasági térben zömében* – véleményem szerint - *csak településszinten lehetséges „vegytisztá” formában.*

5.4.3. A fejlettségi szint heterogenitásának további vizsgálata

Az előzőekben ismertetett eredmények alapján az következik, hogy a fejlettség állapota meglehetősen heterogén még kistérségi szinten is. Ez, valamint a fejlettségbeli nagy szóródás ténye arra inspirált, hogy más módszerrel is megvizsgáljam a nagy heterogenitás tényét.

Ebben az alfejezetben azt a vizsgálatot mutatom be, amelyben a feltett hipotézis az, hogy valóban nem lehet-e jelentősnek tekinteni azt, hogy egy adott település melyik kistérségben, illetve, hogy egy kistérség melyik megyében helyezkedik el. Ezzel fényt deríthetünk arra, hogy nem lehet az egy tervezési-statisztikai kistérségbe tartozó településeket egy „kalapba” sorolni a fejlettség szempontjából.

Módszerként a szórástényezőket felbontását alkalmaztam. A feltett hipotézisnek megfelelően a csoportosítás alapjaként a települések kistérségekbe való tartozását vettem alapul és az így keletkezett részsokaságokat elemeztem. Ezzel a módszerrel kétféle számítást is elkészítettem. Egyrészt megvizsgáltam, hogy a dolgozatban alkalmazott komplex fejlettségi mutatót figyelembe véve van-e annak jelentősége, hogy egy adott kistérség melyik megyébe tartozik a régióon belül. Másrészt azt is megnéztem, hogy determinálja-e az egy település fejlettségét, hogy melyik tervezési-statisztikai kistérségbe tartozik az adott megyén belül.

A módszer alkalmazásához először alapstatisztikákat kellett számítani (5.6. tábla).

5.6. tábla

Számítások a régióon belüli megyék elemzéséhez a régióban,

1999. december

Megnevezés	kisrégiók száma	átlag	szórás	variancia	relatív szórás, %
Győr-M.-S.	6	0,228	0,0369	0,0014	16,2
Vas	9	0,216	0,0399	0,0016	18,5

Zala	6	0,216	0,0449	0,0020	20,8
Régió	21	0,219	0,0415	0,0017	19,2

Forrás: Saját számítás

Az elemzéshez szükséges teljes szórás, illetve a variancia értéke már ismert. A külső szórásnégyzet a megyei átlagok átlagos eltérését mutatja a régiós átlag körül, itt a súlyok a kisrégiók megyénkénti számával egyeznek meg. A belső szórás a megyék szórásának megyénkénti kisrégiók számával súlyozott négyzetes átlagaként került meghatározásra (5.7. tábla).

5.7. tábla

A komplex fejlettségi mutató teljes varianciája szórástényezőkre bontásának eredménye a régióban megyék szerint, 1999. december 31.

Megnevezés	érték
Teljes szórás	0,04147
Külső szórás	0,00447
Belső szórás	0,04123
Külső determináció	1,2%
Belső determináció	98,8%

Forrás: Saját számítás

A számítás eredményei alapján az a következtetés állapítható meg, hogy a fejlettség szempontjából, a megyék kistérségei nem homogének. Ezt a külső determináció rendkívül kicsi, 1,2%-os, értéke mutatja, míg a belső szórásnégyzet-hányados, ami az összes többi tényező (véletlen) hatását magyarázza, jelentősége nagyon nagy, 98,8%!

A következő lépésben azt vizsgáltam, hogy az egyes megyéken belül, van-e annak jelentősége, hogy egy bizonyos település melyik tervezési-statisztikai kistérségben helyezkedik el (5.8 tábla). A módszer itt is a szórástényező felbontása volt.

5.8. tábla

A komplex fejlettségi mutató teljes varianciája szórástényezőkre bontásának eredménye a megyékben kistérségek szerint,

1999. december 31.

<i>Megnevezés</i>	<i>Győr-Moson-Sopron</i>	<i>Vas</i>	<i>Zala</i>
Teljes szórás	0,0374	0,0400	0,0458
Külső szórás	0,0173	0,0245	0,0100
Belső szórás	0,0332	0,0316	0,0447

<i>Külső determináció</i>	21,4%	37,5%	4,8%
<i>Belső determináció</i>	78,6%	62,5%	95,2%

Forrás: Saját számítás

A megyéken belül már több szerepe van az egyes települések kistérségi tartozásának, bár az egyes megyék között jelentős differenciákat találhatunk. Míg Vas megyében a külső determináció 37,5%-os, addig Zalában csak 4,8%. A Vas megyében található magas külső szórásnégyzet-hányados annak tulajdonítható, hogy a kistérségeken belüli szórás értékek viszonylag alacsonyak, azon kívül a kistérségek átlagai erősen szóródnak a megyei átlag körül.

Összességében azonban elmondhatjuk, hogy a megyéken belül nem meghatározó az, hogy egy település melyik kistérségi tartozik, hiszen a külső determináció mindenhol jelentősen a belső alatt marad.

5.4.4. Az átlag alatti fejlettségű települések főbb jellemzői

A kutatási célkitűzés szempontjából (elmaradottság vizsgálata) érdeklődésre tarthat számot az átlag alatti fejlettségű településcsoportokra vonatkozó további részletes elemzés, amit három szinten végeztem el.

Először a régió összes településének adatait viszonyítottam a régiós átlaghoz. Ezután az egyes megyék településeinek értékeit a saját megyei átlagukhoz. Végül pedig minden egyes tervezési-statisztikai kistérség településeinek értékeit az adott kistérségek településeinek átlagához. Vizsgálataim kiterjedtek a település számra és az ott élők lakónépességére, ezen belül megnéztem azt is, hogy ebből mennyi az ezer fő alatti települések száma és mekkora az ott élő lakónépesség.

Az első szinten történő elemzéskor – amikor a régió összes települését viszonyítottam a régiós átlaghoz - számításaimban kistérségenként is szétválasztottam a településeket, azonban terjedelmi okok miatt a teljes

táblázatot csak a mellékletben közlöm (11. számú melléklet). Így a következők csak a megyei szintű bontást tartalmazzák (5.9. tábla).

5.9. tábla

**A régiós fejlettségi átlag alatt elhelyezkedő települések jellemzői,
1999. december 31.**

<i>Megnevezés</i>	<i>Győr-M.-S.</i>	<i>Vas</i>	<i>Zala</i>
Átlag alattiak aránya megyén belül, %	45	62	60
Ebből ezer fő alatti települések aránya, %	33	57	58
Átlag alatti települések népesség aránya, %	15,6	23,8	18,6
Ezer fő alatti települések lakónépesség aránya	6,5	18,1	17,1

Forrás: Saját számítás

A régió a KSH számítások alapján (egy főre jutó GDP) is, első helyre rangsorolt megyéjében, Győr-Moson-Sopronban a legkisebb a száma és aránya az átlag alatti fejlettségű településeknek. Ugyanez mondható el az ott élő lakónépességről is. Zala megyében találhatjuk a legtöbb átlag alatti települést (153). Ez nyilván összefügg azzal, hogy erre a megyére jellemző az aprófalvas településszerkezet, ami a fejletlenség egy fokmérője lehet. (Hasonló a helyzet a dél-dunántúli Baranya megyében).

A megyei szintű elemzés esetén a tervezési-statisztikai kistérségek településeinek adatait hasonlítottam a megyei átlaghoz. A számításokból kiderül, hogy nem csak régiós szinten, hanem a megyéken belül is jelentkeznek jelentős különbségek a fejlettség terén. Győr-Moson-Sopron megyében a hat kistérség 175 településéből 94 fejlettsége nem éri el a megyei átlagot (ez közel 54%), az átlag alatti településeken élő lakónépesség viszont csak 18%-át jelenti a megye lakosságának. (13. számú melléklet).

A kistérségeken belül a legnagyobb differenciákat a Soproni kistérségben találhatjuk, ahol a legnagyobb és legkisebb értékkel bíró települések aránya, több mint kétszeres (2,1). Ilyen szempontból a legkiegyensúlyozottabb a Mosonmagyaróvári kistérség (1,35).

Vas megyében 126 települést találunk az átlag alatt, ez az összes település (216) 58%-a. Az itt élő lakónépességet tekintve azonban hasonló a helyzet, mint Győr-Moson-Sopron megyében, ugyanis ez a megye

lakosságának alig több, mint 17%-át jelenti (13. számú melléklet). Megemlítendő, hogy a Kőszegi kistérségben nincs olyan település, amely a megyei átlag alatt helyezkedne el. A Vasvári a Celldömölki és a Körmentői kistérség településeinek zöme, viszont ez alatt a küszöb alatt található, rendre 87%, 79% és 84%. Vas megye kistérségei közül a Csepregi kistérségben található a legnagyobb különbség a települések fejlettsége között (2,64-szeres).

Zala megyében a megyei átlag alatti települések legnagyobb számban (50) és arányban (63%) a zalaegerszegi kistérségben találhatók. A megye lakónépességének csak a 18%-a élt ilyen településeken 1999. év végén (54245 fő). A kistérségeken belül itt is óriási különbségeket találhatunk az egyes települések között. Zala megyében a fejlettségi mutató minimális és maximális értékeit összehasonlítva azt tapasztaltam, hogy a két érték közötti arány minden kistérségben több mint kétszeres, kivéve a Zalaszentgróti kistérséget, ahol ez az érték 1,96 (14. számú melléklet). Ez a régió másik két megyéjével összehasonlítva, a legnagyobb heterogenitást jelenti.

Elemzéseimet a települések kistérségi átlagához viszonyítva is elvégeztem. Az eredmények azt mutatták, hogy a fejlettségbeli különbségek a kistérségeken belül is jelentkeznek.

A komplex fejlettségi mutató alapján kialakult fejlettségi sorrendet összehasonlítottam a 106/1997. (VI.18.) számú Kormányrendeletben kihirdetett kedvezményezett térségek és települések listájával. A közzétett listát terjedelmi okok miatt nem közlöm, csak egy táblázatban illusztrálom azt, hogy mely települések egyeznek meg a Kormányrendeletben közzétett és a saját számításaim alapján kapott települések között (5.10. tábla).

A táblázatban közölt adatok településszintűek, tehát az imént említett Kormányrendeletben közölt elmaradott kistérségek összes települését elmaradottnak tekintettem. Azon kívül az 1997-ben kihirdetett állapotot vettem a bázisidőszaknak, mint a 5.9. táblában látható. Abban az évben összesen 214 település tartozott az elmaradott települések közé. (A 214 település körülbelül az egyharmadát jelenti a 648, régiót alkotó, településnek.)

Így a saját számítások alapján (komplex fejlettségi mutató) is az utolsó 214 települést vettem figyelembe a régió településeiből az összehasonlíthatóság kedvéért, azon kívül a vizsgálatok 1999. év végi állapotot veszik figyelembe, mivel az 1997-ben kihirdetett, az elmaradottságra vonatkozó, kistérség és településlista három évig, 1999 év végéig volt érvényben. Azóta a kedvezőtlen helyzetű kistérségek és települések besorolási rendje megváltozott (**Faluvégi A. 2000.**).

5.10. tábla

Elmaradott települések száma *

<i>Megnevezés</i>	<i>Győr-M.-S.</i>	<i>Vas</i>	<i>Zala</i>	<i>Összesen</i>
106/1997. Korm. Rendelet alapján	0+10=10	23+33=56	103+45=148	214
Saját számítás 1999. 12. 31.	34	79	101	214
Megegyező települések száma	5	34	61	100
Ebből 1000 fő és az alatti, állandó lakónépességű település	5	33	52	90

Forrás: 106/1997. számú Kormányrendelet és saját számítás

Szembeűnő, hogy a kétféle számítás alapján elmaradottnak ítélt települések mintegy fele megegyezik (214-ből 100 település). Az eltérés nem csak az eltérő metodika eredménye lehet, ugyanis a három év alatt egyes települések kikerülhettek a kedvezményezett körből, mások esetében pedig olyan változások következtek be, hogy belekerültek ebbe a csoportba.

Véleményem szerint ez aláhúzza annak a fontosságát, hogy évente felül kellene vizsgálni a kedvezményezett kistérségek és települések körét.

Azon kívül az 1000 fő alatti megegyező települések aránya rendkívül magas, 90%. Látható, hogy Győr-Moson-Sopron megyében minden

* A táblázatban az első számok az elmaradott kistérségek településeinek számát jelentik, az összeadás jel utániak pedig az elmaradott kistérségen kívüli, de elmaradottnak számító települések számát.

megegyező település beleesik ebbe a népesség kategóriába, Vas megyében a 34 településből 33 ilyen jellegű és Zalában is a 61 településnek nagy része, 52 település sorolható ide. Régiós szinten ez azt jelenti, hogy 100 megegyezőnek tekinthető település döntő hányada, 90 település, 1000 fő alatti lélekszámú.

Fentiek alapján megfogalmazható, hogy a fejletlenség elsősorban a kistelepüléseken jelentkezik, és ami ennél is fontosabb, hogy a hátrányok újratermelik önmagukat, hiszen ebből a körből a kistelepülések zömének nem sikerült kitörniük (amit az mutat, hogy a 3 évvel ezelőtti felmérésben is az elmaradottak között voltak!).

Számításaimat alátámasztja a 2000.-ik évtől figyelembe vett új mutatószámlista alapján besorolt elmaradott és magas munkanélküliséggel sújtott települések köre is. Ezekre is jellemző, hogy zömmel az 1000 fő alatti lélekszámú települések közül kerülnek ki, illetve átlaguk e körül az érték körül alakul (5.11. tábla).

5.11. tábla

A kedvezményezett települések új listája, 1999. december 31.

Megnevezés	Település	Ebből: Város	Népesség, Fő	Egy településre jutó lakónépesség
Elmaradott	1051	2	762347	725
Magas munkanélküliségű	1256	47	1688352	1344
Elmaradott és magas munkanélküliségű	822	2	613164	746
Kedvezményezett	1485	47	1837535	1237

Forrás: Faluvégi A.: Területi statisztika 3.(40.) évf. 1 szám 7.p részlet

5.5. A fejlettség fő ismérveinek feltárása faktoranalízissel

A módszert a vizsgált régió 648 településére vonatkozóan, az azok fejlettségében jelentkező differenciák és az ebben lényeges változók feltárására alkalmaztam. Ilyen értelemben a faktoranalízis nem módszerként, hanem matematikai elemzési koncepciónak fogható fel (Sváb 1979), ami támpont lehet a későbbi elemzésekhez. Számításaimban 22 változót szerepeltettem. (15. számú melléklet).

A számítást az SPSS 9.0 nevű statisztikai programcsomag segítségével végeztem. A számítások során kapott sajátértékek alakulását a *16. számú melléklet* tartalmazza.

A főkomponens elemzés a faktorokat sorba rakja a sajátértékek alapján. Az 1,00-nél nagyobb sajátértékkel rendelkező faktoroknak nagy a megmagyarázási százaléka. Ezért ennyi faktorra szokták leszűkíteni az eredeti változók számát. Jelen esetben ez 8 faktort jelentene, azonban a nyolcadik faktor megmagyarázási százaléka már nem növeli jelentősen a kumulatív megmagyarázási százalékot. Ezért a vizsgálatban hét faktort értelmeztem, ami az összes varianciának a 64,26%-át magyarázza.

Az általános elvárás alapján legalább 80-90%-os értéket kellene elérnünk (**Rimler J. 1976**). Ehhez legalább 11-14 faktort kellene a vizsgálatban meghatározni, ami viszont nem csökkentené számottevően az eredeti változók számát.

Ebből is az következik, hogy az adatállomány rendkívül heterogén (lásd: 5.3., és 5.4 fejezetek), illetve szóródását egyszere sok tényező okozza.

A faktorizáció egyik eredménye a faktorsúly mátrix, ennek értéke fejezi ki, mint egyszerű korrelációs együtthatónak négyzete oszlopírányban a változók részesedését a faktor szórásnégyzetéből. (**Rimler 1976, Walter-Hans 1974, Kardos Z.-né 1987**) (*17. számú melléklet*).

A faktorsúlyok osztályozása **Rimler (1976.)** alapján a következő:

- Igen erős a változó kapcsolata a faktoral, ha a faktorsúly 0,98-nál nagyobb. Ekkor a faktor a változó szórásnégyzetét legalább 95%-ban magyarázza.
- A második csoportba azok a változók tartoznak, amelyeknek erős a kapcsolatuk a faktorokkal. Ebben az esetben a faktorsúlyok értéke 0,86 és 0,98 között van. Ilyenkor a faktor a változó alakulását 75 és 95% között magyarázza.
- Közepes kapcsolat van a változó és a faktor között, ha a faktor az adott változó szórásának legalább 50, legfeljebb 75%-át magyarázza meg. Ekkor a faktorsúly értéke 0,7 és 0,86 között alakul.

A *17. számú mellékletben* eleve csak a fontos, 0,7-nél nagyobb, faktorsúlyokat szerepeltettem, amiből látszanak a fontos változók. Az

elemzést elvégeztem a nagy lélekszámú települések elhagyásával is, ami konkrétan azt jelentette, hogy a tízezer főnél nagyobb településeket hagytam ki a program ismételt lefuttatásakor. Ezt az a szakmai megfontolás alapozta meg, hogy egyes szerzők szerint a tízezer főnél alacsonyabb lélekszámú települések jelentik a „vidéket”, azon kívül érdekesnek tartottam csak a kis települések között is megvizsgálni a differenciáltságra ható lényeges tényezőket. A kétféle faktorelemzés során kapott eredmények teljesen megegyeznek. *Mindkét esetben hét lényeges faktorba sorolhatjuk az eredeti változókat, amelyek a két futtatás alkalmával meg is egyeztek.*

A következő feladat a faktorok identifikálása (nevesítése) jelentette a lényeges változók alapján. Ez a faktoranalízis számítási, értelmezési menetében egy igen kényes terület, ugyanis csak indokolt esetben, szakmailag alátámaszthatóan szabad a faktorokat névvel ellátni. Sok esetben az identifikálás nem is végezhető el, illetve sokan hibásan végzik ezt el (**Józsa 1988**).

A számítási eredmények alapján a lényeges változók a következők voltak:

- ***állandó lakónépesség száma.***
- A második faktorban a ***hatvan év feletti lakosság aránya*** és az ***1000 főre jutó lakásállomány*** a lényeges.
- A harmadik faktorban is két változó, a ***vállalkozások*** és a ***személygépkocsik száma*** játszik jelentős szerepet.
- A negyedik faktorban a ***szennyvízcsatorna hálózat hosszának*** alakulása játszik főszerepet.
- Az ötödikben a két, munkanélküliséget kifejező változó a lényeges, szakmai szempontból a ***180 napon túli munkanélküliek számát*** tekintettem meghatározónak.
- A hatodikban a ***szövetkezetek számát*** tekintetem a faktort legjobban magyarázó változónak.
- A hetedik faktorban, a ***vándorlási különbség és az épített lakások száma változók játszanak fő szerepet.***

A vidéki térségek fogalmi körének meghatározásakor (lásd: 2. fejezet) kapott fő szempontokat összehasonlítva saját faktoranalízissel végzett, vizsgálataimmal megállapítható, hogy több közös vonás is kirajzolódik:

- *A lakónépességnek fontos szerepe van a fejlettség szóródásban, (tehát az aprófalvas település szerkezet minden bizonnyal befolyásolja a fejlettséget),*
- *A vidéki térségek esetén alacsony az infrastrukturális fejlettség (szennyvízcsatorna-hálózatnak is külön faktort identifikáltunk),*
- *Ezek a területeken kedvezőtlen a korösszetétel (nagy arányú idős lakosság, fiatalok elvándorlása),*
- *Itt jellemző a magas munkanélküliségi ráta (tartós, 180 napon túli, munkanélküliek számának alakulása is lényeges tényező az összes varianciából).*

Egyes szerzők szerint (**Kovács T. 2000.**) egy térség fejlettségét három mutatóval ki lehet fejezni, ezek a népsűrűség, a hosszabb ideje tartó (akár 40 évet felölelő) vándorlási veszteség, és a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya. Ezzel ugyan a sort még nem tekinti lezártnak, de a további mutatók figyelembe vételének indokoltságáról még nem győződött meg. Véleménye szerint a három mutató alakulása magával vonzza a többi tényező alakulását is. (Pl.: Ha a népsűrűség alacsony, hosszabb ideje tart az elvándorlás és magas a mezőgazdaságból élők aránya, azokban a térségekben a jövedelmi viszonyok nem megfelelőek és a munkanélküliségi ráta sem alacsony.)

Megállja-e a helyét ez a megállapítás, leegyszerűsíthető-e a fejlettségi állapot és annak tendenciája erre a pár változóra? Véleményem szerint ennél bonyolultabb helyzettel állunk szemben. Közelebb áll a valósághoz más szakemberek véleménye (pl.: **Kulcsár-Kozári, 1998; Enyedi, 1994**), ami egyben saját nézetem is, akik többfaktorú problémát tárnak elénk. A főbb szempontoknak tekintve a vidék fejlesztése egyaránt jelenti az infrastruktúra- a mezőgazdaság- a vállalkozás- a települési intézmények- és a turizmus fejlesztését, azon kívül a munkahely-teremtést. Viszont azt is le kell szögezni, hogy ezek a fejlesztések nem külön-külön, hanem egymáshoz szervesen kapcsolódva jelentik a vidék fejlesztését.

A fejlettségi állapot és dinamika vizsgálatára már régóta fellelhetőek a próbálkozások úgy nemzetgazdasági, mint régiós, vagy kistérségi szinten. Nemzetgazdasági vizsgálatokat végzett **Rimler J. (1976)**, aki többféle

sokváltozós módszerrel is (termelési függvények, faktoranalízis) vizsgálta a nemzetgazdaság fejlettségét és az arra ható tényezőket. A szerző 38 változót vont be vizsgálataiba, amelyekkel átfogó képet kapott a fejlettségi állapotról. Elemzéseinek további eredménye, hogy a faktoranalízisbe az időtényezőt is beépíti.

Véleményem szerint, ha a mutatószámokat jól kiválasztjuk, akkor a különböző időszakokban (de azonos változókkal) elvégzett elemzésekkel mérhető a települések, illetve kistérségek közötti divergencia és konvergencia. Ezért számításaim során saját magam is igyekeztem minél szélesebb adatbázisra támaszkodni.

Úgy gondolom, hogy ezeket a vizsgálatokat szinte bármikor elvégezhetjük, hiszen az adatok rendelkezésre állnak és *kívánatosnak is tartanám a gyakori állapotfelmérést (évente is elvégezhető lenne), mert a döntéshozatal és a forráselosztás mechanizmusát könnyebbé tenné.*

A tartósan hátrányos helyzet, a lemaradás általános okai között, **Fehér A. (2000)** a következő szempontokat említi meg: elöregedett lakosság, aprófalvas településszerkezet, foglalkoztatási lehetőségek hiánya (aminek következtében területileg differenciált, kritikus munkanélküliség alakul ki), alacsony gazdasági teljesítmények és jövedelmi színvonal, alacsony vállalkozássűrűség, gyenge alkalmazkodási képesség, szerény innovációs potenciál, kedvezőtlen természeti feltételek (talajadottság, ásványi anyagok hiánya).

Szintén soktényezős problémát tárnak elénk azok az elemzések, melyek a faktor- és klaszteranalízis módszerét hívják segítségül a hatótényezők egymásra hatásának megállapítására, és a városhálózat innovációs potenciáljának elemzésére (**Rechnitzer, 1993**). A 40 változós faktoranalízis a következő innovációs csoportokat állapította meg: gazdasági-szervezeti aktivitás, termék és tevékenység innováció, szellemi erőforrások, társadalmi-politikai innovációk és a centrum-periféria helyzetét feltáró elemzések. Megállapítást nyert, hogy a megújulás hordozói elsősorban a városok. Az innovációs potenciált azok intézményi ellátottsága, a lakosság iskolai végzettsége, valamint az új típusú vállalkozások jelenléte határozza meg elsősorban. Ebből kiindulva a klaszterelemzés lehetőséget nyújt arra, hogy az azonos jellemzőket mutató városokat egy csoportba lehessen sorolni. Ilyen homogén csoportok az aktív, a speciális, az adaptációs, az egyoldalú és a hiányos

innovációs környezet. Ezeknek az elemzéseknek azért van nagy jelentősége, mert az innováció-orientált regionális politika alapját képezik, amely nem kizárólag a fizikai inputok gyarapítását, hanem a helyi erőforrások sokoldalú élénkítését, azok bekapcsolását az innovációs folyamatba.

Összegezve megállapítható, hogy a fejletlenség problémája nem azonosítható egyetlen nemzetgazdasági ágazat (elsősorban a mezőgazdaság) állapotával. A tényezők bonyolult, összefüggő kapcsolatrendszere arra hívja fel a figyelmet, hogy az ágazati szemlélet helyett inkább az egyes területek, régiók közötti különbségek kerülnek előtérbe. A regionális politika célja tehát az egyes térségek fejlettségi szintjének konvergenciája a belső erőforrások feltárása és aktivizálása útján.

5.6. A fejlettség szempontjából homogén településcsoportok és jellemzőik

A 5.5. fejezetben a települések fejlettségére vonatkozó lényeges tényezőket állapítottam meg. A következőkben a lényeges változók alapján egy *többszemponútú, egyidejű csoportosítást végeztem el*, így képezve homogén településcsoportokat. A vizsgálatot *klaszteranalízis* segítségével végeztem el.

Az elemzéshez az SPSS nevű programcsomagot használtam. A települések osztályozását a faktorelemzéssel (lásd: 5.5. fejezet) kiválasztott lényeges változók alapján (hatvan év feletti népesség száma, szennyvízcsatorna hálózat hossza, vállalkozások száma, 180 napon túli munkanélküliek száma, épített lakások száma, szövetkezetek száma, állandó lakónépesség száma) végeztem. A faktoranalízishez hasonlóan itt is több elemzést futtattam.

A számítások során az egyik kérdés az volt, hogy hány klaszterbe soroljam a régió településeit, ugyanis eddigi számításaim a települések fejlettségének erős szóródását mutatták. Mivel a szakirodalom (**Bartos 1997, Bacskay 1984, Sváb 1979**) nem ad egyértelmű választ erre a kérdésre, gyakorlatilag a felhasználóra van bízva a döntés, amihez szakmai indokokat kell elsősorban figyelembe venni.

Ezek alapján vezérelve úgy gondoltam, hogy jogos annyi klasztert választani, amennyi kistérség (18. számú melléklet) van a régióban. A 21 csoporttal végzett elemzés azt mutatta, hogy a települések azonos fejlettségű csoportjai nem követik a kistérségi közigazgatási határokat (19. számú melléklet). (Az állandó lakónépességtől, mint lényeges változótól az elemzések során eltekintettem, mert az első számításoknál figyelembe véve azt, gyakorlatilag értelmezhetetlen eredményt kaptam.)

Ez a vizsgálat is igazolta, hogy *az egyes kistérségek települései nem állnak azonos fejlettségi szinten*. Csak a szombathelyi kistérségben van több azonos helyzetű település egymás szomszédságában, illetve néhány a sárváriban és a celldömölkiben. A régió többi részén nem lelhető fel nagyobb összefüggő, egyenletes fejlettségű településcsoport.

A 21 klaszterrel végzett vizsgálat során annyira heterogén eloszlást kaptam, hogy volt nem is egy településcsoport (szám szerint 5), amibe csak egy-egy település került és előfordult több olyan csoport is, amiben csak kettő vagy három település foglalt helyet

Ezt kiküszöbölendő annyi osztályt kellett megjelölnöm a további elemzésekhez amennyinél teljesül az a kíváncsi, hogy egy osztályba ne egyetlen település kerüljön. További szempontként vettem figyelembe azt, hogy az elemzés a vidéki térségekre koncentrálódjon. Több szerző szerint (például: **Laczkó 1999**) ezek azok a települések, ahol a lakónépesség nem éri el a tízezer főt, így ezeket a program futtatása során elhagytam. (Ez 13 települést érintett, melyek kivétel nélkül kistérségi központok voltak.)

Természetesen először itt is ki kellett választanom a lényeges tényezőket, melyeket úgyszintén a faktoranalízissel tettem. Az analízis itt is 7 faktossal magyarázta az összes variancia zömét, és a lényeges változók ugyanazok voltak, mint az első alkalommal (lásd: 5.5. fejezet). A klaszterezés során a hét változóból egy (szövetkezetek száma) nem volt szignifikáns ezért erre a továbbiakban nem számítottam. A hat változóval történt elemzésnél, szem előtt tartva azt a kíváncsi, hogy egy osztályba egynél több elem kerüljön, 5 csoportot képeztem. Így a heterogenitás ténye természetesen csorbult, de a települések tipizálása egyszerűbbé vált (5.13. tábla, és 20. melléklet).

5.13. tábla

**A régió településeinek megoszlása az 5 klaszterben hat változó alapján,
1999. december 31.**

<i>Klaszter</i>	<i>Települések száma, db</i>	<i>Települések megoszlása, %</i>
1	34	5,4
2	163	25,7
3	3	0,5

4	6	0,9
5	429	67,5
Összesen:	635	100,0
Összesből érvényes:	635	100,0
Összesből érvénytelen:	0	0,0

Forrás: Saját számítás

A klaszteranalízis során arra vonatkozóan is információt kapunk, hogy a csoportok központjai között mekkorák a távolságok (5.14. tábla). Így megállapíthatjuk azt, hogy mely klaszterek között lényegesek a különbségek. (Ezeket az értékeket a táblázatban kivastagítottam.)

5.14. tábla

A klaszter centrumok egymástól való távolsága, 1999. december 31.

<i>Klaszter</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>
<i>1</i>		1675,7	5729,8	1894,3	2533,9
<i>2</i>	1675,7		7405,5	3569,9	858,3
<i>3</i>	5729,8	7405,5		3835,7	8263,7
<i>4</i>	1894,3	3569,9	3835,7		4428,1
<i>5</i>	2533,9	858,3	8263,7	4428,1	

Forrás: Saját számítás

A táblázat azt mutatja, hogy a *harmadik klaszterbe* tartozó települések különböznek leginkább a többi csoport településeitől. Ezek kivétel nélkül kistérségi központok: Szentgotthárd, Lenti és Zalaszentgrót. Mindhárom település komplex fejlettségi mutatója közel azonos, rendre 0,26; 0,27 és 0,29, tehát az átlagosnál fejlettebbek. Közülük Szentgotthárd és Lenti kedvező fekvéséből adódóan kovácsolhat előnyt (például: bevásárló turizmus).

Vidéki kistérségi területellátó szerepük nagy, aminek jó kifejezője, hogy viszonylag kis méretük ellenére, nagy településhálózati jelentőséggel

bírnak. Ilyen „kisvárosias” kistérség az országban összesen 69 van (Csatári 2000) nagyjából egyenletesen behálózva az országot. Jellemző rájuk, hogy sokoldalú, vidékre jutó ellátási feladattal (pl.: foglalkoztatás) rendelkeznek.

A vidékfejlesztési koncepcióban kiemelt jelentőséggel kell figyelembe venni ezeken a településeken a közlekedési (közúti és vasúti) infrastruktúra fejlesztését; a vidékfejlesztési tájközpontok kialakítását, támogatását; a kommunális közműhálózat kiépítésének folytatását és egyéb speciális feladatok megvalósítását (pl.: turizmushoz kapcsolódó beruházások, kulturális örökség védelme, stb.).

A *negyedik klaszterbe* vagy kistérségi központok, vagy kedvező fekvésű települések kerültek. Ezek közül Letenye és Jánossomorja kedvező határ menti fekvését figyelhetjük meg, Győrújbarát és Tét Győrhöz való közelségét emelhetjük ki, míg Hévíz esetében a Balaton szezonális (nyári) komparatív előnye mellett nem szabad megfeledkeznünk a hévízi-tó gyógyító hatására épülő idegenforgalomról, amely gyakorlatilag egész éves magas kihasználási (70% körüli) arányt eredményez a fürdőváros szállodáiban. Hévíz komplex fejlettségi mutatója kimagaslóan magas a csoport többi településének fejlettségi mutatójához képest, amelyeknél ez az érték az átlagos körül alakul. A klaszter hatodik települése Vasvár, melynek fekvése nem a legkedvezőbb, fejlettségi mutatója is a gyengébbek között van a csoportban, előnye viszont az, hogy kistérségi központ.

Mivel ebbe a csoportba is a viszonylag fejlett települések tartoznak, ezért a vidékfejlesztési koncepcióban az előző (harmadik klaszterbe) tartozó településekhez hasonlóan arra kell törekedni, hogy viszonylagos jó pozíciójukat megőrizzék és a környék fejletlenebb településeinek fejlődésére pozitív hatással legyenek (munkahelyteremtő beruházások, infrastruktúra fejlesztés).

Az *első csoportba* 34 település tartozik, amelyekre általában a közepes fejlettség jellemző, néhány kiugró értékkel rendelkező településtől eltekintve, mint: Fertőd, Bük, Répcelak, Gyenesdiás. Ennek a klaszternek a zömét a Győr-Moson-Sopron megyei települések adják, szám szerint huszonkettőt, nyolc Vas megyéből, míg négy Zala megyéből került ki. Előnyüket zömmel az jellemzi, hogy vagy a kedvező határ mentiség

dominál (pl.: Fertőd, Hegyeshalom), vagy egy nagyobb város, illetve megyeszékhely vonzáskörzetében található (pl.: Győrszemere), vagy az idegenforgalom számára nyújt kielégítő feltételeket (pl.: Zalalövő, Gyenesdiás, Pannonhalma).

A kiugró településeken a fejlesztési lehetőségek adottak, amelyek főleg az idegenforgalomra épülnek. A többiben a lehetőségeket legoptimálisabban kihasználó stratégiát kell követni. Itt tipizálást nem lehet tenni általában a csoportra, mert figyelembe kell venni a helyi sajátosságokat is, amelyek nagyon különbözőek.

A második klaszter a régió elemzett településeinek (635) a negyedét adják (163 település). Ezek általában alacsonyabb lélekszámú települések és szinte kivétel nélkül a régió nagyobb városainak vonzáskörzetében található. Ebbe a településcsoportba tartozik Óriszentpéter is, mint a legkisebb kistérségi központ. Fejlettségük közepes, de e mögött nagy szóródás húzódik meg. Sok település fejlettségi mutatója jóval átlag alatti, a másik oldalon pedig kiemelkedő értékeket találunk (pl.: Vonyarcvashegy, Zalakaros, Petőháza).

Itt sem lehet általános célokat megjelölni. Egyes helyeken a turizmus és az ahhoz kapcsolódó infrastruktúra fejlesztése adódik elérhető célként (pl.: Zalakaros, ahol a fürdő építésével párhuzamosan új szállodák is emelkedtek, vagy Vonyarcvashegy, ahol a lakosság a Balaton vonzerejére alapozhat). Máshol a rekreáció kerülhet előtérbe (Zalaváron például a Kisbalaton jelent horgászparadicsomot, a Rezi vár idegenforgalmi látványosságot kínál, amelyet ebben az időszakban építenek újjá). Ismét máshol a közlekedési infrastruktúra fejlesztése ad munkalehetőséget az ott lakók számára (pl.: a Sármelléki repülőtőr polgári közlekedésre való alkalmassága). (**Zala megye Területfejlesztési koncepciója 1998.** Pylon KFT, Budapest.)

Az ötödik klaszterbe tartoznak a régió legfejletlenebb települései, és ez a csoport a legnépesebb is (összesen 429 település található itt, ami 68 %-ot tesz ki). A megyei eloszlást tekintve ezek főleg a Zala megyei aprófalvas térségekben koncentrálnak. Itt 190 ilyen település van (44%), míg a legkisebb számban (75 település, ami 17%) Győr-Moson-Sopron megyében találhatóak. Jellemzően alacsony fejlettségi mutatójú

települések alkotják a csoportot, az öt klaszter közül itt a legalacsonyabb a komplex fejlettségi mutató átlaga (5.15. tábla).

Ennek a csoportnak a megyénkénti eloszlása mutatja leginkább azt a tényt, hogy *míg az ország fejlettségbeli különbsége nyugat-kelet irányban szembetűnő, addig a nyugat-dunántúli régióban erre a megosztottságra az észak-déli irány az igaz.*

5.15. tábla

**Az egyes klaszterekbe tartozó települések átlagos fejlettsége,
1999. december 31.**

<i>Klaszter száma</i>	<i>Komplex fejlettségi mutató átlaga</i>
1.	0,249
2.	0,236
3.	0,277
4.	0,276
5.	0,217
<i>Összesen:</i>	<i>0,2244</i>

Forrás: Saját számítás

Az öt csoporttal végzett elemzés szerint, az egy klaszterbe eső települések lélekszáma közel azonos, a fejlettségi mutató átlaga is jellemzően alakult és elsősorban a nagyobb lélekszámú települések klaszterekben (3. és 4.) mutatott magasabb értékeket. A fejletlenebb települések a jellemzően aprófalvas vidékeken koncentrálódtak (a régió belül főleg Zala megyére), de emellett a megközelíthetőségi nehézségek is szerepet játszanak, ugyanis ezek a települések általában kiesnek a főközlekedési utak vonalából. Jellemző még, hogy ezek azok a települések, amelyek távol esnek a megye- és kistérségi központoktól. A perifériákon való elhelyezkedés általában hátrányos helyzetet generál több szempontból is: kevesebb munkalehetőség, fejletlenebb infrastruktúra, fiatalok elvándorlása, stb.

A kutatók jelentős része nagyon fontos tényezőnek tartja a centrum-periféria viszonyt és az ezzel összefüggő határgazdasági elméleteket is. Számos elméleti és gyakorlati kutatás során találkozhatunk a határ, mint gazdasági erő taglalásával (Nárai - Rechnitzer 1999; Hitiris 1995; Rechnitzer 1990; Hardi 2000). Ezek megítélése nem lehet sablonos, hiszen a berlini fal leomlásával, a határok könnyebb átjárhatóságával a

határ menti térségek helyzete kedvezőbbé vált, már előnyként jelentkezhet, főleg a fejlettebb országok szomszédsága (pl.: Ausztria), az egyes régiók, települések szempontjából. A centrum-periféria viszony nem csak a határgazdaság fogalmával hozható összefüggésbe, hanem a vidékiség, mint elmaradottság egyik kifejeződésével is (**Kovács 1999**).

A periférián (és ez nem csak a központtól, hanem a határátkelőhelytől való távolságot is jelentheti) elhelyezkedő települések, térségek fogalmával a területfejlesztésről szóló törvény is foglalkozik. „Az országok legszegényebb területei a határok mentén helyezkednek el.” (**Winkler, 1999**.) A határ menti térségek közül számos tartozik az elmaradottság valamelyik kategóriájába országos szinten. A határ két oldalán elhelyezkedő térségek fejlődése egymással szoros kapcsolatban van. A nyugat-dunántúli régió különösen specifikus helyzetben van ebből a szempontból, hiszen 4 országgal is határos (Szlovákia, Ausztria, Szlovénia, Horvátország).

Az Európai Unióval határos területek fejlesztéséhez az EU az Interreg-Phare CBC keretében nyújt támogatást. E támogatás fogadásához és hatékony felhasználásához fontos érdek fűződik, holott ez a térség nem elsődleges célterülete a területfejlesztési politikának. Mindezeket figyelembe véve *a nyugat-dunántúli régióban*, illetve egyes részein *nem* biztos, hogy *hátrány a határ mentiség*. Nem mindegy ugyanis, hogy melyik országgal határos egy település, vagy térség. Különösen Győr-Moson-Sopron megyében találunk olyan településeket, amelyek magas fejlettségűek és a határ közelében helyezkednek el. (Itt előny az osztrák határ melletti fekvés.) Vas megyében, de főleg Zalában pedig sok határ menti település fejlettsége áll alacsony szinten. (Szlovén, illetve Horvát határ.)

A klaszteranalízis során nyert öt településcsoportot – mint azt a részletes elemzésüknel csoportonként leírtam - nem lehet tipizálni olyan értelemben, hogy milyen fejlesztési stratégiát lehet általánosságban megfogalmazni rájuk. Csak a lélekszám és a komplex fejlettségi mutató mutatott hasonlóságot az egy csoportba került települések között. A fekvés a fejlesztési lehetőségek tekintetében szinte minden településnek a saját fejlesztési koncepcióját kell kidolgozni. Röviden úgy is fogalmazhatnánk, hogy *nincs két egyforma eset*. A területfejlesztési és a vidékfejlesztési koncepciókba való bepillantás után is ezt a következtetést

vonhatjuk le, hiszen ezek szinte kivétel nélkül nagyon általánosak lásd még 3. és 4. fejezet).

A települések csoportosítása tehát inkább csak egy tényfeltárást tesz lehetővé, az adott helyzet konstatálását, amire alapulhat a konkrét fejlesztési koncepció. Hasonló csoportosítást találunk még **Csatári (2000)** munkájában, aki 4 fő vidéki kistérség csoport típust* határozott meg. Azonban itt is csak általános fejlesztési lehetőségekről esik szó, hiszen egy kistérség típusba nagyon sokféle település tartozik, lakónépességük is típusonként egy millióra tehető.

5.7. Agrárgazdasági jellemzők és a települések gazdasági-infrastrukturális fejlettsége

Ebben a részfejezetben az általános fejlettség és az agrárgazdaság állapota közötti összefüggéseket tárom fel. Az elemzésekhez a már számszerűsített komplex fejlettségi mutatót (KFM) használtam fel a települések gazdasági- és infrastrukturális fejlettségének számszerűsítésére, az AMÖ 2000 összeírásból származó adatokból az agrárgazdaság jellemzésére a mezőgazdasági népességet, az állatállomány nagyságát és a traktorok kapacitását vettem figyelembe, úgy hogy fajlagos értékeket számítottam belőlük, a termelési érték adatait pedig kistérségi szinten vettem figyelembe.

Az agrárnépesség aránya és a szántóegységre jutó szamosállat jól kifejezi a mezőgazdasági jelleget. A traktorellátottság megítélése már nem ennyire egyértelmű, mint erőforrás ellátottsági mutató a termelési színvonalnak is jelzője.

5.7.1. A gazdasági fejlettség és a mezőgazdasági jelleg összefüggése

Általános vélemény, melyet több gyakorlati szakember és kutató is vall, hogy a gazdasági-, infrastrukturális fejlettség és a mezőgazdasági népesség aránya között kapcsolat van. Mégpedig ez az összefüggés olyanformán lép fel, hogy a mezőgazdasági jellegű térségekre* a

* 1. Aprófalvas-vidéki kistérségek; 2. Tanyás-vidéki kistérségek; 3. Mezővárosias kistérségek; 4. Kisvárosias kistérségek.

* Mezőgazdasági egy térség, ha a mezőgazdasági aktív keresők aránya az országos átlag 1,25- szeresét meghaladja, az egy főre jutó jövedelem az országos átlag 75%-át nem éri

gyengébb gazdasági fejlettség jellemző. Azonban korrekt, számításokkal alátámasztott elemzést erre vonatkozóan nem találunk. Csak kistérségi szinten vannak olyan számítások, melyek szerint a gazdaságilag fejletlen területekre egyidejűleg jellemző a mezőgazdaság fejletlensége is, és itt a munkanélküliségi ráta is magasabb értékeket mutat.

Ezért mindenképpen szükségesnek és fontosnak tartottam egy olyan elemzés elvégzését, amely település szinten vizsgálja gazdasági fejlettség és a mezőgazdasági jelleg közötti összefüggést. Kézenfekvőnek tartottam a gazdasági fejlettséget, a korábban bemutatott komplex fejlettségi mutatóval, míg a mezőgazdasági jelleget a mezőgazdasági népesség arányával kifejezni. Az elemzést településszintre vonatkozóan tartottam célszerűnek elvégezni, ugyanis árnyalt, valós képet ettől reméltem. Véleményem szerint a kistérségi szintű elemzés az átlagszámításból adódóan összemosná a meglévő különbségeket.

A településsoros elemzéseimet egyszerűbb és bonyolultabb statisztikai módszerekkel végeztem. Az egyszerűbb módszerek segítségével is igazolható volt a feltett hipotézis, nevezetesen az, hogy a gazdasági-, és infrastrukturális fejlettség és a mezőgazdasági népesség aránya egymással negatív összefüggésben van. Ennek alátámasztására szemléletes és viszonylag egyszerű módszert, az átlag alatti fejlettségű és az átlag feletti mezőgazdasági népességarányú települések lehatárolását végeztem el. (5.16. tábla).

el, alacsony népsűrűség jellemző, az egyéni mezőgazdasági vállalkozók 1000 lakosra jutó száma magas, a vándorlási különbözet tartósan negatív, a községi népesség aránya magas.

5.16. tábla

Átlagosnál fejletlenebb és egyidejűleg az átlagosnál nagyobb arányú mg.-i népességgel rendelkező települések száma és megoszlása a régióban, 2000. március

	<i>Települések száma, db</i>	<i>Megoszlása, %</i>	<i>Megoszlás a megye, illetve régió összes településéből, %</i>
Győr-M.-S.	75	20,6	42,9
Vas	134	36,8	62,0
Zala	155	42,6	60,3
<i>Régió</i>	<i>364</i>	<i>100,0</i>	<i>56,1</i>

Forrás: Saját számítás

Látható, hogy a régió településeinek több mint felére (56,1%) igaz, hogy ha alacsony fejlettségű, akkor viszonylag magas a mezőgazdasági népesség aránya. A régióon belül, a megyék közötti differencia, jellemzően alakult. Az összes ilyen település csaknem fele (42,6%) Zala megyében található, míg Győr-M.-S.-ban csak egyötöde (20,6%). Az összes településből való részesedés alapján viszont Zala megye mutatója (60,3%) kevéssel ugyan de megelőzi a Vas megyeit (62,0%).

Nem elégedtem meg ezzel az egyszerű vizsgálattal és egy bonyolultabb eszközt is segítségül hívtam a jelenség mélyrehatóbb elemzésére. A mennyiségi ismérvek közötti kapcsolatok mérésére nagyon gyakran alkalmazott mérőszámot, a Pearson-féle korrelációs együtthatót („r”) határoztam meg, a két változó között. Ennek értéke $-0,41$ volt. *A komplex fejlettségi mutató és a mezőgazdasági népesség aránya között ezek szerint közepes negatív kapcsolat áll fenn (szignifikancia-szint: 1%).* Vagyis ez a viszonylag bonyolultabb módszer is ugyanazt az outputot mutatta, mint az előbbi, átlagos szintet figyelembe vevő és táblázatos formában kimutatott eredmény.

A szakirodalom tanulmányozása során számtalan olyan publikációval találkoztam, amelyekben a szerzők gyakran megemlítik a mezőgazdaságból élő népesség és a településnagyság közötti kapcsolatot. Úgy gondoltam, hogy a rendelkezésemre álló adatbázis elég széles ahhoz,

hogy ebben a kérdésben, a megfelelő elemzések után, állást tudjak foglalni. Ennek vizsgálatára is a Pearson-féle korrelációs együttható számszerűsítését tartottam megfelelőnek, hiszen arányskálán mérhető és nagyszámú település adata (648 település) állt rendelkezésemre. Az elemzés eredménye önmagáért beszél, *a kisebb lélekszámú településeken nagyobb a mezőgazdaságból élők aránya, mint a nagyobbakon ($r=-0,31$, szignifikancia-szint: 0,1%).*

További vizsgálataimban a népsűrűség és a mezőgazdasági népesség kapcsolatát is vizsgáltam. Ezt a már korábbiakban kifejtett elméletre (lásd. 2. fejezet) alapoztam, miszerint az alacsony népsűrűség az elmaradott térségekre jellemző. Eredményül arra a következtetésre jutottam, *hogy a régió ritkábban lakott és alacsony népsűrűségű településeire jellemző a mezőgazdasági tevékenység magasabb aránya ($r = -0,41$).*

Mivel a mezőgazdasági tevékenység magasabb aránya a mezőgazdaságból élők magas arányát jelenti, azokon a területeken pedig a fejletlenebb jelleg dominál, ezért közvetve igaz, *hogy az alacsony népsűrűségű területek társadalmi-, gazdasági szempontból elmaradottabbak a magas népsűrűségűeknél.*

Egy település fejlettségére hosszú távon mindenképpen rányomja bélyegét a lakosság korstruktúrájának alakulása is. Ezért megvizsgáltam a lakónépesség és a 60 év feletti lakosság arányának összefüggését is. Ezt a vizsgálatot is az előbbiekben használt, korrelációs együttható számszerűsítésével végeztem. Az itt kapott érték abszolút értékben ugyan kicsiny (0,4 alatti), de a tesztelés eredménye alapján *megkockáztatható az a megállapítás, hogy főleg az alacsony állandó lakónépességű településekre jellemző az elöregedés.*

Az ebből adódó problémák csak tetézik az amúgy is sok nehézséggel küzdő kistelepülések gondjait. Egyrészt a területfejlesztési pénzeszközöket csak bizonyos mértékű saját forrás felmutatásával lehet igénybe venni (ez legalább 20%), ami egy kis falu esetében köztudottan szűkösen áll csak rendelkezésre, másrészt pedig helyi kezdeményezések kellenek (összefüggésben a szubszidiaritás elvével), ami egy kicsi és elöregedett településen csak nehezen képzelhető el.

Összegezve tehát a sokrétű, több tényezőt figyelembe vevő számítások eredménye azt mutatta, hogy *a mezőgazdasági térségek (ahol a mezőgazdaságból élők aránya relatíve magas) az elmaradott térségek közé sorolhatók, a gazdaságilag és infrastrukturális szempontból gyengén fejlett településekre jellemző a mezőgazdaságból élő népesség dominanciája. Ezek a települések alacsony lélekszámúak (általában 1000 fő alattiak), és népsűrűségük is elmarad az átlagostól, ugyanakkor az ilyen településeket még a korstruktúra kedvezőtlen alakulása is sújtja.*

További céloom volt a települések gazdasági-, infrastrukturális fejlettsége és a számosállat ellátottsága közötti összefüggések vizsgálata. Ebben az esetben is egyszerűbb és bonyolultabb módszereket alkalmaztam.

Az egyszerűbb elemzési eszközök közül az átlag alatti és az átlag feletti fejlettség és állatsűrűség táblázatát szerkesztettem meg. Ebből látható, hogy az átlag feletti állatsűrűséghez átlag alatti gazdasági-, infrastrukturális fejlettség valószínűsíthető (63%), míg magas fejlettség esetén kevesebb számosállat (37%) jut egy szántóegységre a 10000-nél alacsonyabb lélekszámú településeken (5.17 tábla).

5.17. tábla

A gazdasági-, infrastrukturális fejlettség és az állatsűrűség összefüggése a régió településein, 1999. december

Megnevezés	Átlag alatti állatsűrűség	Átlag feletti állatsűrűség	Összesen db, %
Átlag alatti település fejlettség	210 (51%)	138 (63%)	348 (55%)
Átlag feletti település fejlettség	206 (49%)	81 (37%)	287 (45%)
Összesen:	416 (100%)	219 (100%)	635 (100%)

Forrás: Saját számítás

A fejlettség és az állatsűrűség között a korrelációs együttható értéke csak laza összefüggést mutatott, ami negatív előjelű volt ($r=-0,14$). A tesztelés viszont erős szignifikanciát jelzett ($P=1\%$). Ezért kijelenthetjük, hogy a régióban *az állattartás elsősorban a gazdaságilag fejletlenebb településekre jellemző.*

Ezek a tények magával vonják azt a kívánalmat, hogy a vidékfejlesztési koncepciókban kiemelt jelentőséggel kell szerepelniük a mezőgazdasági térségeknek. Természetesen nem lehet általános receptet adni az ilyen jellegű térségek és települések problémáinak megoldására (lásd: 5.6. fejezet). Szinte minden eset más, csak fő irányvonalak tűzhetők ki, a megvalósítás már egyedi elbírálást kíván. Ennek alátámasztására, a teljesség igénye nélkül a főbb célkitűzések lehetnek a következők:

- Változatos agrárstruktúrák kialakítása: kiegyensúlyozott birtokstruktúra, megfelelő termékszerkezet, minőségi termékek termelése, fejlett műszaki színvonal, integráció.
- Vidéki népesség megtartása, foglalkoztatási és kereseti viszonyok javítása elsősorban a falusi lakosság körében.
- Tulajdoni viszonyok rendezése.
- Történelmi, kulturális és természeti örökség megőrzése a szakmai és civil szerveződések tevékenységének élénkítésével.
- Erdő és vadgazdálkodás továbbfejlesztése, főleg Zala megyében, ahol az ágazat fejlesztési stratégiáját össze lehet kapcsolni a turizmus (vadászturizmus) és a regionális vidékfejlesztési hálózat létrehozásával.
- Kedvező földrajzi helyzet kihasználása a turizmus a szállítás a szolgáltatás és a kereskedelem területén.

A főbb stratégiáknak természetesen idomulniuk kell a különböző célokhoz, ezek a stratégiák a következők*:

- Agresszív (erdő és vadgazdálkodás területén alkalmazható sikerrel),
- Aktívan alakító (szőlő és gyümölcsstermesztés esetén),
- Támadó (lakosság gazdasági alkalmazkodóképessége terén),
- Aktív védekező (környezeti állapot, biológiai sokszínűség megőrzése esetén ajánlott),
- Passzív védekező (aprófalvas településszerkezet problémájának felmerülésekor).

* Nyugat-dunántúli vidékfejlesztési koncepció 2000; Zala megye agrárstruktúra és vidékfejlesztési stratégiai programja 0. változat.

5.7.2. A mezőgazdasági gépesítettség, a kibocsátás és a gazdasági fejlettség összefüggése

A mezőgazdasági termelés színvonalát és eredményességét nagyban befolyásolja annak termelési eszközökkel való ellátottsága. Itt elsősorban a települések erőgépekkel való felszereltséget vettem figyelembe, azon belül is a traktorkapacitásra vonatkozóan végeztem elemzéseket.

Érdeemesnek tartottam a traktor-kapacitással való ellátottságot kapacitáscsoportonként vizsgálni. Így 6 csoportot* alkottam a települések átlagára vonatkozóan. A kapacitások alakulása természetesen összefüggésben volt a szántóterület átlagos nagyságával. A legszorosabb ilyen irányú összefüggést az átlagos kapacitás feletti csoportoknál találtam (41-60 KW és 61-100 KW csoportokban). Ez nem meglepő és az elemzéseket tulajdonképpen nem is ilyen célból készítettem, hanem azért, hogy megvizsgáljam a mezőgazdaságban jellemző eszközellátottság és a települések gazdasági fejlettségének kapcsolatát.

Ennek érdekében a kapacitásadatokat településenként összevontan kezeltem, és mind a kapacitások, mind a komplex fejlettségi mutató esetén két-két csoportot képeztem, az átlag feletti és átlag alatti csoportjait. Ezek után egy kontingencia táblázatot szerkesztettem, ami az elemzések kiinduló pontja volt (5.17. tábla).

5.17. tábla

A település fejlettség és a traktorkapacitás kontingencia-táblája

Megnevezés	Átlag alatti traktor-kapacitás	Átlag feletti traktor-kapacitás	Összesen
Átlag alatti település fejlettség	271 (62,4%)	94 (39%)	365 (56,3%)
Átlag feletti település fejlettség	163 (37,6%)	120 (56%)	283 (43,7%)
Összesen:	434 (100%)	214 (100%)	648 (100%)

Forrás: Saját számítás

* 1. csoport: 8 KW alattiak; 2. csoport: 8-20 KW közöttiek; 3. csoport: 20-40 KW közöttiek; 4. csoport: 40-60 KW közöttiek; 5. csoport: 60-100 KW közöttiek; 6. csoport: 100 KW felettiak.

Látható, hogy a két tényező (traktor-kapacitás és gazdasági fejlettség) nem független egymástól. A kapott eredmény azt bizonyítja, hogy *alacsony gazdasági fejlettséghez alacsony traktorkapacitás, míg magas fejlettséghez magas eszközellátottság tartozik*. Az is elgondolkodtató, hogy azok a települések, amelyekben átlag alatti volt, mind a fejlettség, mind az eszköz-ellátottság a régió összes településének zömét alkotják.

Kistérségi szinten is értékelhető eredményt kaptam a komplex fejlettségi mutató és a szántóegységre jutó traktorkapacitás között. Igaz, hogy az ilyen szintű vizsgálat, az átlagolások miatt, elfedheti a differenciákat, de a tendenciák kiolvashatók belőle. E szerint a magasabb gazdasági fejlettség mellett a területegységre jutó traktorellátottság magasabb szintje figyelhető meg ($r = 0,464$).

A mezőgazdasági kibocsátás és a gazdasági fejlettség összefüggését csak kistérségi szinten végeztem, mert a termelési érték adatok csak ezen a szinten álltak rendelkezésemre. A 2000. évi AMÖ-höz kapcsolódóan becslések készültek a mezőgazdasági kibocsátás színvonalára az egy gazdaságra jutó termelési érték alapján kistérségi szinten. Ezt méretmutatónak is értelmezhetjük. Megvizsgálva a gazdasági fejlettség és e mutató kapcsolatát laza, pozitív összefüggést találtam ($r=0,282$). Ugyan a kapcsolat gyenge, de erős szignifikanciát mutat ($P=1\%$), fontosnak tartom a kapcsolat pozitív irányát, amely jelzi, hogy a gazdasági-, infrastrukturális fejlettség magasabb színvonala együtt jár a mezőgazdasági output magasabb szintjével.

Összefoglalás

A rendszerváltás óta különösen felerősödtek a régiók között fellépő fejlettségbeli különbségek és ezek kutatása is előtérbe került. Elsősorban a fejletlenség okainak feltárása, azok káros hatásainak tompítása állt az elemzések központjában. A regionális szemlélet kialakulásának és kialakításának fontos okai vannak. Egyrészt az Európai Unió vidékpolitikájával kompatibilisnek kell lennie egy csatlakozni kívánó országnak. Másrészt egy országban belülről is tisztán kell látni egyes régiók, országrészek helyzetét a fejlettséget tekintve.

Az értekezésben bemutatásra kerülő vizsgálatokkal arra tettem kísérletet, hogy egy objektív, bármikor számszerűsíthető, mindenki számára érthető település fejlettségi skálát állapítsak meg. Tettem ezt azért, mert országosan elfogadott település fejlettségi vizsgálatokra nagy szükség van a terület- és településfejlesztésre szánt központi pénzforrások igazságos elosztása, az országos és megyei pályázatok elbírálása, a terület- és településfejlesztési tervek megalapozása érdekében. A települési önkormányzatok testületei, vezető szakemberei számára nélkülözhetetlen annak ismerete, hogy településük hogyan minősül az ország többi településéhez viszonyítva, milyen területeken marad el, vagy haladja meg a többi szintjét.

Kutatási céloom nem a különböző statisztikai módszerek alkalmazása, illetve ezek kipróbálása volt, azonban az objektív, mindenki számára érthető mutatószámrendszer interpretálása megkívánta a módszertani elemek dominanciáját.

Disszertációmban a nyugat-dunántúli tervezési-statisztikai régiót elemeztem, és elsősorban azt tűztem ki célul, hogy:

7. A nyugat-dunántúli nagyrégió példáján elemezzem a régió belüli különbségeket a gazdasági, társadalmi és infrastrukturális fejlettség, valamint az agrárgazdaság főbb jellemzői tekintetében;
8. egy alkalmas módszerrel megvalósítsam a települések gazdasági fejlettségét meghatározó tényezők komplex kifejezését;

9. feltárjam, hogy a fejlettségbeli differenciák - ha léteznek - milyen szinten jelentkeznek (megyei,- kistérségi- vagy településszint);
10. meghatározom, hogy a fejlettséget befolyásoló tényezők közül melyek a leglényegesebbek;
11. a kiválasztott lényeges tényezők alapján megállapítsam milyen homogén településcsoportok képezhetők, ezeknek milyen közös jellemzőik vannak és milyen a területi elhelyezkedésük;
12. megvizsgálom, hogy milyen az összefüggés a települések fejlettsége és mezőgazdasági jellege között.

A vizsgálatok alapját a következő adatbázisok jelentették:

- **A T-STAR 1999. december 31.-re vonatkozó adatok a nyugat-dunántúli tervezési-statisztikai régió összes településére vonatkozóan. (Ez 648 település adatait jelentette!)**
- **Az Internet megyei adatokat tartalmazó honlapjai, a termelés a feldolgozás és a szolgáltatás témakörében a régió általános elemzéséhez.**
- **Az Internet távolságkereső és optimális útvonal kiválasztó programja.**
- **A 2000. évi Általános Mezőgazdasági Összeírás (AMÖ) kistérségi és településsoros adatainak felhasználása. (2000. március 31.-i fordulónap!)**
- **KSH megyei kiadványok 1999. és 1994. év végi adatok.**

A dolgozat öt részre tagolódik. Az *első* részben a kutatási célt, adatbázist és a disszertációban alkalmazott módszereket mutatom be. A munka módszertani jellege miatt ez utóbbi részletesen taglalja az egyszerűbb és bonyolult többváltozós matematikai-statisztikai elemzési eszközöket.

A *második* rész a regionalitás elméleti megalapozásával kezdődik, ahol áttekintettem az ezzel kapcsolatos főbb elméleti iskolákat és a régiók közötti konvergencia létrejöttének lehetséges útjait. Ezután a regionális tudomány hazai gyakorlati megjelenését mutattam be. A területfejlesztés, a mezőgazdasági fejlesztés és a vidékfejlesztés kérdése körüli fogalmak tisztázását tartottam fontosnak, ebben a fejezetben foglalkoztam az Európai Unióban alkalmazott területi

lehatárolási gyakorlattal, amit a (remélhetőleg) közeljövőben esedékes csatlakozás miatt tartok szükségesnek ismertetni.

Szintén ennek a résznek a témája a magyarországi régiók (NUTS II. szint) bemutatása, illetve a területfejlesztési intézményrendszer feladatainak leírása. Váztam a területfejlesztés rövid történetét és a jelenleg érvényben lévő, az elmaradottságot meghatározó, lehatárolási metodikát.

A *harmadik részben* a nyugat-dunántúli tervezési-statisztikai régió általános bemutatása történt. Részletesen szóltam a régió természeti adottságairól, agroökológiai potenciájáról. Itt mutattam be a régiót jellemző jelentős külföldi tőke jelenlétét. Ez a fejezet foglalkozott a demográfiai jellemzőkkel, a településszerkezettel, a humán fejlettséggel, a foglalkoztatottsággal és a munkaerő-struktúrával.

A *negyedik rész* a régió agrárgazdaságát mutatta be. Itt egy rövid általános helyzetkép leírása után a mezőgazdasági beruházások, a növénytermesztés és állattenyésztés helyzete rajzolódott ki. A mezőgazdasági népesség aránya régiós szinten az országos szint felett van, de e mögött erős kistérségi differencia húzódik meg. Jelentős a földbirtok-koncentráció, ami főleg az egyéni gazdaságokban jellemző.

Az *ötödik rész* dolgozatom fő fejezete. A települések gazdasági-társadalmi- infrastrukturális fejlettségét leíró mutatót képeztem. A gyakorlatban már használt mutatót fejlesztettem tovább azzal, hogy településszintre végeztem számításaimat és a figyelembe vett mutatószámrendszert is kibővítettem. Ezt komplex fejlettségi mutatónak neveztem el. A számítás lehangsúlyosabb következtetése az, hogy a régió települései között nagyok az eltérések a fejlettséget tekintve.

Ezután egy sokváltozós módszerrel, a faktoranalízissel, az eredeti változók számát csökkentettem így megállapítva a települések fejlettségét leginkább befolyásoló tényezőket. A számítások alapján a kiindulási változók számát 7 tényezőre lehetett redukálni, amelyek az összes varianciát nem egészen 65%-ban magyarázták. A fontos változók a következők:

1. Az állandó lakónépesség,

2. Az idős lakosság részaránya,
3. A vállalkozások száma,
4. A szennyvízcsatorna hálózat hossza,
5. A 180 napon túli (tartós) munkanélküliek száma,
6. A szövetkezetek száma,
7. Az épített lakások száma.

Ezek után, már a redukált változók számával, csoportba soroltam a régió településeit. A csoportosítást klaszter analízissel végeztem el. Az öt csoporttal végzett elemzés eredménye szerint, az egy klaszterbe eső települések lélekszáma közel azonos, a fejlettségi mutató átlaga is jellemzően alakult és elsősorban a nagyobb lélekszámú települések klaszterekben mutatott magasabb értékeket.

Az elemzés arra is fényt derített, hogy míg az ország fejlettségbeli különbségei nyugat-kelet irányban jellemzőek, addig a nyugat-dunántúli régióban erre a megosztottságra az észak-déli irány az igaz.

A fejletlenebb települések a jellemzően aprófalvas vidékeken koncentrálódtak (a régió belül főleg Zala megyére), de emellett a megközelíthetőségi nehézségek is szerepet játszanak, ugyanis ezek a települések általában kiesnek a főközlekedési utak vonalából. Jellemző még, hogy ezek azok a települések, amelyek távol esnek a megyei- és kistérségi központoktól.

Fontosnak tartottam egy olyan elemzés elvégzését is, amely vizsgálja a települések gazdasági fejlettsége és a mezőgazdasági jellege közötti összefüggést. Ehhez a Komplex Fejlettségi Mutatót (KFM) használtam fel a települések általános gazdasági- és infrastrukturális fejlettségének számszerűsítésére, az AMŐ 2000 összeírásból származó adatokat pedig az agrárgazdaság jellemzésére, amelyek főként a népsűrűséget, az eszközellátottságot, a mezőgazdasági népességet és az állatállomány nagyságát kifejező mutatók voltak.

Az egyszerűbb és bonyolultabb módszerek segítségével is igazolható volt, hogy a gazdasági-, és infrastrukturális fejlettséget kifejező komplex fejlettségi mutató és a mezőgazdasági népesség aránya között közepes, negatív kapcsolat áll fenn. Kimutattam továbbá, hogy a kisebb lélekszámú

és alacsonyabb népsűrűségű településeken nagyobb a mezőgazdaságból élők aránya, mint a nagyobbakon.

A mezőgazdasági termelés színvonalát és eredményességét nagyban befolyásolja annak termelési eszközökkel való ellátottsága. Itt elsősorban az erőgépekkel való felszereltséget vettem figyelembe, azon belül is a traktorkapacitásra vonatkozóan végeztem elemzéseket. A kapott eredmény azt mutatta, hogy a két tényező (traktor-kapacitás és gazdasági fejlettség) nem független egymástól a komplex fejlettségi mutató és a szántóegységre jutó traktorkapacitás között közepes, pozitív összefüggés mutatható ki.

Ezt követően összefüggéseket kerestem a települések gazdasági-infrastrukturális fejlettsége és mezőgazdasági jellege között. Összegezve a sokrétű, több tényezőt figyelembe vevő számítások eredménye azt mutatta, hogy a mezőgazdasági térségek (ahol a mezőgazdaságból élők aránya relatíve magas) az elmaradott térségek közé sorolhatók. A gazdaságilag és infrastrukturális szempontból gyengén fejlett településekre jellemző az állattartás magasabb, és a mezőgazdasági kibocsátás alacsonyabb színvonala. Ezek a települések alacsony lélekszámúak (általában 1000 fő alattiak), népsűrűségük elmarad az átlagostól, ugyanakkor kedvezőtlen a korstruktúrájuk is.

Ezek a tények magával vonják azt a kívánalmat, hogy a vidékfejlesztési koncepciókban kiemelt jelentőséggel kell szerepelniük a mezőgazdasági térségeknek. Azonban nem lehet általános receptet adni az ilyen jellegű térségek és települések problémáinak megoldására. Szinte minden esetben más, csak fő irányvonalak tűzhetők ki, a megvalósítás már egyedi elbírálást kíván.

Summary of PhD Thesis

The differences between the regions regarding their development levels have become markedly visible since the change of the political and economic system in Hungary, and the research of regional differences has become increasingly important. The majority of regional studies has focused on identifying the reasons of the underdeveloped conditions, and on finding methods to diminish their harmful effects.

The analysis presented in the thesis was aimed at establishing a scale for measuring the development level of settlements, which facilitates the calculation of an objective, easily quantifiable and meaningful development index for each town or village.

The thesis comprises five parts. The *first part* describes the objectives of the research, the database used and the methodology applied.

The *second part* gives the theoretical foundations for regional research, then overviews the present practice of regional research in Hungary. This part also contains the description of the regions in Hungary (the NUTS II level), and the description of the roles and tasks of the institutions involved in the various levels of the regional development system in Hungary.

The *third part* gives a general overview of the Western Transdanubian region, as it is defined according to the Hungarian planning and statistical survey system.

The *fourth part* provides the reader with the description of the agriculture in the region under analysis. First a brief general overview is given, which is followed by a more detailed summary about agricultural investments, crop production and animal husbandry.

The *fifth part* deals with the creation of an index number measuring the social and infrastructural development levels of the settlements. Creating this index the main conclusion may be drawn, that the settlements in the region differ widely regarding their development levels. The next step was to apply factorial analysis to decrease the number of relevant influencing factors, and then relying on these factors the settlement of the region were classified into groups identified by cluster analysis.

The main result of these complex calculations based on several influencing factors was that the agricultural regions (that is, the areas, where the proportion of the population earning their living from agriculture is high) are all underdeveloped regions, and the high percentage of the population living from agriculture is a typical feature of the villages which are underdeveloped considering their economic performance and infrastructural facilities. The number of inhabitants in these villages is low (usually less than 1000), the population density is lower than the average figure for the country, while the age structure of the population is also unfavourable, and agricultural output is below average.

IRODALOMJEGYZÉK

- 1) Agrárprogram, szakmai füzetek, 13. Vidékfejlesztés (1997). Vitaanyag. Földművelésügyi Minisztérium: Budapest.
- 2) Albert Chominot – Sophie Reviron (1996): La politique agricole commune dans l'UE – les organisations communes des marchés.
- 3) Anderberg R. Michael (1973): Cluster analysis for application. Academic Press. London. pp.: xi-xii.
- 4) Bacskay Zoltán et al.(1984): Ökonómiai elemzési módszerek a mezőgazdaságban. Mezőgazdasági kiadó Budapest.
- 5) Baráth Csabáné – Ittész András – Ugrósy György (1996): Biometria. Mezőgazda Kiadó, Budapest. pp.: 140-147, 218-240.
- 6) Bartos Attila (1992): A matematika alapjai. Egyetemi jegyzet, Keszthely. pp.: 224-289.
- 7) Bartos Attila (1997): Operációkutatási módszerek agrárgazdasági példákkal. Egyetemi jegyzet. Keszthely. 129-167 pp.
- 8) Bernát Tivadar - Bora Gyula - Kalász Lajos - Kollarik Amália - Matheika Március (1986): Magyarország gazdaságföldrajza. Kossuth könyvkiadó pp. 275-345.
- 9) Bruckner Józsefné - Farkasházi Lászlóné - Gether Istvánné (1999.): A bruttó hazai termék területi megoszlása 1997-ben. Területi statisztika 2. (39.) évfolyam 3. szám, 235-243 pp.
- 10) Buday-Sántha Attila (2001): Agrárpolitika-vidékpolitika. A magyar agrárgazdaság és az Európai Unió. Dialóg Campus Kiadó, Budapest - Pécs.
- 11) Centre de publication de l'Université de Caen (1996): Le développement régional rural en Europe
- 12) Commission Européenne (1996): La situation de l'agriculture dans l'Union Européenne – Rapport de la commission Européenne. pp.: 111-144.
- 13) Commission Européenne (1999): Agenda 2000. Az Európai Bizottság véleménye Magyarország Európai Unióba történő jelentkezéséről.
- 14) Czibulka Zoltán (1996): Mikrocenzus, 1996. Statisztikai szemle, január 5-15 pp.
- 15) Csatári Bálint (2000): A magyarországi kistérségek vidékiség-kritériumai. Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. Szerkesztette: Horváth Gyula – Rechnitzer János, Pécs MTA RKK, pp.: 193-217.

- 16) Csepregi Tibor - Hajós László (1997): A falusi turizmus szerepe az integrált vidékfejlesztésben. A fenntartható mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig. IV. Falukonferencia Pécs.
- 17) Csete László (1997): Területi vizsgálataink tapasztalatai az agrárgazdaságban. Regionális agrárkutató és vidékfejlesztési workshop. Kompolt.
- 18) Csordás László (1997): Gondolatok a fenntartható fejlődésről és a fenntartható mezőgazdaságról. A fenntartható mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig. IV. Falukonferencia Pécs.
- 19) Domar, E. D. (1946): Capital Expansion, Rate of Growth, and Employment.
- 20) Dorgai László (1997): Mikor és hogyan segítheti a magyar vidék fejlesztését az Európai Unió. Az EU csatlakozás agrárgazdasági kilátásai, előnyök és hátrányok. MTA Agrártudományok Osztálya Integrációs Stratégiai Munkacsoport tanulmánya. Budapest.
- 21) Dorgai László (1998): A Magyarországi régiók várható részesedése az Európai Unió regionális fejlesztési célú támogatásaiból. Gazdálkodás, XLII. évfolyam 2. szám 1-10. pp.
- 22) Dorgai László (1999): Az Agrárgazdaság helye és szerepe a vidékfejlesztésben. A falu- és vidékfejlesztés stratégiai kérdései. MTA Agrártudományok Osztálya.
- 23) Dorgai László-Hinora Ferenc (1998): Az országos területrendezési terv agrárvonatkozásainak főbb összefüggései I. Gazdálkodás, XLII. évfolyam 4. szám 22-32 pp.
- 24) Enyedi György (1976): A magyar népgazdaság fejlődésének területi problémái. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- 25) Enyedi György (1991): Fordulópont előtt a magyar falu. Gazdálkodás XXXV. évfolyam, 10. szám. pp.: 10-15.
- 26) Enyedi György (1994): Területfejlesztés, regionális átalakulás. Társadalmi szemle, 8-9. szám, 133.-140. pp.
- 27) Enyedi György (1996): Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában. Budapest.
- 28) Európai Bizottság (1995): A Vidéki Térségek Európai Kartája Strasbourg.
- 29) Ezekiel Mordecai – Fox A. Karl (1970): Korreláció- és regresszió analízis. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. pp.: 60-71, 147-161.
- 30) Faluvégi Albert (1996): A területi statisztika Magyarországon. Statisztikai Szemle. 590-601 pp.

- 31) Faluvégi Albert (1997): Térségi vizsgálatok a területfejlesztés decentralizált rendszerében. KSH módszertani tanulmány, Budapest. pp.: 5-48.
- 32) Faluvégi Albert (1998): A területfejlesztés kedvezményezett térségei és települései. Területi statisztika című folyóirat, 1. évfolyam 2. szám 174-186 pp.
- 33) Faluvégi Albert (2000): Az elmaradott, illetve az országos átlagot jelentősen meghaladó munkanélküliséggel sújtott települések listájának felülvizsgálata. Területi statisztika 3. (40.) évfolyam 1. szám 3.-16. pp.
- 34) Farkasházi Lászlóné (1998): A bruttó hazai termék (GDP) területi megoszlása. Területi statisztika, 1. szám 3-11. pp.
- 35) Farkasné Fekete Mária - Eric Audsley (1999): Az 1992-es CAP reform és az Agenda 2000.
- 36) Fehér Alajos - Dorgai László (1998): A vidék eltartó-képességének stabilizálása, regionális összefüggései. MTA Agrártudományok Osztálya. Budapest.
- 37) Fehér Alajos (1993): A regionális válság mezőgazdasági vonatkozásai. Az elmaradott agrártérségek gazdasági problémái című tudományos vitauülés. Kompolt, pp.: 37-55.
- 38) Fehér Alajos (2000): A halmozottan hátrányos helyzetű térségekről. Gazdálkodás, XLIV. évfolyam. 1. szám pp.: 68-78.
- 39) Fehér István (1998): Az agrárágazatok felkészítése az EU csatlakozásra. Gazdálkodás, XLII. évfolyam 4. 1-10 pp.
- 40) Ficzer Péter - Ficzeréné Nagymihály Kornélia (1998): Az agrárstatisztikai rendszer fejlesztési feladatai. Mezőgazdaság és vidékfejlesztés című VI. Nemzetközi Agrárökonómiai Tudományos Napok. Gyöngyös.
- 41) Forrástérkép (1997). Tájékoztató a vállalkozásokat segítő konstrukciókról. Ipari, Kereskedelmi és Idegenforgalmi Minisztérium.
- 42) Fóti János - Lakatos Miklós (1999): Foglalkoztatottság és regionális rendszerek. Területi statisztika 2. (39.) évfolyam 3. szám, 199-223 pp.
- 43) Francois Facchini (2000): Politique agricole, zonage et aménagement du territoire rural.
- 44) Fritz Breuss (1998): Az Európai Unió keleti bővítésének költségei és hozamai. Statisztikai Szemle, 9. szám 709-726 pp.
- 45) Füstös László - Mészéna György - Simonné Mosolygó Nóra (1984): A sokváltozós adatelemzés statisztikai módszerei. Akadémiai kiadó, Budapest. 32-97 pp.

- 46) Füstös László - Mészéna György - Simonné Mosolygó Nóra (1986): Bevezetés az adatelemzés sokváltozós módszereibe. Tankönyvkiadó, Budapest, 26-53 pp.
- 47) G. Fekete Éva (1997): A térségfejlesztés szempontjainak megfelelő területi egységek meghatározásának elméleti és módszertani problémái. Regionális agrárkutatói és vidékfejlesztési workshop. Kompolt.
- 48) Ghimessy László (1984): A tájpotenciál. Táj, víz, ember, energia. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest. pp. 221-224.
- 49) Hahn Csaba (2000): A legkedvezőtlenebb helyzetű megyék támogatása. Területi Statisztika 4. évfolyam 1. szám, page: 57.
- 50) Halmai Péter (1995): Az Európai Unió agrárrendszere. Mezőgazda kiadó. Budapest. pp.: 54-103.
- 51) Hardi Tamás (2000): Államhatárok és regionális együttműködés. Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. Szerkesztette: Horváth Gyula – Rechnitzer János, Pécs MTA RKK, pp.: 595-615.
- 52) Hargitai Judit (1997): A területfejlesztési törvény nyilvánossággal és társadalmi részvétellel kapcsolatos elveinek vizsgálata. A fenntartható mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig. IV. Falukonferencia Pécs.
- 53) Harman H. Harry (1960): Modern Factor Analysis. The University Of Chicago Press. Chicago and London. pp.: 3-10.
- 54) Harrod, R. (1948): Towards a Dynamic Economics, London.
- 55) Harza Lajos (1999): A Leader, a Sapard és a vidékfejlesztés. Gazdálkodás XLIII. évfolyam, 2. szám pp.: 28-37.
- 56) Horváth Gyula (1997): Gondolatok Magyarország regionális politikájáról és az EU csatlakozás. Regionális agrárkutatói és vidékfejlesztési workshop, Kompolt.
- 57) Horváth Gyula (1998): Európai regionális politika. Dialóg Campus kiadó. Budapest-Pécs, 17. page.
- 58) Illés B. Csaba - Szakál Ferenc (1998): A régiók közötti együttműködés lehetőségei és szerepe a vidékfejlesztésben. Mezőgazdaság és vidékfejlesztés című VI. Nemzetközi Agrárökonómiai Tudományos Napok. Gyöngyös.
- 59) Iván Andrea (2000): A magyar területfejlesztési politika és a csatlakozás. pp. 223-242 Tanuljunk Európát, Szerkesztette: Blahó András. Az Európai Unió Bizottságának támogatásával készült a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Világgazdasági tanszékén.

- 60) Jávor Károly (1997): Fenntarthatóság - területfejlesztés - vidékfejlesztés. A fenntartható mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig. IV. Falukonferencia Pécs.
- 61) Józsa Sándor (1988): Értelmezési bizonytalanságok háttere a többváltozós elemző módszerek gyakorlati alkalmazásánál. Kandidátusi Értekezés, Keszthely. pp.: 112-113.
- 62) Kaposi Lajos (1998): A vetésszerkezet régiónkénti jellemzői. Gazdaság és statisztika 6. szám, 27-30. pp.
- 63) Kardos Zoltánné - Dugonics Rita (1997): Alkalmazott statisztika. Keszthelyi Akadémiai Kiadó – Talentum Kft. 108-109 pp
- 64) Kardos Zoltánné (1987): A faktoranalízis és alkalmazási lehetőségei a közgazdasági elemzésekben. A Keszthelyi Mezőgazdaságtudományi Kar közleményei. Keszthely.
- 65) Kardos Zoltánné (2001): Statisztikai módszerek alkalmazása. Egyetemi jegyzet, Keszthely. pp.: 31-34.
- 66) Kardosné Nagy Judit (1997): A humán fejlettség regionális összehasonlítása a mezőgazdaságban. Az emberi erőforrások hasznosítása, fejlesztése Magyarországon és Észak-Dunántúlon. Tudományos Konferencia, Székesfehérvár.
- 67) Kengyel Ákos (1999): Az Európai Unió regionális politikája, Aula kiadó. pp.: 15-100; 151-178.
- 68) Kengyel Ákos (2000): Az Európai Unió regionális politikája. pps. 87-100 Tanuljunk Európát, Szerkesztette: Blahó András. Az Európai Unió Bizottságának támogatásával készült a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Világgazdasági tanszékén.
- 69) Kerékgyártó Györgyné – Mundruczó György (1994): Statisztikai módszerek a gazdasági elemzésben I. kötet pp.: 102-166.
- 70) Keynes, J. M. (1936): General Theory of Employment, Interest and Money, London.
- 71) Kiss Albert – Manczel Jenő (1965): A statisztika módszertana és alkalmazása a mezőgazdaságban. Mezőgazda Kiadó, Budapest. pp.. 96–136, 204–233, 264–280, 394–407, 408–429, 434–443.
- 72) Kiss István (1998): Néhány gondolat a területi információs rendszer kialakításáról. Területi statisztika című folyóirat, 1. évfolyam 2. szám 99-126 pp.
- 73) Kiss Károly (1993): A vízgazdálkodás gazdasági alapjai a mezőgazdasági termelésben. MTA doktori értekezés tézisei pp.: 14-15.

- 74) Kocziszky György (1997): Regionális gazdaságtan, lehetséges súlypontok és kihívások. Regionális agrárkutatói és vidékfejlesztési workshop. Kompolt.
- 75) Kocsondi József - Fodor Lóránt (1998): Térségi társulások szerepe Zala megye falusi turizmusának fejlesztésében. Mezőgazdaság és vidékfejlesztés című VI. Nemzetközi Agrárökonómiai Tudományos Napok, Gyöngyös.
- 76) Kovács Katalin (1999): A vidék kutatása az MTA Regionális Kutatások Központjában. Vidékfejlesztés, vidékpolitika. Cikk, tanulmányok. pp: 139-166. Agroinform Kiadóház.
- 77) Kovács Teréz (1995): Agrárpolitika - Vidékpolitika. A mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig. III. Falukonferencia, Pécs.
- 78) Kovács Teréz (1997): Milyen vidékfejlesztést szeretnénk? Regionális agrárkutatói és vidékfejlesztési workshop, Kompolt.
- 79) Kovács Tibor (1998): Vázlatrajz a magyarországi régiókról. Területi statisztika című folyóirat, 1. évfolyam 2. szám 144-153 pp.
- 80) Kovács Tibor (1999): Polémia a Magyarországi régiókról? Területi statisztika 2. (39.) évfolyam 2. szám, 107-116 pp.
- 81) Kovács Tibor (2000): A regionális bruttó hazai termék számításának újabb eredményei. Területi statisztika 3. évf. 3. pp.: 293-297.
- 82) Kőrösi Gábor – Mátyás László – Székely István (1990): Gyakorlati ökonometria. Közgazdasági és jogi könyvkiadó, Budapest. pp.: 89-94, 184-190.
- 83) Köves Pál - Párniczky Gábor (1981): Általános statisztika I.-II. Közgazdasági és Jogi könyvkiadó. I kötet: pp.:245-274 és II kötet: 148-169; 374-387.
- 84) Kraftné Somogyi Gabriella (1997): Helymarketing a vidékfejlesztésben. A fenntartható mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig. IV. Falukonferencia Pécs.
- 85) Kröpl Bernard – Peschek Weiner – Schneider Edit – Schönlieb Arnulf (2000): Alkalmazott statisztika, Műszaki könyvkiadó, Budapest. pp.: 79-158, 205-248.
- 86) Kulcsár László (1998 A): A vidékfejlesztés új stratégiája Magyarországon. Gazdálkodás, XLII. évfolyam 4. 11-21 pp.
- 87) Kulcsár László (1998 B): Térségfejlesztés - Vidékfejlesztés. EU regionális és agrárpolitikai szakértői képzés tananyaga, Gödöllő.
- 88) Kulcsár László (1999): Falvaink fejlesztési stratégiái az EU csatlakozás tükrében. A falu- és vidékfejlesztés stratégiai kérdései. MTA Agrártudományok Osztálya. pp.: 25-33.

- 89) Laczkó István (1999): Vidék, vidékfejlesztés. *Gazdálkodás*, XLIII. évfolyam 1. szám, 65-71 pp.
- 90) Laczkó László (1995): A regionális egyenlőtlenség változása és mérése. *Statisztikai szemle*, 965-975 pp.
- 91) Láng-Csete-Harnos (1983): A magyar mezőgazdaság agroökológiai potenciálja az ezredfordulón. *Mezőgazdasági Kiadó*, Budapest.
- 92) Lőkös László - Káposzta József (1998): Regionális fejlesztés nemzetgazdasági szerepe. *Mezőgazdaság és vidékfejlesztés* című VI. Nemzetközi Agrárökonómiai Tudományos Napok, Gyöngyös.
- 93) Magda Sándor - Marseluk Sándor (1999): A régióként eltérő agrárfejlődés Észak-Magyarországi megjelenése. *Gazdálkodás*, XLIII. évfolyam 1. szám, 22-31 pp.
- 94) Magda Sándor (2000): A régiók mezőgazdaság- és vidékfejlesztése. *Gazdálkodás*, XLIV. évfolyam, 2. szám. pp.: 60-67.
- 95) Malinvaud Edmond (1974): Az ökonometria statisztikai módszerei. *Közgazdasági és jogi könyvkiadó*, Budapest. pp.: 77-81.
- 96) Mátyás Antal (1993): A modern közgazdaságtan története. *Aula kiadó*, 1993. pp.: 239-255 és 373-414.
- 97) Mezei István (1997): A vidékfejlesztés gondja: az aluliskolázottság. A fenntartható mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig. IV. Falukonferencia, Pécs.
- 98) Móri F. Tamás – Székely J. Gábor (1986): Többváltozós statisztikai analízis. *Műszaki Könyvkiadó*, Budapest. pp.: 95-118.
- 99) Nagy Frigyes (1998): Agrárprogram és vidékfejlesztés. *Mezőgazdaság és vidékfejlesztés* című VI. Nemzetközi Agrárökonómiai Tudományos Napok, Gyöngyös.
- 100) Nárái Márta - Rechnitzer János (1999): Elvlaszt és összeköt - A határ. *MTA RKK Pécs-Győr*. pp.: 9-128; 269-298.
- 101) Nyitrai Ferencné (1998): A nemzetgazdaság teljesítményének mérési lehetőségei és megoldásai. *Statisztikai szemle*, 9. szám 727-742 pp.
- 102) Nyugat-dunántúli régió agrárstruktúra- és vidékfejlesztési stratégiai programja 2000-2006 (1999). *Vitaanyag*. KAM-KORD Közhasznú Társaság, Győr; Keszthelyi Akadémia Alapítvány, Keszthely; Vas megyei Agrár Közhasznú Társaság, Szombathely.
- 103) Öcsödi Gyula (1997): Mezőgazdaság és vidékfejlesztés. A fenntartható mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig. IV. Falukonferencia, Pécs.

- 104) Pálné Kovács Ilona - Rechnitzer János (1979): Az agglomeráció-kutatás módszertani kérdései. Nemzetközi konferencia, Pécs.
- 105) Pálné Kovács Ilona (1997): A vidékfejlesztés igazgatási összefüggései. A fenntartható mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig. IV. Falukonferencia, Pécs.
- 106) Papócsi László (1999): A magyar agrártudomány és a vidékfejlesztés. A falu- és vidékfejlesztés stratégiai kérdései. MTA Agrártudományok Osztálya, Budapest. Szerkesztette: Kovács Ferenc és Kovács János. pp.. 7-24.
- 107) Paul A. Samuelson - William D. Nordhaus (1990): Közgazdaságtan I. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- 108) Paul E. Samuelson – William D. Nordhaus: Közgazdaságtan III. p. 969.
- 109) Pearson Karl (1901): On lines and planes of closest fit to systems of points in space. Phil. Mag. pp.: 559-572.
- 110) Pusztay János (2000): Hol a fejlettség mostanában? Zalai Hírlap, 2000. április 29. page.: 7.
- 111) Rechnitzer János (1982): Vonzáskörzetek - Agglomerációk I. Akadémiai kiadó, Budapest.
- 112) Rechnitzer János (1990): A nyitott határ. MTA RKK Észak-Dunántúli Osztálya, Győr.
- 113) Rechnitzer János (1993): Szétszakadás vagy felzárkózás. MTA RKK Győr, pp. 113-124.
- 114) Rechnitzer János (1994): Fejezetek a regionális gazdaságtan tanulmányozásához. MTA RKK Győr-Pécs. pp.: 9-34; 69-102; 142-185.
- 115) Rechnitzer János (1997): Humán erőforrások és a területfejlesztés. Az emberi erőforrások hasznosítása, fejlesztése Magyarországon és Észak-Dunántúlon című Tudományos Konferencia, Székesfehérvár.
- 116) Rechnitzer János (1998): Területi stratégiák. Dialóg-Campus kiadó, Budapest-Pécs. pp.: 17-41.; 131-234.
- 117) Reimann József (1975): Matematikai statisztika. Tankönyvkiadó, Budapest. Kézirat. pp.: 197-215.
- 118) Rimler Judit (1976): Fejlődéselemzés ökonometriai módszerekkel. Közgazdasági és Jogi könyvkiadó, Budapest. pp.: 111-151 és 235-313.
- 119) Romány Pál (1993): Az "Elmaradott térségek gazdasági problémái"-hoz. Az elmaradott agrártérségek gazdasági problémái című jubileumi tudományos vitaülés, Kompolt.

- 120) Romány Pál (1993): Az elmaradott agrártérségek „gazdasági problémái”-hoz (hozzászólás). Az elmaradott agrártérségek gazdasági problémái című tudományos vitaülés. Kompolt, pp.: 76-79.
- 121) Sachs Lothar (1985): Statisztikai módszerek. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest. pp.: 34-45, 63-97, 103-119.
- 122) Sándor István (1996): A konjunktúra-jelzőszámok regionális különbségei 1995-ben. Statisztikai szemle, pp.: 981-990.
- 123) Sándor István (1998): A gazdasági fejlődés regionális különbségei az elmúlt esztendőben. Területi statisztika 1. (38.) évfolyam 4. szám, 319-334 pp.
- 124) Sándor István (1998): A területfejlesztést és a területi kiegyenlítést szolgáló céltámogatások felhasználása Jász-Nagykun-Szolnok megyében. Területi statisztika, 1. szám, pp.: 65-70.
- 125) Sántha Attila (1997): A térségfejlesztés aktuális kérdései, szempontjai. Regionális agrárkutatói és vidékfejlesztési workshop, Kompolt.
- 126) Sarudi Csaba - Szabó Gábor (1997 A): A vidékfejlesztés kérdései az Európai Unióban és Magyarországon. Regionális agrárkutatói és vidékfejlesztési workshop, Kompolt.
- 127) Sarudi Csaba - Szabó Gábor (1997 B): A vidékfejlesztés prioritásainak és eszközrendszerének EU-konform harmonizációjáról. Gazdálkodás, XLI. évfolyam 4. szám. pp.: 53-67.
- 128) Sarudi Csaba (1994 A): A településfejlesztés és az agrártermelés összefüggései Somogy megyében. Gazdálkodás, XXXVIII. évfolyam 5. szám, pp.: 46-53.
- 129) Sarudi Csaba (1994 B): Az agrártermelés és a területfejlesztés gazdasági összefüggései Somogy megyében. Kandidátusi értekezés tézisei. Kaposvár.
- 130) Sarudi Csaba (1997): A mezőgazdaság szerepe a vidékfejlesztésben. A fenntartható mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig. IV. Falukonferencia, Pécs.
- 131) Spearman Chales (1904): General intelligence, objectively determined and measured. American journal of Psychology pp.: 201-293.
- 132) Süli-Zakar István (1993): Az új falusi agrár vállalkozások szociálgeográfiai hatásai elmaradott Kelet-magyarországi térségekben. Az elmaradott agrártérségek gazdasági problémái című tudományos vitaülés. Kompolt, pp.: 56-75.

- 133) Süli-Zakar István (1997): A területfejlesztés-vidékfejlesztés makro-, mezo- és mikrorégióinak lehatárolási problémái. Regionális agrárkutatási és vidékfejlesztési workshop, Kompolt.
- 134) Sváb János (1961): Statisztikai módszerek mezőgazdasági kutatók számára. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest. pp.: 21–37, 42-52, 56-71, 152-188, 223-231.
- 135) Sváb János (1979): Többváltozós módszerek a biometriában. Mezőgazdasági kiadó Budapest.
- 136) Sváb János (1979): Többváltozós módszerek a biometriában. Mezőgazdasági kiadó, Budapest. pp.: 33-34, 45-108.
- 137) Szabó Gábor (1994): Európaiság és regionalitás. Gazdálkodás, XXXVIII. évfolyam 5. szám, pp.: 28-33 pps.
- 138) Szakál Ferenc - Rodics Gergely (1998): Az integrált és multifunkcionális mezőgazdaság, mint a vidékfejlesztés alapja. Mezőgazdaság és vidékfejlesztés című VI. Nemzetközi Agrárökonómiai Tudományos Napok, Gyöngyös.
- 139) Szakál Ferenc: A fenntartható mezőgazdaság és szerepe a vidéki térségek fejlődésében. A Falu. Nyár pp.: 23-28.
- 140) Szaló Péter (1998): A siker kötelez - A területfejlesztés intézményrendszerének kiépítése és jövőbeli feladatai. Területi statisztika 1. (38.) évfolyam 3. szám, pp.: 199-210.
- 141) Szekeres Jánosné (1998): Területfejlesztési pályázatok és nyertesek a megyében. KSH Zala Megyei Igazgatósága.
- 142) Tatai Zoltán (1998): A területfejlesztés három évtizede. Regionális Kérdések Magyarországon Konferencia, Gödöllő. pgs.: 28-47.
- 143) The Cork Declaration (1996) – A Living Countryside. European conference on Rural Development. Cork, Ireland, 7-9. november 1996.
- 144) Theo Hitiris (1995): Az Európai Unió gazdaságtana. Műszaki könyvkiadó, Budapest. pp.: 234-250.
- 145) Thurstone L.L. ((1947): Multiple Factor Analysis. Univ. Chicago press. Chicago.
- 146) Tohai László (1999): Optimális mérőskálák meghatározása település fejlettségi vizsgálatokhoz. Területi statisztika 2. (39.) évfolyam, 6. szám pp.: 483-508.
- 147) Tóth László (1997): A régió-meghatározás és a területi fejlesztés kapcsolatának elvi kérdései. Regionális agrárkutatási és vidékfejlesztési workshop, Kompolt.

- 148) Tracy Michael (1994): Élelmiszertermelés és mezőgazdaság a piaccgazdaságban. PATE, Georgikon mg. Tudományi Kar, Keszthely. pp.: 182–325 és 326–337.
- 149) Vajsz Tivadar - Marselek Sándor - Liebmann Lajos (1998): Az agrárgazdaság - régióként eltérő - változási folyamatai a statisztika tükrében. Mezőgazdaság és vidékfejlesztés című VI. Nemzetközi Agrárökonómiai Tudományos Napok, Gyöngyös.
- 150) Varga Gyula (1997): A magyar agrárpolitika útkeresései és teendői az Európai Unióhoz való csatlakozás időszakában. Regionális agrárkutatói és vidékfejlesztési workshop, Kompolt.
- 151) Vaszócik Győzőné Dr. (2000): A területfejlesztési törvény módosításának célja és indokai. Területi statisztika 3. (40.) évfolyam 2. Szám 103-107 pp.
- 152) Vidék- és agrárstruktúra fejlesztés az EU-ban (1998). FM EU-Integrációs sorozat, 14. füzet. Budapest.
- 153) Wachtler István (1998): Falusi turizmus szerepe a vidékfejlesztésben. Mezőgazdaság és vidékfejlesztés című VI. Nemzetközi Agrárökonómiai Tudományos Napok, Gyöngyös.
- 154) Walter Jahn - Hans Vahle (1974): A faktoranalízis és alkalmazása. Közgazdasági és Jogi könyvkiadó, Budapest.
- 155) Winkler György (1999): Területfejlesztés, kistérségek. ELTE Természettudományi Kar, egyetemi jegyzet. ELTE Eötvös Kiadó Budapest.
- 156) Yule G. Udny – Kendall M. G. (1964): Bevezetés a statisztika elméletébe. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. pp.: 265-275, 319-346, 464-482, 498-499.
- 157) Zala Megye agrárstruktúra és vidékfejlesztési stratégiai programja (1999), 0. Változat, Zalaegerszeg. pp.: 74-79.
- 158) Zala megye Területfejlesztési Konceptiója (1998). Budapest, Pylon KFT.

A disszertációba be nem épített, de háttér információként felhasznált közlemények és cikkek jegyzéke

- 159) A magyar agrárgazdaság EU csatlakozási stratégiája II. Tanulmány. Gazdálkodás, XLII. évfolyam 2, szám**
- 160) A Nyugat-dunántúli régió területfejlesztési programja (2000). Egyeztetési változat. MTA RKK NYUTI, Győr.
- 161) Castle E. N. – Becker M. H. – Nelson A. G. (1992): Farmgazdálkodás. Mezőgazda kiadó pp.: 456 – 459.
- 162) Lehetőség Lenti térségének. Zalai Napló, I. évfolyam 6. szám. 1998. május 5.
- 163) Mélyvíz (1998. IV. 10.) című kerek asztal beszélgetés az EU csatlakozásunk esélyeiről és hozzá kapcsolódó feladatainkról.**
- 164) Mezőgazdaság és vidékfejlesztés (1996. június). Környezet- és tájgazdálkodási füzetek II./2. Új Európai irányzatok az Európa Tanács tevékenysége és dokumentumai alapján.**
- 165) Pusstay János (2000): Hol a fejlettség mostanában? Zalai Hírlap, 2000. 04. 29. page: 7.
- 166) Rechnitzer János (2001): Nyertesek, vesztesek, leszakadók. Népszabadság, 2001. február 23. page: 8.
- 167) Rontóné Nagy Zsuzsanna (1998): A mezőgazdasági számlák rendszerén alapuló modellek és előrejelzések felhasználási lehetőségei a térségi vizsgálatokban. Mezőgazdaság és vidékfejlesztés című VI. Nemzetközi Agrárökonómiai Tudományos Napok, Gyöngyös.
- 168) Szekeres Jánosné (1998): Területfejlesztési pályázatok és nyertesek a megyében. KSH Zala megyei Igazgatósága.**
- 169) Zalai Napló (1998. V. 5.): Megalakult a vidék parlament. (I. évf. 6. szám)

A disszertációhoz felhasznált főbb Törvények, Kormányrendeletek és Országgyűlési határozatok

- 170) 106/1997. (VI. 18.) Kormányrendelet a területfejlesztés kedvezményezett területeinek jegyzékéről. Magyar Közlöny, 1997. VI. 18. 52. szám.
- 171) 112/1997. (VI. 27.) Kormányrendelet a területfejlesztéssel és területrendezéssel kapcsolatos információs rendszerről és a kötelező adatközlés rendjéről. Magyar Közlöny, 1997. június 27.
- 172) 184/1996. (XII. 11.) Kormányrendelet a területfejlesztési koncepciók és programok, valamint a területrendezési tervek egyeztetésének és elfogadásának rendjéről. Magyar Közlöny, 1996. december 11.
- 173) 185/1996. (XII. 11.) Kormányrendelet az "Ipari Park" címről. Magyar Közlöny, 1996. december 11.
- 174) 189/1996. (XII. 17.) Kormányrendelet a vállalkozási övezetek létrehozásának és működésének szabályairól. Magyar Közlöny, 1996. december 17.
- 175) 19/1998 Kormányrendelet a területfejlesztés kedvezményezett területeinek jegyzékéről. Magyar Közlöny, 1998. február 04. 562-564. pp.
- 176) 193/1996. (XII. 19.) Kormányrendelet a miniszterek és az országos hatáskörű szervek vezetői területfejlesztéssel és területrendezéssel kapcsolatos feladatairól. Magyar Közlöny, 1996. december 19.
- 177) 194/1996. (XII. 19.) Kormányrendelet egyes területfejlesztési támogatási előirányzatokról szóló kormányrendeletek módosításáról. Magyar Közlöny, 1996. december 19.
- 178) 195/1996. (XII. 19.) Kormányrendelet a Záhony és Térsége Vállalkozási Övezet kijelöléséről. Magyar Közlöny, 1996. december 19.
- 179) 1990. évi LXV. törvény a helyi önkormányzatokról. Magyar Közlöny,
- 180) 219/1996. (XII.) Kormányrendelet a társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból elmaradott, illetve az országos átlagot jelentősen meghaladó munkanélküliséggel sújtott települések jegyzékéről. Magyar Közlöny, 1996. XII. 24.
- 181) 30/1997. (IV. 18.) Országgyűlési határozat a területfejlesztési támogatások és a decentralizáció elveiről, a kedvezményezett

- területek besorolásának feltételrendszeréről. Magyar Közlöny, 1997. április 18. pp.: 2129-2134.
- 182) 31/1998 Kormányrendelet a területfejlesztési céllelőirányzat felhasználásának részletes szabályairól. Magyar Közlöny, 1998. február 25. 890-896. pp.
- 183) 32/1998 Kormányrendelet a területi kiegyenlítést szolgáló fejlesztési célú támogatások felhasználásának részletes szabályairól. Magyar Közlöny, 1998. február 25. 896-900. pp.
- 184) 35/1998.(III. 20.) Országgyűlési Határozat a területfejlesztési támogatások és a decentralizáció elveiről, a kedvezményezett területek besorolásának feltételrendszeréről. Magyar Közlöny, 1997/33. szám 1997. április 18.
- 185) A területfejlesztésről és a területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény. Magyar Közlöny, 1996. április 5. (26. szám)
- 186) Országos Területfejlesztési Koncepció (1998). 35/1998.(III. 20.) Országgyűlési Határozat. Magyar Közlöny, 1998/22. szám.
- 187) 12/1980-85. (1983. 07. 26) Országgyűlési Határozat a terület és településfejlesztés hosszú távú irányelveiről.
- 188) 40/1999. (III.3.) Kormányrendelet a vidékfejlesztési (területfejlesztési) céllelőirányzat 1999. évi felhasználásának részletes szabályairól. Magyar Közlöny 1997/17. szám. pp.: 1138-1146.
- 189) 42/1999. (III.3.) Kormányrendelet a területi kiegyenlítés szolgáló fejlesztési célú támogatások felhasználásának részletes szabályairól szóló 32/1998. (II.25.) Kormányrendelet módosításáról. Magyar Közlöny 1997/17. szám. pp.: 1148-1152.

A disszertációhoz felhasznált statisztikai kiadványok, adatbázisok

- 190) A Magyar régiók zsebkönyve '99. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest 2000.
- 191) AMÖ 2000. Magyarország mezőgazdasága a 2000. évben. KSH Budapest, 2000.
- 192) Győr-Moson-Sopron-, Vas és Zala megyei statisztikai évkönyvek (1994), KSH Megyei Igazgatóságok.
- 193) KSH Internet honlapja, Budapest.
- 194) Magyarország kistérségei, Nyugat-Dunántúl. KSH Győr-Moson-Sopron, Vas és Zala megyei Igazgatóságai, 2000. pp.: 15-50.
- 195) Magyarország régiói, Nyugat-Dunántúl (1998), KSH, Budapest. pp.: 9-45.
- 196) Település fejlettségi sorrend (1996) KSH Zala Megyei Igazgatósága.
- 197) T-STAR adatbázis 1999. december 31. A Nyugat-dunántúli régióra vonatkozóan.
- 198) Zala megyei évkönyv (1998). KSH Zala megyei Igazgatósága